

CSÁK ELEMÉR

HORTOBÁGYTÓL SZIBÉRIÁIG

Diákélmények és tudósítások a szovjet birodalomból

Szovjetunió

A — Észt SZSZK

B — Lett SZSZK

C — Litván SZSZK

D — Belorusz SZSZK

E — Moldvai SZSZK

F — Grúz SZSZK

G — Örmény SZSZK

H — Azerbajdzsán SZSZK

I — Türkmen SZSZK

J — Üzbég SZSZK

K — Tadzsik SZSZK

L — Kirgiz SZSZK

CSÁK ELEMÉR

HORTOBÁGYTÓL SZIBÉRIÁIG

Diákélmények és tudósítások a szovjet birodalomból

Előszó gyanánt

Soha nem tagadtam (nem is dicsekedtem vele), hogy Moszkvában jártam egyetemre. Meghatározó öt éve volt ez az életemnek, elsősorban azért, mert az akkor szerzett nyelvtudás és ismeretanyag birtokában lehettem később rádió- és tévétudósító, több könyv szerzője és – amíg erre igény volt – Szovjetunió-szakértő. Belülről ismertem meg a hatvanas évek szovjet valóságát, amelyből sok kiutazó magyarnak leginkább csak turistaélménye maradt, s amelyről a mai fiatalok legtöbbször torzítva vagy sablonos megjegyzések formájában hallhatnak. Bízom abban, hogy ez a sokszor csapongó és belső arányokat nem követő könyv érdekes olvasmány – netán felfedezés – lesz azok számára, akik kíváncsiak, milyen volt akkoriban külföldi diáknak és milyen is lehetett szovjet állampolgárnak lenni. Ami pedig elődeimet meg a későbbi ösztöndíjasokat illeti, legyen számukra e könyv egyfajta összehasonlítási lehetőség, legfőképpen pedig emlékeztető a vélhetően szintén maradandó fiatalkori élményekre.

Megjegyzések

- 1. A könyvben idézett cikkek többsége a Hajdú-Bihari Naplóban jelent meg, és mindmáig köszönettel tartozom a lapnak, hogy teret biztosított első újságírói próbálkozásaimnak; ez adott önbizalmat és késztetést ahhoz, hogy másutt is felajánljam közlésre írásaimat. Nem tudom, milyen érzéssel olvasnak bele a megnevezett újságok szerkesztői a négy évtizede megjelent lapszámokba, én magam mindenesetre vállalom ezt az egyébként mások által is fellapozható múltat.*
- 2. A visszaemlékezésekben szereplő személyeket, ha már eltávoztak közülünk, teljes névvel említtem, s többnyire csupán monogrammal vagy keresztnéven, ha ma is élnek. Tőlük elnézést kérek, ha valamire pontatlanul emlékszem: a könyv, amint az remélhetőleg gyorsan kiderül, nem dokumentumgyűjteménynek vagy történelmi tanulmánynak készült. A cikkek egykori riportalanyainak nevét változatlanul hagytam, hiszen egyszer már megjelentek az újságban.*
- 3. A könyvben idézett levelek, naplórészletek, újságcikkek szövegét – néhány kivétellel – érintetlenül hagytam, a helyesírási és nyomdai hibákkal, az elütésekkel és az elírásokkal együtt.*

A Lomonoszovról elnevezett moszkvai állami egyetem

A Tudomány Palotája évekig lakóhelyünk is volt

„Az élet nem az, amit az ember átélt, hanem az, amire visszaemlékszik, és ahogy visszaemlékszik rá, amikor el akarja mesélni.”

Gabriel García Márquez

Külföldi ösztöndíjas lettem

Kölyökkorom óta világcsavargó akartam lenni (meg ugyanakkor erdész, író, pszichológus és cukrász is), de magamtól aligha jutott volna eszembe, hogy egyetemre külföldön járjak; a hatvanas évek elején, amikor a továbbtanulás számomra esedékessé vált, ilyen lehetőség nem szerepelt a vidéki gimnazisták köztudatában. Fogalmam sem volt, hogy pénzkereső foglalkozásként milyen szakmát válasszak. Különösebb hivatástudattal nem dicsekedhettem, miközben az nem lehetett vitás, hogy a jó tanuló pedagógusgyerek felsőbb iskolába lép. Ha akkor ez a kérdés komolyan aggasztott volna, most úgy fogalmazhatnék, hogy vergődtem a különféle impulzusok, kínálkozó lehetőségek között, de az igazság az, hogy inkább csak gondolatban játszogattam a különféle mesterségekkel. Harmadikosként – nagyszerű irodalomtanárom, Gyera János ráhatására – teljes odaadással, és persze a többi tárgy rovására, részt vettem egy országos irodalmi pályázaton; ez egybevágott érdeklődésemmel, illetve első „írói” és „újságírói” próbálkozásaimmal. Mivel témaként Móricz Zsigmond Légy jó mindhalálig! című népszerű regényét választottam, néhány hét alatt elolvastam minden hozzáférhető Móricz-művet, sőt az életéről szóló tanulmányokat is. Dolgozatomért azonban „csak” miniszteri dicséretben részesültem, s ez nem volt elég ahhoz, hogy felvételi nélkül bekerüljek valamelyik egyetemre. Egy másik irány az lehetett volna, hogy énekelni tanuljak. „Születési hibaként” jó basszbariton hanggal rendelkeztem, ez tetszett a lányoknak, és én büszkén produkáltam különféle összejöveteleken, hogy egy oktávval mélyebben énekelem a híres Mississippi-dalt, az Old Man Rivert, mint Paul Robson. Ezt az adottságot örököltem, szüleimnek kiváló hallása és jó hangja volt, de míg apám csak a kántortanítóságig vitte egy kis faluban, anyám, a szép alt, énekelt már a tanítóképzőben is, mellesleg zongoristaként koncertezett.

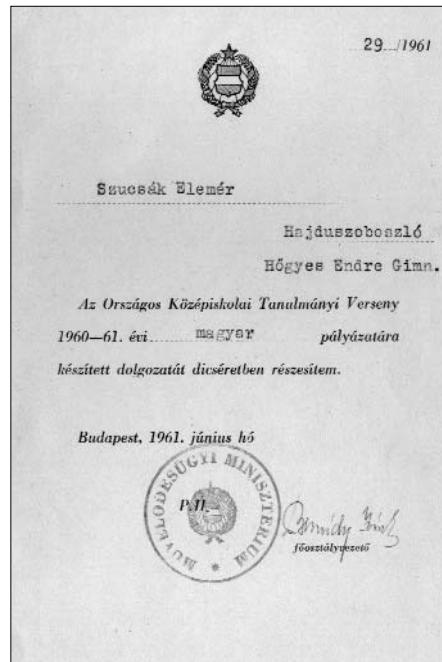
Ilyen háttérrel ma már nem igazán értem, miért kezdtünk hozzá meglehetősen naivan és amatőr módon esetleges énekesi karrierem előkészítéséhez. Édesanyám budapesti barátnője valahonnan ismerte Lendvai Andor operaénekest, és elintézte, hogy a mester egy napon fogadjon. (Arról lebeszéltek, hogy az általam különösen tisztelt Székely Mihályhoz menjünk, mert az öreg, úgymond, féltékeny volt a fiatal tehetségekre.) Felkerekedtünk hát édesanyámmal, megaludtunk Ica néninél, aztán másnap reggel telefonáltunk Lendvai Andornak. Felesége vette fel a kagylót, s közölte, hogy a művész úr

még alszik, hiszen este fellépett, menjünk majd délben. Maradt pár óra, ezért – igazi falusiként – elmentünk sapkát vásárolni, aminek az lett a következménye, hogy a meghallgatás előtt szépen berekedtem (tél volt, talán február). A mester pizsamában, köntösben ült a zongorához, megskáláztatott, s rekedtségem meg lámpalázam ellenére azt mondta, hogy javaslatára valószínűleg felvesznek a konzervatóriumba.

Talán a megfázás hatására azonban édesanyám úgy gondolta, hogy énekes lehetek később is, előbb szerezzek biztos diplomát, mondjuk orvisit. Nohát ehhez végképp nem volt kedvem, ezért aztán – meg öreglány osztályfőnököm bosszantására – azt írtam be a továbbtanulási jelentkezési lapra, hogy cukrász akarok lenni.

Ilyen helyzetben jött a hír, hogy lehet pályázni külföldi ösztöndíjra. Az osztály eminens diákja, K. Pista természetesen jelentkezett, tehát nem tehettem meg a többiek előtt, hogy ne adjam be én is a kérelmet. A gond csak az volt, hogy a különféle szocialista országokba meghirdetett helyek természettudományi szakokra szóltak, így hát az én választási lehetőségem kizárólag olyan szovjet egyetemekre korlátozódott, ahol esztétikát, diplomáciát vagy történelmet lehetett tanulni. Fontossági sorrendben töltöttem ki a lapot, de csak a filozófiát gondoltam komolyan, amire az is jellemző, hogy a másodikként választható diplomácia szakon az angol–szuahéli nyelvpárosítást jelöltem meg. (Azóta is megvan antikváriumban vásárolt suahéli szótáram.)

Elérkezett az írásbeli felvételi napja. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyik tanszékén ültünk az asztalhoz, négy feladat közül lehetett választani. A két történelmi témát azonnal kizártam, s szinte gondolkodás nélkül hozzákezdtem az Állítson össze novelláskötetet saját szempontjai szerint meghatározású dolgozathoz, hiszen akkoriban faltam az elbeszéléseket. Csakhogy néhány percen belül kiderült, hogy nem emlékszem pontosan a címekre. Maradt a negyedik téma, Solohov Emberi sors című kisregényének méltatása. Ezzel az volt a bökkenő, hogy nem olvastam. Ked-

Kevés volt az egyetmi felvételhez

venc tanárom, a már említett Gyera János ugyanis olyannyira elmerült Ady és József Attila műveinek elemzésében, hogy „elúszunk”, s a világirodalom több nagy alkotását az érettségi előtt csak tartalmilag ismertette néhány mondatban. Arra emlékeztem, hogy Hemingway öreg halásza hasonló sorskérdésekkel foglalkozott, mint Solohov főhőse, így aztán eleresztettem tizennyolc éves fantáziámat, és párhuzamot vontam a két mű között. A szóbelin tudtam meg, hogy kiválóan sikerült. (Solohov kisregénye az első orosz nyelvű mű volt, amelyet eredetiben olvastam: fél évvel később egy moszkvai antikváriumban sikerült megvennem az 1957. évi kiadást kerek 4 kopejkáért.)

Jött a második menet. Történelemből a 19. század végi parasztmozgalmakat kaptam, amelyekről olyannyira nem tudtam semmit, hogy a savanyú képű tanár segítségül már-már azt kérdezte, mikor volt az 1848-as forradalom. Irodalomból egy rokonszenves, fiatal nő vizsgáztatott. Sikeres dolgozatom hatására eltekintett a nyelvtantól, s arra kért, nevezzem meg kedvenc költőmet. Azt válaszoltam, hogy olyan nincs, mert én a prózát szeretem. „Azért csak van olyan magyar költő, akit jobban kedvel a többenél?” – évődött a hölgy. „Ady” – mondtam én. „És őt miért szereti?” „Hát, mert olyan vagány” – válaszoltam. Hatalmas kacagás töltötte be a termet, majd a tanárnő közölte: ha megindokolom az állítást, ötöst ad. Megindokoltam.

A történethez ezen a ponton két dolgot említek meg. Egyszer, amikor volt alma materomban anekdotázva elmeséltem ösztöndíjassá válásom előzményeit, egy buzgómócsing gimnazista lány az iskola újságjában megbírált komolytalanságomért. Azt nem tudhatta – s ez a másik megjegyzés –, hogy az alkatilag egyébként tőlem elég távol álló lezserséget valószínűleg azért engedtem meg magamnak, mert csak brahiból felvételiztem, s egy csöppet sem hittem, hogy sikerülni fog. Az orosz nyelvi vizsgára például úgy készültem fel, hogy valakinek a tanácsára bemagoltam két témát: Hajdúszoboszló nevezetességeit és út-törő-vezetői tevékenységem elményeit.

A nyelvi felvételin is a szerencse vagy inkább a kamaszos szemtelenség segített át. Az előttem vizsgázó diák az ajtóban sápadtan súgta a fülembe, hogy a tanár „igazi orosz”; ettől úgy megzavarodtam, hogy hangos *doszvidanyija!*-t köszöntem (ha valaki nem tudná: ez Viszontlátásra! oroszul). Zavarom ettől tovább fokozódott, s amikor le kellett fordítanom a Pravdából a *Prezigitent Dzsoszson* kezdetű újsághírt, még az sem jutott eszembe, hogy a *prezigitent* mit jelent, pedig magándiákként angolt tanultam. Hármast kaptam volna a teljesítményemért, de a kedves, fiatal tanárnő kijavította négyesre, amikor megkértem, hogy számitssa be az izgulásomat.

Később szüleim hátramaradt irataiból megtudtam, hogy a város, pontosabban apámék szakszervezeti elöljáróbarátai a maguk módján szintén próbáltak nekem segíteni. Íme levelük az eredeti formában.

Kedves Szakszervezeti Főtitkár Elvtárs!

Azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok a Főtitkár Elvtárshoz szakszervezetünk Városi Bizottsága nevében, hogy Szucsák Elemér - a Hajdúszoboszló-i „Hőgyes Endre” általános gimnázium most érettségiző tanulójának - a Szovjetunióba /esztétika szakra/, állami ösztöndíjas felvételéhez segítséget nyújtani szíveskedjék.

Nevezett tanuló városunk KISZ-UTTÖRŐ munkájában kiváló munkát végzett, melynek elismeréseképpen a napokban kapta meg a KISZ Központi Bizottsága javaslatára a Kiváló Uttörő vezető kitüntetését.

Ugy érezzük, hogy amikor nevezett tanulót a Főtitkár Elvtárs pártfogásába ajánljuk, egy olyan pedagógus gyermeknek kívánunk segítséget nyújtani, aki az iskolában éveken keresztül elért kitűnő tanulmányi eredményén kívül az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyen Miniszteri Elismerést kapott, ezenkívül a közhasznú társadalmi-kulturális munkában példamutatóan vette ki részét.

Meg kell említenem, hogy a tanuló szülei pedagógusok. Édesapja a Hszoboszló-i áll. Gyógypedagógiai intézet igazgatóhelyettese, aki 1948 óta párttag, városunkban a szakszervezetben belüli társadalmi munkában példamutatóan veszi ki részét, édesanyja alapszervezeti vezetőségi tag.

Ezek ismertetése után tisztelettel kérem Főtitkár Elvtársat, hogy a már eddig is sok esetben nyújtott személyes segítségét szíveskedjék számunkra biztosítani, hogy a tanulóknak és szüleinek elgondolás eredménnyel járjon.

Még meg kell említenem, hogy a tanuló a Bpesti Eötvös L. Tudományegyetemen a múlt hetekben sikeres felvételi vizsgát tett, s úgy gondoljuk, hogy Főtitkár Elvtárs a Művelődési Minisztérium Külföldi Ösztöndíjas Csoportjánál segítséget tudna nyújtani kérésünk támogatásában.

Szíves segítségnyújtását, fáradozását megköszönve, Főtitkár Elvtársnak jó egészséget kívánunk,-

Hajdúszoboszló, 1962. május 31.

elvtársi üdvözléssel:

/Barbócz László/

a ped. prátsszervezet tiikára.

/Török Zoltán/

városi szb. tiikár.

(Itt kell elmondanom, hogy eredeti nevem Szucsák Elemér, így hívták édesapámat. Moszkvát tehát ifjabb Szucsákként jártam meg, ám amikor 67 őszén elkezdtem saját hangon szerepelni a Magyar Rádió adásaiban, főszerkesztő-helyettesem finoman, de határozottan felszólított, hogy változtassak nevet, mert az enyémnek „idegen a hangzása, s nehezen jegyezhető meg”. Igazat adtam neki. A sárga bejáróbuszon ülve hazafelé eszembe jutott, mi a megoldás:

most jöttem haza a Szovjetunióból (röviden: a Szu-ból), hát egyszerűen elhagynom nevemből az első szóttagot, s leszek Csák. A változtatásnál nehezebb volt elmondani a szándékot édesapámnak, de ő megértőnek bizonyult, s gyakorlatias ésszel azonnal megnyugtatót: „Az, aki ismer minket, úgy is tudja, hogy te vagy a fiunk, akire büszkék vagyunk.” (A történethez még egy poén: a névváltoztatást javasló főnökömet Ritternek hívták.)

Eljött a nagy nap. Az esélyesekkel együtt egy bizottság velem is elbeszélgetett a minisztériumban. Azt kérdezték a többi közt, mi a véleményem arról, hogy a Szovjetunióban – a második világháború után először – felemelték a hús árát. Látható tetszést aratott, amikor elmagyaráztam, hogy ez a lépés tulajdonképpen a szovjet emberek érdekeit szolgálja. Az igazi szerencse azonban a bizottság elnökének személyében sietett a segítségemre. Amellett, hogy hajdúsági volt, kiszúrta a felvételi lapomon, hogy iskolán kívül angolul tanulok, s elkezdte fitogtatni a nyelvtudását. Iszonyatos erőfeszítésbe került, hogy megértsem az ő hibás és hortobágyi akcentusos kérdéseit, de a bizottság tagjai csak azt hallották, hogy az elnök angolul társalog, s ez volt a lényeg. Hamarosan az én nevemet is felolvasták – megdöbbenésemre a Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem (MGU) történelem szakára felvett négy ösztöndíjas között. S ez nem volt az egyetlen meglepetés. Közölték: a legújabb kori történelem szakra D. György kerül, néprajz szakra V. Péter, a két régész helyre pedig F. István és én. Amikor átadták a döntésről szóló papírt, megkérdeztem az elnöktől (magyarul), mikor kell válaszolnom, merthogy én más szakra jelentkeztem. Ő elmagyarázta, hogy miután hatalmas, elvont szöveganyaggal kell megbirkózni, esztétika szakra csak olyanokat vettek fel, akik vagy oroszul tudnak nagyon jól, vagy már elkezdték egyetemi tanulmányaikat. Egyébként, ami az archeológiát illeti, ne kapkodjam el a dolgot, de jó lenne, ha azonnal döntenék. – Megyek Moszkvába – mondtam, s a debreceni vonat indulása előtt a Múzeum körúton egy antikváriumban megvettem A régészet alapjai című jegyzetet.

A magyar ösztöndíjas diákok külföldi egyetemeken folytatott ismeretszerzését a kormány esztendők óta szorgalmazza és támogatja. Eddig – az ötvenes években indult mozgalom eredményeképpen – 2000 fiatal szerzett diplomát külföldi, elsősorban szovjet, NDK, csehszlovák, bolgár és lengyel egyetemeken, főiskolákon. (...) Jelenleg 550 magyar diák tanul külföldi felsőoktatási intézményeken, 85-90 százalékuk műszaki ismereteket szerez.

Népszava, 1962. október 3.

Kétezer kilométerre a mama szoknyájától

Erős a gyanúm, a minket kiküldő oktatási minisztériumban is tisztában voltak azzal, hogy az érettségi előtt álló gimnazisták többsége – hiába tanult nyolc éven át oroszul – jószerivel csak Lenin tematikus életrajzát és Szibéria rövid történetét tudja, ezért háromhetes intenzív nyelvtanfolyamra rendeltek be bennünket. Mint vidéki, kollégiumban laktam, a Ménesi úton, teljes ellátás mellett. Jó tanárok foglalkoztak velünk, amire az is utal, hogy a napi 120(!) új szót tematikus csoportosításban próbálták a fejünkbe verni, s például a lónál meg kellett tanulnunk, mi oroszul a csődör, a kanca, a csikó, az ellés, illetve a pata, a nyereg, meg a kengyel. A bemagolt szavak egyharmada később – ha nem kellett használnom – tökéletesen elszállt, de becslésem szerint ugyanennyi aktív szókincként maradt meg, a többit pedig megértettem, amikor hallottam. Ezen a tanfolyamon végre azt is gyakoroltuk, hogyan kell kérni egy pohár vizet, és miként hangzik oroszul, hogy fáj a fogam. Keserves három hét volt, moziba nem jártunk, és hiába csábított a nagyváros: győzött a félelemérzet, amit persze nagyképpen felelősségérzetnek is nevezhetnék. Amíg én Budapesten bifláztam, szüleim Szoboszlón azon törték a fejüket, mit pakoljanak össze nekem. Édesanyám, aki az utolsó pillanatig azért imádkozott (szó szerint), hogy ne sikerüljön a pályázatom, a sikeres felvételi után édesapámmal együtt igyekezett mindent megtenni, hogy kevés gondom legyen távol a hazától. Utólag visszagondolva ez azért volt tiszteletre méltó, mert apám a Donnál harcolt, sőt fogságba került, még hozzá úgy, hogy a szovjetek, hazatartó katonatársaival együtt, bevágták egy hadifogolytranszportba, noha a háború hivatalosan már befejeződött. Csak szlovákul (szlávul) tudó felesége kitartó kérése és a csoda (egy humánus orosz ezredes) mentette meg attól, hogy soha ne kerüljön többé haza, mint jó néhány bajtársa. Szüleim egyébként sem voltak a rendszer híveinek nevezhetők, apámat még igazgatói állásából is lefokozták, mert pedagógus létére 1958-ban egyházi gimnáziumba adott. Talán az segítette őket ennek az ellentmondásnak a feloldásában, hogy büszkéek voltak a fiukra, akinek a gimnáziumból egyedülként sikerült állami ösztöndíjat kapnia külföldre.

A kiutazás Moszkvába meseszerűen ködös képekben maradt meg bennem, bizonyos részek teljesen hiányoznak, míg egy-egy jelenet markáns realizmusával teljesen elüt a többitől.

Indulás közösen Budapestről, a Keletiből, augusztus 14-én reggel. Debrecen: degeszre tömött bőröndöm és kézitáskáim mellé az állomáson szüleim még feladnak egy egész sült csirkét. Záhony–Csap: két kezem nem

A gólyák szálláshelye elég vadregényes volt

elég, hogy egybefogjam a poggyászomat. (Ma sem tudom, hogyan vonszoltam el ahhoz a szerelvényhez, amely a széles nyomtávú síneken várta az indulást. Később, amikor – összesen 13 alkalommal – a Budapest–Moszkva vonalon vagy vissza utaztam, a kerekeket már át tudták szerelni a felemelt vagonok alatt, nem kellett kipakolni a fülkékből.) A határállomáson kiderül: már kivonták a forgalomból azokat a szovjet fémpénzeket, amelyeket apám tett nekem félre. Kárpátok: még napnyugta előtt gyönyörködhetünk a hegyekben, de mire reggel felébredünk, már síkságon robog a vonat. Kiosztják első félhavi ösztöndijunkat, ami 35 rubel. Rögtön becsődülünk az étkezőkocsiba, lila céklalevest és *romsteksz* névre hallgató rántotthúsfélét eszem. Közben az ablakból hatalmas vonat-szerencsétlenség maradványait látjuk,

Öt egyetmi év dokumentuma

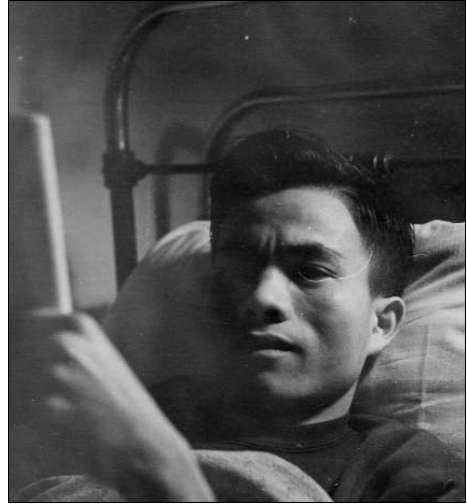
oldalukon heverő tehervagonok, összeroncsolódott mozdony. Kijev: fejkendő asszonyok rohanják meg a vonatot, gyümölcsöt, főtt tojást, süteményféléket árulva. Tíz percig állunk, beszaladunk, hogy megcsodáljuk a pályaudvar barokkos díszítéseit. Egy fiú és egy lány lemarad.

A vonaton termes kocsiban utaztunk, amelyben három szinten polcokat szereltek be: a felsőre a csomagokat raktuk, a középsőn feküdtünk, az alsó padokon pedig ültünk, illetve éjjel aludtunk. A 36 órás úton sokszor láttuk a *Kipjatok* feliratot, amelyet társaim először állomásnévnek hittek, de én művelten felvilágosítottam őket, hogy az mit jelent. Édesapámtól tudtam, akit kiváló szakmai munkája elismeréseként 59-ben kivittek egy pedagógusdelegációval Moszkvába, hogy a vasútállomásokon az esetleges fertőzések elkerülése végett forralt vízzel gondoskodnak az utasok folyadékigényének kielégítéséről. Ez a gyakorlatban úgy működött, hogy a fürgébb *passzazsirok* (utasok) a vonat megállása után odaszaladtak a csaphoz, megtöltötték forró vízzel saját kannájukat, majd visszaszálltak és beleszórták a tealevelet. A kocsik végén egyébként – s mint később megtapasztaltam, így volt ez minden szovjet vonaton – néhány kopejka ellenében a hálókocsi-kalauz, a *provodnyik* is felszolgált teát az utasoknak, füles fémpohárban (amit egyébként soha nem tudtam megszokni). A *kipjatok* szó tehát hamarabb megragadt bennem, mint sok fontos kifejezés, pedig soha többé nem találkoztam vele, még szótárakban sem. Kivéve egyet: Sz. I. Ozsegov 1953-ban kiadott és könyvritkaságnak számító értelmező szótárában (egy antikváriumban fedeztem fel, s vettem meg 2 rubel 90 kopejkáért). A neves nyelvész meghatározása szerint a *kipjatok* forralt vagy épp felforróban lévő víz, de átvitt értelemben mondhatják ezt forrófejű, hirtelen haragú emberre is: „Hát ő afféle *kipjatok*!”

„Tovaris, nekünk matrózok kellenek...”

Moszkvában, a Kijevszkij pályaudvar közelében, vakolatlan vöröstégla falú kollégiumban szállásoltak el minket, ideiglenesen, mint a bennünket váró idősebb magyaroktól megtudtuk. Innen osztották szét a társaságot a különböző egyetemek és főiskolák között. Én harmadnap az állami egyetem központi épületétől mintegy másfél-két kilométerre emelt, négyszintes tömbökből álló kollégiumi épületegyüttesben kaptam helyet, a Lomono-szovszkij proszpekten. Az is gyorsan kiderült, hogy naponta csaknem két órát kell majd utaznom, mert a történelem (meg az újságírói és a nyelvészeti) tanszék (akkor még) a Manyezsón volt, szemben a Kremllel.

A tájékozódás, a beiratkozás, a be rendezkedés egyben a szovjet élet megismerésének kezdetét is jelentette, no meg persze hatékony nyelvi kurzust. Az első napokban megkaptuk a fényképes *propuszkot*, amivel beléphettünk a tanszékre és a kollégiumba, s így bejárhattunk a Lenin-hegy csúcsán magasodó főépületbe is, ahol akkor mintegy 14 ezer diák élt és tanult. A *csítatyelszkij билет* a könyvtár olvasótermébe nyitott utat, s ennek alapján kölcsönözhattuk ki a tankönyveket. Ez utóbbi kellemes meglepetés volt, nem kellett költenünk jegyzetekre, sőt: a kötelező irodalmat bekötve

Vietnami szobatársam, Nguyen Lok

Sodronyos vaságyon aludtunk, hűtőszekrényünk az ablakpárkány volt

kaptuk, meglehetősen jó állapotban. (Leendő történészként itt ért az első, hivatástudatomat már kezdetben megingató sokk: egyik kézikönyvünk borítójának belsejébe fekete keretes Sztálin-képet ragasztottak, vele szemben azonban, az első szöveges oldalon, kézzel felül voltak már írva a diktátor örök érvényű kijelentései – Hruscsov-idézetekkel.)

A kollégiumban lepedőt, takarót és *csajnyikot* (teavíz forralására szolgáló kannát) kaptunk. Nyelvtudásunk színvonalát jól jellemzi az ezzel kapcsolatos kis történet. Két magyar lány a vételezéskor kétségbeesetten próbált matracot is szerezni, s azt találták mondani a gondnoknak: *Tovaris kommendant! Nekünk matrózok is kellene, mert így nem tudunk aludni.*

A vakáció utolsó napjaiban igyekeztünk mindent elrendezni. Sikerült bevágódnom épületünk gazdasági vezetőjénél, mert észrevette, hogy önállóan megnyeviztem egy törött széket. Cserébe kaptam tőle szegyet és kalapácsot, ezek segítségével összeeszkábáltam egy dobozt, hogy – hűtőszekrény híján – kirakhassam a kolbászt meg a szalonnát az ablakpárkányra. Biztonsági zárat és lakatot azonban nem tudtam venni, mert nem találtam vasboltot, pedig jó lett volna: egyik társunknak rögtön a beköltözés után ellopták a szobából a holmijait. Kiderült, hogy minden hatodik ajtó azonos kulccsal nyílik.

Kollégiumi életünk minősége az első benyomások szerint nem sokban különbözött a helybeliekétől. Közbevetve megjegyzem: lakóhelyünkről, környékünkről az első hónapokban igyekeztem naplószerűen mindent feljegyezni, hiszen tudtam: otthon részletes beszámolót várnak majd. Gyorsan kiderült, hogy a telefon ilyesmire nem alkalmas, és hosszasan nem tudunk értekezni, részben technikai, részben anyagi okok miatt. Feljegyzéseim szerint például – miután a magyar karácsony idején tanultam és vizsgáztam – december 27-én rendeltem 6 perctet (4 rubelért), hogy elmondjuk egymásnak a jókívánásokat a külön töltött ünnep alkalmából. Az öröm helyett azonban mindkét oldalon csak bosszúság várt ránk: több mint egy óráig kellett várni a kapcsolásra, s amikor végre szólítottak, a vonalban csak a magyar és az orosz telefonos kisasszonyok vitáját hallottam, édesapámékat nem. A beszélgetést követő sétámról a következő sorokat vetettem papírra.

A hazai szalámi és a füstölt kolbász tegnap megterhelte a gyomromat. Ebédre fél liter tejet ittam, kenyérrrel és zabpehellyel. Utána a közelünkben épülő lakónegyedben tettem körutat; elég hideg volt, mínusz 18 fok.

Ami a miénknél modernebbnek látszó panelházakat illeti, az előre gyártott elemekről már potyog a festék, feltehetően azért, mert fagyos időben dolgoztak. Erre azt mondhatnám kissé cinikusan, hogy nem kár: elég izléstelen színeket hasz-

náltak. A telep bolthálózata még most van kialakulóban, külön-külön fabódékban árulják a kenyeret és a húst, s ilyen ideiglenes tákolmányban működik az önkiszolgáló étkezde is. Ami meglepő, az az, hogy találtam egy borbélyt meg egy fotólaboratóriumot is.

Különös légköre van az idegen számára egy ilyen lakótelepnek. A régi és az új kontasztja mellett élmény az is, ahogyan a telepesek igyekeznek belakni otthonukat. A házak udvarán deszkából ácsolt csúszda van, amire vizet öntöttek, s a jeges felületen a gyerekek remekül szórakozhatnak. Ennél nagyobb népszerűségnek örvendenek a terep egyenetlenségei, a lefagyott földhányások és a meredek árokpartok. A srácok furnírlapra ülve száguldoznak, ügyesen manőverezve a kanyarokban és a buktatókon. Sokszor azt hittem, mindjárt kitérik a nyakukat, de aztán én is elnevettem magam, amikor egy vakmerő fiú kislány utasával együtt felbukott, ám sírás helyett nagyot kacagott az esésen. Egyébként a helyzetre jellemző, hogy az építőket a már beköltözhető házaktól csak egy palánk választja el, s a hideg ellenére is folyik valamiféle munka.

Jó lenne tudni, hogy belül mennyire komfortosak, és főleg mennyire melegek ezek az új, még befejezetlen házak. A mi kollégiumunkban rosszul záródnak az ablakok, az ágytakarót többen is felszegeztük szigetelésként, s van olyan szoba, ahol a lányok a matracot nyomták bele az ablaknyílásba, megfosztva így magukat a természetes világitástól.

A külföldiekért felelős tanszék (*gyekanat*) – és mint utóbb megtudtam, a kémelhárítás – körültekintése folytán egy-egy szobában két külföldi mellett két orosz is volt; utóbbiak hivatalosan azért, hogy segítsenek beilleszkedni, s hogy gyakoroltassák velünk a nyelvet. Én egy vietnamival és két idősebb helybélivel kerültem egy szobába. Egyikük sokat ivott, afféle vidéki surmó volt, a másik, Viktor, megfontolt, nyugodt, férfiszámba menő ember. A ferdeszemű fiú és „bentlakásos”, állandóan nálunk tartózkodó honfitársai érdekes ablakot nyitottak egy harmadik világra. Két különböző képességű és alkatú vietnami sráca emlékszem leginkább: egyikük, egy kis termetű, meghatározhatatlan korú „kölök” fél év múlva is csak annyit ismételtetett A régészet alapjai vizsgán, hogy *kin-zsál* (azaz tör, hibásan ejtve), ennél fogva nem sokat kommunikáltunk. Nevét már nem tudom, leginkább annyi maradt meg belőle, hogy a közösen elfogyasztott vasárnapi ebédek után valamelyik honfitársával összebújva, ruhástul heverészett az ágyon. (Vietnami lányok nem tanultak a szovjet egyetemeken.) Társa, Nguyen Lok komoly és jó tanuló fiú volt, rengeteg erőfeszítéssel próbálta elsajátítani a nyelvet és a tananyagot. Sajnos nem sokáig maradt velünk, a háború miatt egyszer csak hazahívták; ma is őrzöm azt a kúpos hancskalapot, amelyet búcsúzóul ne-

kem ajándékozott (a követségtől kapta reprezentációs célra). A vietnamiak egyébként rendkívül szerényen éltek. Úgy hírllett, hogy a haza javára lemondtak ösztöndíjuk feléről; ők maguk ilyesmiről soha nem beszéltek. Ezért aztán – hogy kevesebbe kerüljön – maguk főztek, és közösen étkeztek. Káposztafélékből készítettek levest, bele legtöbbször sertésmájat tettek, a fazekat pedig hűtőszekrény hűján a ruhásszekrényben tartották. Előfordult, hogy néhány nap elteltével, ha már nehéz volt elviselni a szagot, távollétükben kegyetlenül kiöntöttük a maradékot; akkor szegények valószínűleg éhen maradtak, de nem mondták.

Egyébként előfordult, hogy – ha más okokból is – mi szintén vétettünk az együttélés szabályai ellen. V. Péter évfolyamtársunk például, aki minálunk lassabban jött bele az önálló, mama nélküli életbe, hónapokig tartotta szeny-nyes ingei alatt az otthonról kapott szalámirudat; amikor felfedeztük, per-sze, az is elfogyott.

Én kezdetben minden kopejkát elkönyveltem, ennek ellenére az első hónapokban túlkölteztem. Az történt, hogy vettem egy használt Zorkij 4-est, hogy fotózhassak (ez a híres Leica egyenes szovjet koppintása volt), ezért aztán az ösztöndíj előtti héten már csak egy-egy üveg kefirre telt vacsorára (fél liter mindössze 15 kopejka). Szerencsére akkor még tartott a Hruscsov-korszak, és a *sztolovajanak* nevezett önkiszolgáló étkezdékben egy talpas üvegtálról ingyen lehetett vételezni fehér, illetve fekete kenyeret; az ugyancsak ingyenes mustárral megkenve az ember úgy érezte: evett.

.....A szerelemben – úgy tartják – a hosszas ismeretség előbb-utóbb takarékra teszi a szenvedélyeket. Moszkva iránti érzelmeim esetében ennek az ellenkezője érvényes.

Még ma is elindulok, ha időm engedi, hogy újralátogassam az ezerszer bejárt helyeket, felke-ressek a boltot, ahol kefir vásároltam, a sztolovaját, amelyben harminc kopekéért meg lehetett ebédelni, benézek az antikváriumokba, amelyek könyvtáram gerincét adták össze, elsétálgatok a parkba, ahol először simultunk össze, bekukkantok a sportpályára, amelynek kosarába annyi labdát dobtam... s nincs annál nagyobb öröm, mint amikor a sarki szóдавízárus tűnődve rám emeli a szemét, s emlékeiben kutat, vajon honnan ismer. Közben ugyanis eltelt...

bizony, eltelt tíz-egy-hány esztendő.

Sajnálom? Igen is, meg nem is.

Igen – mert a legkedvesebb ifjúkori évek voltak. Nem – hiszen milyen furcsa élmény most felfedezni a komoly, szemüveges tádzsik tudósban az egykori szobatársat, akinél jobban senki sem tudott piláfot főzni; a gyermekeit kotlósként óvó, kissé ereszkedett vonalú családjában dalestjeink kacér és karcsú előénekesét; a tekintélyes funkcionáriusban a ma már arcpirulásra készető csínyek eszmei szerzőjét.

S a legcsodálatosabb az, hogy lakjanak, dolgoznak ezek a rég nem látott ismerősök a hatalmas ország bármely pontján, bármikor beállíthat az ember hozzájuk. Elég egy szó vagy egy félmondat:

– Emlékszel, amikor újonc moszkvaiként sarki rendőrnek hitted az ellentengernagyot?...

– És te, hogy mindig gyomorfájásra panaszkodtál, ha a magyarok paprikás-krumplit főztek?

– Tudod, hogy az expedíció vezetője még most sem jött rá, hogyan rúgtunk be a sztyepp közepén, ötven kilométerre a legközelebbi településtől?

– S amikor megtaláltuk a tamanyi Aphrodité szobrát?

– Hogy az Uraltól csaknem Bajkonurig teherautóztunk, „toronyiránt”...

– Emlékszel? Eljöttél velünk az úrhajósok köszönésére...

– Te meg ott voltál, amikor tintásüvegekkel megdobáltuk az amerikai követséget. Tudod, a kubai válság alatt...

– Az Ehrenburg-fotók megvannak még? Remélem, nem felejtetted el, hogy én nagyítottam a negatívjaidról?

– S amikor majdnem lekésted a diplomád védését, mert Szibériában tolmácsoltál?

Magad uram, ha nincs szolgád!

Étkezésünket reggel és este a *korpuszban* (azaz a háztömbünkben) lévő büfében oldottuk meg. A szerény kis étkezdében kefir, vaj, főtt tojás, sajt és a meleg vízben ronggyá ázott *szargyelka* (szafaládé) volt a menü; ezt váltogattuk unos-untalan. Nem véletlen, hogy később hosszú évekig sem a virslire, sem a szafaládéra nem bírtam ránézni. Az egyetemi évek alatt hasonlóképpen megundorodtam a darált húsból készített ételektől is. Az olajban kisütött vagy párolt húspogácsák különféle változatai (*bitocski, zrazi, kotleti* stb.) a legtöbb *sztolovajaban* silány vágóhídi hulladékokból készültek, mindegyiknek állott szaga volt, amit sem a hagyma, sem a paradicsomszós, sőt még a tormásnak hitt csípős *gorcsica* (mustár) sem tudott elnyomni. Sokáig idegenkedtem Moszkva után a franciasalátától is, ami pedig elkerülhetetlen eleme az orosz konyha *zakuszi*-családjának. A baj az volt, hogy ezekbe, köztük az amúgy kiváló, céklából, főtt krumpliból, uborkából összeállított salátafélébe, a *vinyegret*be tisztítatlan, avas napraforgóolajat kevertek, s mivelhogy az olcsó étkezdékben, meg a bolti étolaj-automatákban is csak ezt lehetett kapni, az ételek az én kezdeti tapasztalataim szerint egységesen bűdösek voltak. A kaukázusi kefir viszont egész életemre kedvencem maradt; időnként még ma is beleteszek egy kiskanál kristálycukrot, ami pikáns ízt kölcsönöz a savanykás tejterméknek. A Lomonoszovszkijon több alkalommal (amíg tartott az ösztöndíj) bolgár töltöttkáposzta-konzervet ettünk, utána befőttet, szárított gyümölcsből készült kompótot vagy friss gyümölcsöt. Noteszomban megmaradtak az akkori árak: *alma 0.77 - 1.10, körte (gubics) 1.20 rubel, apró citrom 25 kopek (darab)*.

Ezek a kis táplálkozási feljegyzések egyébként egyszerre tükrözik a pénztelen, tapasztalatlan diák nyomorúságát és találékonyságát. Ha jött valaki hazulról, akkor szárazkolbász, tasakos leves és csoki volt néhány napig a felhozatal. Máskor a főétkezést is margarinon megfuttatott krumpli vagy zsíros kenyér, vagy esetleg a maradék lekvár jelentette. A túlterheltséggel párosuló elégtelen táplálkozás és a vitaminhiány miatt az első időszakban többen és többször kidőltünk a sorból, könnyen megbetegedtünk. (Az okok közé beszámítandó a gyenge ruházat és a nem moszkvai időjárásra készült vékony talpú cipő is).

A hidegtől egyébként jó ideig szenvedtünk, de aztán elkezdtük tisztelni, és megtanultunk békésen együtt élni vele. Ez utóbbihoz természetesen az kellett, hogy praktikusán és helyi módra öltözködjünk. Rájöttem arra, hogy ha süt a nap és száraz az idő, a legkeményebb fagy is elviselhető, ha úgy tetszik: kellemes. De legalábbis nem veszélyes. A moszkvai kismamák például gyermekük sötét órákra kitették a néhány hónapos csecsemőket az erkélyre, igaz, annyira bebugyolálva, hogy az apróságoknak csak a szemük látszott ki.

„Kommunista szombatokon” parkosítottunk

Vizenyős terepen cölöpökre építették a lakóházakat

Sajnos, Moszkvában októbertől április végéig elég gyakran borús az ég, a nyirkos hideg bekúszik a ruha alá, valamint csípi a fület-orrot. Ilyenkor különösen fontos a jégeralsó, a szvetter és az *usanka*, a Magyarországon sem ismeretlen füles sapka; ez utóbbi persze akkor meleg igazán, ha nemes prém-ből készült, de arra nem volt elég pénzem, s különben is figyelmeztettek: a mókus vagy netán coboly prémjéből varrt *usankanak* gyorsan lába kél. (Dús, puha szőrzetű füles sapkát akkoriban csak a magas beosztású funkcionáriusok és a pénzes kaukázusiak viseltek; a tábornokok egyes fegyvernemeknél kevésbé bozontos *karakul* fejedőt kaptak, azaz perzsaprém sapkát, amely valójában göndör szőrű bárányok drága prémje.) Mi, magyarok cipőügyileg voltunk leginkább felkészületlenek. A bakancs nem az orosz télbe való, még akkor sem, ha dupla zoknit vesz alá az ember. A különösen nagy fagyokban az oroszok *valenkít*, nemezeléssel készített csizmát viselnek, amely otromba, de meleg; ez a magyarázata, hogy a filc valenki az utcán szolgálatot teljesítő rendőrök téli egyenruhájának ma is elmaradhatatlan része. A gondot az okozta, hogy hiába jöttem erre rá, hiába tettem félre minden hiúságot (és pénzt), az én méretemben elvétve lehetett kapni meleg lábbelit, igaz, másban sem sűrűn. Maradt tehát az, hogy hősiesen együtt szenvedtem a lányokkal, akik csak kivételesen vettek fel posztócsizmát; helyette dupla harisnyanadrágot, *rejtuzit* hordtak, és – ha nem kellett tartani érdeklődő férfiszemek-től – vastag bundabugyit.

(Diákéveim alatt szerencsére mínusz negyven alá tartósan nem hűlt le a levegő, így mindenre kíváncsi jövevényként hiába próbáltam ki azt, amivel egy volt hadifogoly ismerősöm ijesztgetett még kiutazás előtt. A bácsi azt állította, hogy Oroszországban télen a köpés és a pisi még azelőtt megfagy, mielőtt a földre érne. Az illető sajnos meghalt, ezért már nem mesélhettem el neki 1978 utolsó napjának kalandjait, amikor Moszkvában mínusz 50-51 fok volt éjjel. Az alultervezett távhő-vezetékek a tudósítói lakás kerületében is szabályszerűen felrobbantak a föld alatt, kiment a villany, mindössze a konyhai gázsütővel tudtunk fűteni. Az autók is lefagytak, egy egész hétre. Szolgálati Zsigulimmal csak úgy tudtam nagy keservesen közlekedni, hogy este teletankoltam, egész éjjel az udvarban járattam a motort, és a következő napot azzal kezdtem, hogy ismét feltöltöttem benzinnel. Mit mondjak? Rengetegen irigyeltek.)

Ami az ösztöndíjas hétköznapjait illeti, a silány készétel-kínálat miatt, no meg a költségcsökkentés kedvéért elkezdtünk rendszeresen főzni. Szerencsére a hősorszak, azaz az első, „betanulóév” után a tágasabb, felszereltebb központi kollégiumban a fizikai feltételek is létrejöttek a saját konyhához. Néhány egyszerű étel receptjét megíratam édesanyámmal, aztán igyekeztem „kikeverni” a paprikás krumpli, meg a tojásos-tejfölös lecsó

ízét. Utóbbi természetesen konzerv alapanyagból készült, hiszen Moszkvában csak a nyári időszakban lehetett friss paradicsomot kapni, a zöldpaprikát pedig nem nagyon ismerték. A harmadik, rendszeresen visszatérő étel a *szkovorodkában* (mély palacsintasütőben) lesütött, karikázott hagymás krumpli volt. Amíg tartott az otthonról hozott füstölt szalonna, azzal mindhárom fogást fel lehetett dobni, úgy-hogy gyakran akadt vendégkosztos a főztömre. (Egyszer engedtem csak át másnak a szakácsi feladatokat, amikor – már komfortosabb körülmények között – egész nap fotókat reopróztunk régészttársammal, F. Pistával a besötétített szobában. A zárt ajtó mögül kikiabálva irányítottam Péter barátunkat, mikor mit kell a fazékba tenni. Ennek az lett a következménye, hogy hamarosan a fél kollégium összeszaladt az éktelen szagra, ő ugyanis hagymán fokhagymát értett, s néhány fejet beleaprított a paprikás krumpliban. Becsületére legyen mondva, egy-maga meg is ette.)

Munkás és parasztasszony – Vera Muhina szobra

Magolás ingajaratban

1962. augusztus 30-án, pénteken volt a tanévnyitó az ulica Gercena (értsd: Herzen utcai) régi épületben, a Kremllel átellenben. Eltévedtünk a zegzugos folyosókon, el is késtünk. A rektor beszélt, de csak olyan szavakat értettem meg, hogy *szport*, meg *komszomol*. Aztán a magyar évfolyamtársakkal együtt tettünk egy kört, hogy – ha már bejöttünk a városba, – kicsit tájékozódjunk az árakról. Rögtön kiderült: a műszaki cikkek viszonylag olcsók (egy villanyvasaló 6 rubel), míg a ruhanemű, amely rendkívül rossz minőségű, drága (egy közönséges kabát 120 rubel). Az áruválaszték egészében lehangoló volt, viszont az első hónapban némileg épp ez járult hozzá anyagi helyzetem javításához. Ma már egy kicsit háborzongató a történet, de akkor nem éreztem a veszélyt, és belementem egy alkalmi adásvételbe. Egyik magyar évfolyamtársammal bámészkodtunk a népgazdasági kiállításon, s az akkor még közlekedő II–18-as repülőgép belsejéből jöttünk ki, amikor leszólítottak: egy fiatalember a rajtam lévő ruhák ára iránt érdeklődött. Másnapra beszéltünk meg találgatást a Nagyszínház előtt azzal, hogy hozom, ami van (sajnos, nem nagyon volt, se akkor, sem később). Ketten vártak, felkísértek egy közeli ház harmadik emeletére. A lépcsőházban megkezdődött az alku. Én az új orkánomat próbáltam eladni, de meglepetésemre a használt, vékony pulcsi kellett (18 rubel), meg egy pár nejlonzokni háromért. Emellett vastag, 580 forintos szvetteremet szerették volna megvenni 40 rubelért, de azt nem adtam. (Pedig tudtam: valószínűleg kell majd vennem egy füles sapkát is, ami legalább 10-16 helyi pénz.)

Összesen tehát 21 rubellel gazdagodtam; utólag végiggondolva: más is lehetett volna a mérleg. (Itt ismét meg kell magyarázni két kifejezést. Az orkán abban az időben nálunk divatcikk, státusszimbólum volt, többet jelentett, mint eredeti rendeltetése, a nejlon alapanyagú, összecsomagolható, praktikus esőkabát. Érdekes módon mire kijutottam Moszkvába, ott már elvesztette a varázsát, vagy legalábbis nem volt elég kurrens cikk a nepperek körében. Ami a kaland helyszínét, a Népgazdaság Eredményeit Bemutató Kiállítást illeti (röviden VDNH), az északi Osztankino városrész 22 hektáros nevezetessége volt. A Szovjetuniót alkotó köztársaságok múnépies stílusában épült pavilonok az akkori színvonalon, tehát meglehetősen statikusan vonultatták fel a szovjet tudomány, technika és gazdaság valódi vagy mondva csinált vívmányait. A VDNH fő értékét azonban a legtöbb látogató számára az jelentette, hogy kiváló hely volt a szórakozásra és a kikapcsolódásra: csónakázni, horgászni lehetett sekély vizű medencékben, nemzetiségi éttermek kínálták specialitásaikat, óriási parkban sétálhatott az ember, s olcsón nézhetett filmet az akkor páratlan körpanoráma-moziban.)

Az egyetemen a szegényes nyelvtudás alaposan megizzasztott valamennyiünket. Délelőttünként kétségbeesetten próbáltunk megérteni és lejegyzetelni valamit az előadásokból, odafelé és visszajövet a buszban szavakat magoltunk, este pedig a tankönyveket szótárastuk, hogy elsajátítsuk a lényegét. Túlzás lenne azt mondani, hogy a 111-es autóbuszban be- és hazajárni kéjutazás volt, de a 12,8 kilométer hosszú útvonal jóvoltából a Nagyszínház előtti tér, a ploscsagy Revoljucii és az MGU között bőven adódott idő arra, hogy menet közben tanuljunk. (Később, amikor már nem voltunk ennyire beszűkültek, s észrevettük a köröttünk lévő világot is, agytornaként azt játszottam, hogy a busz hátsó ablakánál kapaszkodva összeadtam a minket előző autók rendszámának kétszer kétjegyű tagját; a feladat az volt, hogy gondolkodás nélkül kitaláljam a két szám összegét.) Mindeközben a mindig zsúfolt 111-es különböző korú és nagyságú városrészekben és történelmi korszakokon keresztül haladt át; a buszmegállók akár egy külön könyv fejezetcímei lehetnének. Most csak „pillanatfelvételekként” idézek fel néhány, az autóbusz ablakában felvillanó nevezetességet: szemben a Kreml alsó kapujával a Lenin Könyvtár állt, ahová később rendszeresen eljártam – sima felületek, egyszerű vonalak, légiesen könnyű oszlopok 1939-40-ből, egy rövid, de emlékezetes konstruktivista korszak emléke; a Paskov-ház (a könyvtár régi épülete) – gyöngyszem a 18. század végéről, az orosz architektúra nemzeti hagyományainak ötvözete a klasszicizmussal; a Krími híd másik oldalán a Dom pravityelsztva, azaz a Kormányház becenévre hallgató lakóépület, ahol korábban a magas beosztású állami tisztviselők egy része lakott (lásd, illetve olvasd: Jurij Trifonov Ház a rakparton); a Gorkij park (hivatalos nevén Gorkij Kultúr- és Pihenőpark), ahol a fák között a szomszédos csokoládégyár illatai keveredtek a virágokéval; kupolás épületegyüttes – a kórháznegyed, amelyet valamikor azért létesítettek itt, hogy a gyógyintézetek messze legyenek a zajos belvárostól; szobrokkal díszített kapu – a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának székháza, ahol később egyik könyvem több riportalányával találkoztam, köztük a Nobel-díjas Alekszandr Prohorovval, a kvantumelektronika egyik megalapítójával.

(...) A lézersugár egyik atyja nemcsak tudósnak nagy: magassága csaknem két méter, így aztán kissé meghajlik az ajtóban, amikor kilép a dolgozószobából. Szavai gyorsak, sokszor egymásnak ütközve követik egymást, igyekeznek követni gondolatait.

– Alekszandr Mihajlovics! Ön a lexikon tanúsága szerint Ausztráliában született. Hogyan kerültek szülei egy másik földrészre?

– Apám munkás volt és a forradalmi mozgalomban való

részvételéért előbb bebörtönözték, majd örökre száműzték Szibériába. Onnan szökött meg, és Ausztráliába utazott. Később anyám is követte.

– A fizika mindig érdekelte? Gyermekkorában is?

– Arra emlékszem, hogy már kicsi koromban is érdekelt a rádiózás, magam próbáltam készüléket építeni, figyeltem, mások hogyan csinálják. Az egyetem után a Lebegyev Intézet hívott meg, náluk végeztem az aspirantúrát. Közben azonban behívtak a hadseregbe, a háborúban felderítőként harcoltam.

– Egy fizikus?

– Hát... akkor a fizika nem volt olyan fontos, mint most. A fő feladatra összpontosítottunk, a győzelemre. A háború vége felé aztán már kezdték visszahívni a frontról a fizikusokat.

– Akkor döntött véglegesen úgy, hogy kutató lesz?

– Igazság szerint nem akartam tudós lenni, bár a fizikát nagyon szerettem. A technikát is. Sokáig azonban nem ingadoztam, mert valahogy minden ment a maga útján. Nyikolaj Papalekszi akadémikus laboratóriumába kerültem és a rádióhullámok terjedésével foglalkoztam. Az aspirantúra végére azonban más téma kezdett el érdekelni: az elektroncsöves generátorok rezgésstabilizációja. Szerencsém volt, hogy olyan kiváló fizikussal is együtt dolgozhattam, mint Vlagyimir Veksler, aki ekkoriban kezdett foglalkozni a gyorsítókkal. Számomra ez valamiféle átmeneti időszak volt a klasszikus rádióelektronika és az olyan szokatlan dolgok között, mint a részecskék. A következő kutatási terület, a gázok rádióspektroszkópiája már aztán egyenes utat jelentett a molekuláris rádióadó-vevők örült világába.

– Egyik tanítványa szerint ön olyan tudós, aki különleges képességekkel rendelkezik annak megállapítására, mennyire perspektivikus egy kutatási ág a fizikában. Úgy véli, hogy önt nem utolsósorban ez az előrelátás tette képessé világraszóló felfedezések megtételére.

– A tudósnak valóban kell rendelkeznie bizonyos intuícióval, bizonyos megérzéssel. A kutató nem mindig tudja megmagyarázni, miért éppen úgy csinált valamit, ahogyan csinálta.

– Amikor Ön a lézeren dolgozott, tudta, sejtette, hogy ezzel a találmánnyal egy szellemet enged ki a palackból, és valóságos forradalmat idéz elő a tudományban, illetve a technikában?

– Természetesen nem tudtam. És nem csak én, mások sem.

– Mégis, mennyire látta előre a lézer jövőjét?

– Amikor elkészültünk az első lézerekkel, csupán milliwattos, wattos teljesítményekről volt szó, nekünk azonban óriásinak tetszett. Ki gondolt volna akkor arra, hogy tíz és száz kilowattokig jutunk el? ... Ami-

A lézer egyik világrahozója

kor előálltunk a gázdinamikus lézerek előállításának gondolatával, először vetődött fel nagy teljesítményű lézerek kifejlesztése. De ezek csak papíron voltak nagy teljesítményűek; az, hogy sikerül-e majd a valóságban, akkor még nem volt világos.

(...) – Valaki azt mondta nekem: Prohorov akadémikus olyan mértékig kidolgozza tudományos felfedezéseit, hogy egyenesen a gyárba lehet adni őket.

– Előfordul olyan is. Sikerült kidolgozni új anyag-előállítási technológiát és létrehozni magas hőmérsékleten használható, nagy tisztaságú monokristályokat, valamint új üveg- és kerámiafajtákat.

– Hogyan kerülnek egymás mellé az ön tudományos tevékenységében olyan különböző kutatási területek, mint az új anyagok technológiája és a lézerek?

– A helyzet az, hogy a kvantumelektronika fejlődése lehetővé, sőt, szükségessé tette kristályok ipari előállítását. Sok lézerben ugyanis kristályokat alkalmaznak; ezért kellett új anyagok után néznünk. Természetesen, a keresés széles körben folyt, s a többi között ennek során dolgoztuk ki a szennyeződésmentes anyagolvasztási eljárást. Rájöttünk, hogy ez a módszer nemcsak a kvantumelektronikában használható kristályokat képes produkálni, hanem más tudományágokban, a technikában is alkalmazható.

Csák Elemér: Az élet rendkívüli esemény
Interjúk szovjet tudósokkal Kossuth/1978

A fenti interjú elkészítésének színhelye, a szovjet tudományos akadémia patinás székháza eredetileg luxuspalota volt; egy gazdag bányatulajdonos építtette, hogy elkápráztassa még a cárt is. Közelében, a buszból is lehetett látni a Donszkaj kolostort, a város középkori őrbástyáját, amely számos funkciót ellátott fennállása során, volt szerzetesek lakhelye, kulturális nagyságok temetője, krematórium és – az én időmben – építészeti múzeum is. A délnyugati városrész, a központtól a Luzsnyiki stadionig, illetve maga a Lenin sugárút az ötvenen évektől folyamatosan épült és terjeszkedett, a hatvanas években is, de akkor a várostervezők már kevésbé szenvedtek nagyzási hó-bortban, és kialakultak kisebb léptékű, sokkal rokonszenvesebb negyedek. Az autóbusról azonban csak ritkán és kevés helyen szálltam le, kivéve egy-egy baráti találkozót, múzeumlátogatás vagy éppenséggel Magyarországról érkezett ismerős kedvéért.

Az első két évben a Lenyinszkij prospekt, a felvonulási út, ahol akkoriban a világűrűből visszaérkezett kozmonautákat is köszöntötte Moszkva, számomra csak a bejárást és a magolás szürke, hétköznapi útvonalát jelentette. A régészet alapjai című kétszázhatvan-valahány oldalas kötetet három hónapig desiffriroztam magamnak, de megvolt az eredménye, mert decemberben ötöst kaptam a vizsgán. Olyan szavakat és kifejezéseket tanultam meg oroszul, amelyekkel magyarul sem találkoztam korábban, így például már tudtam, mire használta az ősemlék a *rucsnoje rubilot*, amikor végre valaki megmondta, hogy ez magyarul ökölkövet jelent (a nálam lévő kisszótárban hiába kerestem, de még az értelmező szótárakban sem találtam). Moziról, buliról, lányokról ekkor még szó sem lehetett, ehelyett – mondhatnám, kivétel nélkül – azon voltunk, hogy megküzdjünk az első hónapok előttünk tornyosuló akadályjaival.

Az első kétségbeesés után egy páran összeálltunk és levelet írtunk a Művelődésügyi Minisztériumba, küldjenek tankönyveket a szövegigényes, alaposabb nyelvtudást igénylő tárgyakból. 1962. december 4-i keltezéssel kaptunk választ. Feltehetően az én címem volt megadva feladóként, mert arra érkezett a levél, cégjelzéses papíron. (Az aláírásból, amelyet most csak monogrammal jelölök, nem derült ki, hogy mi az illető beosztása). Dr. L. L. megköszönte a részletes beszámolót, és elnézést kért, hogy késve válaszol.

Sajnos, nem a legkedvezőbb, amit erről írhatok. Magam nagyon szívesen segítenék, annál is inkább, mert korábban saját bőrömmön éreztem, mit jelent idegenben a hazai segítség.

Elsősorban is komoly problémát jelent a tankönyvek kiküldése, számos külön engedély szükséges és egyéb adminisztratív nehézséggel jár. Talán ennél is lényegesebb, hogy a Minisztérium Külföldi Ösztöndíjas Osztálya elvben sem ért egyet külföldön tanuló diákoknak anyanyelvű tankönyv kiküldésével. Sajnos, az ügyrendünk sze-

rint nem kerülhetjük meg őket ilyen ügyekben. Tékintve, hogy ezek a nehézségek fennállnak, azt tanácsolták barátilag, hogy próbáljátok megszerezni a kért könyveket a moszkvai magyar nyelvű kiadványok antiqariumában, amit (sic!) ott van a Gorkij utcában.

Az utóbbi javaslat nem, illetve csak kis részben volt megvalósítható, így maradt a gyűródés meg a folyamatos szótározás. Akkor persze rosszulestett a visszautasítás, csendben korholtuk a szovjeteket, akik nem engednek be tankönyveket egy „testvéri” országból, szidtuk – egy kicsit bátrabban – a minisztériumi bürokratákat is, de amikor a nehezen már túlestünk, el kellett ismerni, hogy volt ráció ebben a hozzáállásban. S lehet, hogy egy ideig hibásan fejeztük ki magunkat, meg felületes ismereteket szereztünk néhány diszciplínában, ám az a tudás, amit csak oroszul sajátítottunk el, egységesebb lett, mint amikor innen-onnan összeolvastunk könyveket (például politikai gazdaságtanból).

Hétköznapi internacionalizmus

A kollégiumban egyébként nemzetközi társaság verődött össze, de eleinte nem nagyon keveredtünk, s mindenki a sajátjaival járt össze kevés szabad idejében; ebben talán a kezdeti nyelvi nehézségek is közrejátszottak. Pedig még indonéz fiúk is voltak az elsőévesek *korpuszában*. Az indonézeket az oroszok úgy emlegették, hogy ők azok, akik – bocsánat a naturalista részletességért – vízzel teli befőttes üveggel a kezükben vonulnak el a vécére, és ki-mossák a feneküket. Nos, ehhez szükséges egy kis magyarázat. eltérően a nyilvános illemhelyektől, ahol egy lyuk fölött guggolva végezte az ember a dolgát, a *Lomonoszovszkijon* a koleszban már vízöblítéses kagylók voltak, igaz, ülőke nélkül. A lefolyócsövet azonban rendkívül szűkre méretezték, ezért már az első napon nyomtatékosan felhívták a figyelmünket arra, hogy a papírt a csésze melletti kosárba kell dobni. Ezt (a látványt) elég nehéz volt megszokni, ráadásul a vécépapír mint műfaj, ismeretlen

Szakáll – próbaképpen

(vagy gyakorlatilag beszerezhetetlen) volt az egész országban, segédeszközként Moszkvában is négyzetekre vágott újságpapírt használtak. Előfordult, hogy egy előttem járó (guggoló) – valószínűleg tiszteletlen külföldi lehetett az elkövető –, politikai üzenetként fejezte ki tiltakozását a civilizáció eme hiányossága miatt: az első számú szovjet vezető képét kente össze, s a kosár tetejére helyezte. A kritika illetően megnyilvánulása nem ütközött nehézségbe, mert a pártfőtítkár fotója naponta jelent meg a Pravda címlapján.

Orosz évfolyamtársaim közül csak azokkal kerültünk az első évben közelebbi ismeretségbe, akik szomszédok vagy szobatársak voltak, de ez sem vált szoros kapcsolattá. Többségük már leszolgált a hadseregben két-három évet, dolgozott valahol, s előfelvételisen, huszonévesen került csak az egyetemre. Ők férfinak számítottak, úgy is viselkedtek, ami leginkább a kemény ivászatokban nyilvánult meg. Olykor odahívtak minket is, és a *Testvér vagy, vagy nem vagy testvér?* kényszerítő kérdéssel lehajtottak velünk egy vizespohár meleg, olcsó vodkát. Szerencsére elég jól bírtam az italt, nem rúgtam be, csak egyszer, de annak lelki oka volt. Néhány hónapja éltem már idegenben, amikor egyszer rám jött a magány, és elkésérített, hogy az állandó hidegben kivörösödik az orrom meg a kezem: összes pénzből vettem egy negyedliteres vodkát, mellé vacsorára egy szelet margarinos kenyeret ettem. Éjszaka arra ébredtem, hogy egy orvosnő pofoz, aztán hánytat; mint utóbb elmondták, teljes filmszakadásom volt, WC-re menet az egyik vietnami ágyán kötöttem ki, s miután nem tudták, mi a bajom, kihívták az ügyeletet.

1962 karácsonyát a vizsgákra való felkészüléssel töltöttem, és – életemben először, 18 és fél évesen – a szeretteimtől távol, külföldön köszöntöttem az új esztendőt. Vagyis valójában nem is köszöntöttem, s a naplóm szerint ezért nagyon sajnáltam magamat.

1963. január 1., kedd

Azzal kellene kezdenem, hogy „ismét öregebbek lettünk egy évvel” és hasonló fordulatokkal, de nincs különösebb kedvem most sem köszöntésre, sem sum-mázására. Volt, ahogy volt, eltelt az 1962. év, nagyon sok élménnyel és sorsdöntő lépésekkel. Tény, hogy már 1963 van, de ennek sincs különösebb jelentősége: néhányszor megszokásból még eltévesztem a dátumozást, aztán minden megy tovább. Az új évbe való belépés számomra nem hozott ünnepi hangulatot. Tegnap délután hriatóval kísérve (Ez a szüleim által karácsonyra készített hagyományos narancslikőr, amit egyébként utáltam. – Megjegyzés: a szerző.) Pista csomagját kóstoltgattuk, mint a Légy jó mindhalálig! diákhősei a pakkot, délután tanulgattam. Este négyesben, Pista, a szobatársa, Igor szomszédunk és én, ping-

pongoztunk, amihez később a vietnamiak is csatlakoztak. Tíz óra felé beszalónáztunk, hozzá egy kis üveg moldvai bort ittunk. A szalonna remek volt, magyar ecetes uborkát ettünk hozzá, amit itt vettem, s a bor is érezhetően szőlőből készült. Gyuri elment valamelyik ismerősehez a magyar rádiót hallgatni és kapcsolatait építeni. Azt hittem, nekem is sikerül majd a pesti szilveszteri műsort élveznem, de akkor vettem észre, hogy korábban kölcsönadtam a rádiómat, így maradt a moszkvai adás külpolitikai elemzése és a sok szlava: dicsőség a népnek, a pártnak stb.

11 óra körül előkerült egy üveg pezsgő, de nekem végül nem volt belőle részem, mert Igor és Pista áthívott a szomszéd épületből két lányt táncolni, s az első emeleti társalgóban együtt – jóváhagyásommal – meg is itták. Mi Lokkal az ágyunkon heverészve beszélgettünk, és éjfélkor köszöntöttük egymást: ő egy vietnámi színésznő képét adta nekem emlékébe, én pedig egy szép magyar bélyegsorral kedveskedtem neki. Aztán kimentem, és a folyosón egyedül elszívtam egy cigarettát. Az épületben két-háromféle tánczene és a rádió „mozgalmi dalai” keveredtek a beszívott lakótársak dajdajozásával. Kinéztem az ablakon: az udvaron, a szikrázó hóban egy fellámpázott fenyőfa állt. Közben az elhaladók sorra mondták, hogy *Sz novim godom!* – boldog új évet, csillogott a szemük, akadozott a nyelvük, ismeretlenül is kezefogtak, átölelték egymást, én meg egy időmértékes versikében próbáltam kifejezni a hangulatomat:

Orosz–lengyel diákházasság, soknemzetiségű vendégsereg

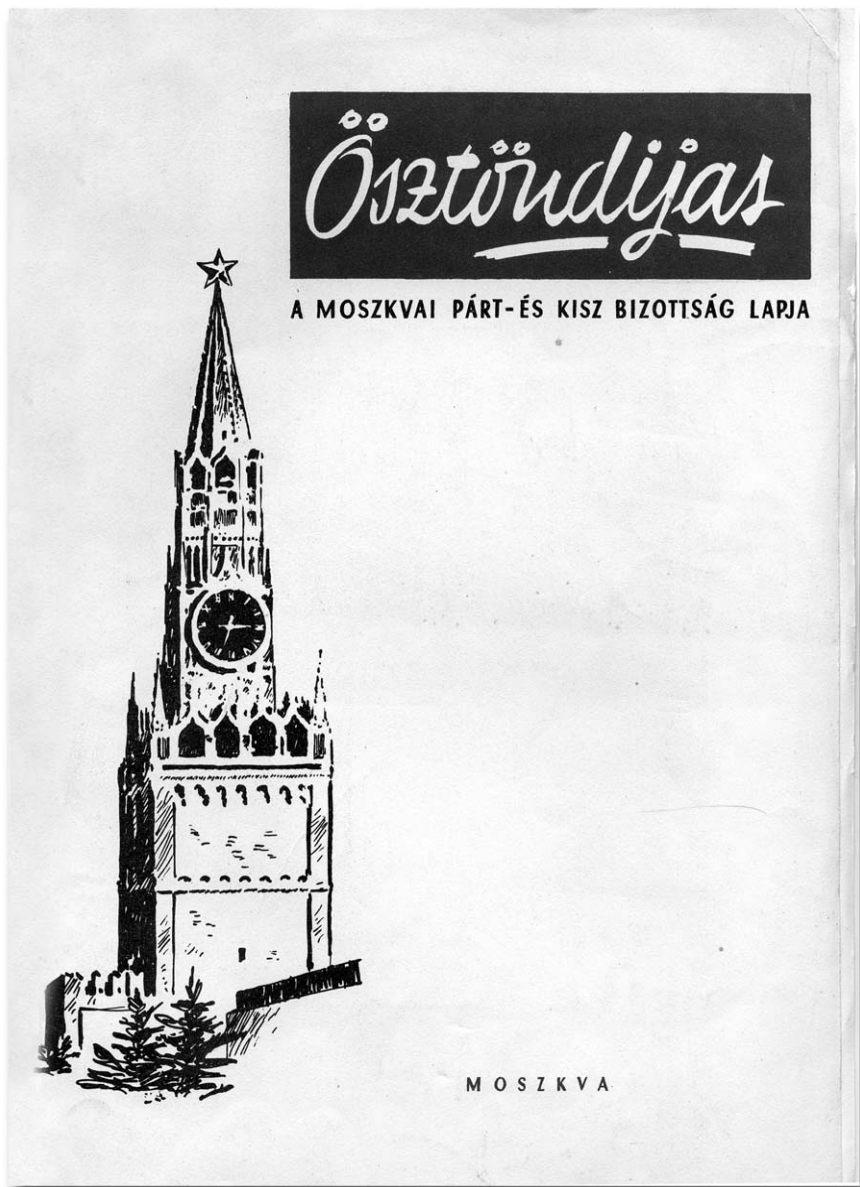
Szalonna, kenyér,
Bor, cigaretta,
Férfikar füstszagú, bús ölelése.
Fenyőfa – magányos: újév.

Éjjél után már nem tudtam magammal mit kezdeni. Lefeküdni, aludni nem lehetett, ezért, figyelemelterelés céljából, Berta Sándor novelláit olvastam. Rossz az egyedüllét, amikor körülöttem mindenki szórakozik, a füledet nem dughatod be, hogy ne halljad, amikor a többiek énekelnek, és az sem vidít fel, hogy más is egyedül lehet, hiszen ismeretlenül mondja a telefonba, hogy boldog új évet! Nekinyomod a homlokodat a hideg üvegnek, átbámulsz a szomszéd ház félhomályos szobáiba, aztán onnan is elfordulsz, mert felkavar egy akaratlanul ellesett ölelés képe. Kettőkor bújtam a takaró alá, s arra gondoltam: ha egy újabb esztendőre végig jellemző a kezdés, akkor én egész évben adakozni fogok és másokon segítek: este 5 rubelt adtam egyik szomszédomnak, mert elfogyott a pezsgője, Pista kapott egy 1958-as évjáratú toka-jit, hogy jobb kedve legyen a partnerének, s elavvás előtt még az egyik zakómat is „kölcsönöztem”, mert orosz évfolyamtársam bekoszolta a magáét.

Az év első napján 25 fok hideg volt. Tartoztam az ördögnek, de csak saját tapasztalatlanságomat szidhattam, hogy fölöslegesen utaztam be a fakultásra etnográfia-jegyzetért: zárva volt. Ugyanígy hiába próbálkoztam egy fotósüzletben. Vigasztalásul hazafelé leszálltam a buszról a főépületnél, és jól beebédeltem. Közben át is melegektem. A kollégiumban egy nekem címzett levél várt, amelyben a történelmi fakultás vezetői sok sikert kívántak az új évre a magyar hallgatóknak. Ez igazán rendes volt tőlük.

A vizsgák után először engedtem meg magamnak, hogy elmenjek a Kreml Kongresszusi Palotájába egy opera-előadásra. Körszakállt viseltem, így örökített meg a koncert szünetében készült fotó is. A téli vakációig, amely január második felére esett, meghagytam a furcsamód vörösbarba szőrzetet, s egy olcsó gitárral, meg egy hasonlóan szakállas kókuszdióval a bőrröndömben utaztam haza. Debrecenben, ahol az átszállásra vártam, az utasok alaposan megbámulták a fiatal *muzsikot* (az orosz regények illusztrációi között lehet látni ilyen szőrös arcú parasztoikat), s ez elég is volt ahhoz, hogy otthon azonnal leborotváljam arcdíszemet.

Szoboszlón persze eseményszámba ment a hazaérkezésem, a szünet élménybeszámolókkal telt el; ez megadta a szükséges önbizalmat ahhoz, hogy mégse maradjak otthon, s különösebb drukkk nélkül kezdjem el a második félévet.

Néhány kezdetlegesen sokszorosított lapból állt

Beajánlottak a madámhoz

Az intenzív nyelvtanulás folytatódott, továbbra sem maradt sok idő kikapcsolódásra, kapcsolatteremtésre. Ezért is okozott meglepetést, hogy egyszer név szerint kerestek a portán. Kifestett, banyaszerű (és hozzám idős) nő várt, begyes, szőke lány kíséretében. Hadarva beszélt, nagy nehezen értettem meg, hogy bélyeggyűjtő ismerősük van Magyarországon, és segítséget kérnek, mert levelezni, cserélni szeretnének egymással. Nem utasítottam el a közvetítést, de próbáltam elmagyarázni, hogy nagyon be vagyok fogva; eszembe sem jutott, hogy másról lehet szó, amíg a nagymamás portásnő jóindulatúan nem figyelmeztetett, hogy „ezek csúnya emberek”. Következő alkalommal letagadtam magam, ám azért furdalt a kíváncsiság, ki vezette rám a hölgyeket. A véletlen segített. Tavasszal a soron következő űrhajósok földet érését ünnepelték a Lenin-hegyen. Ekkor még az volt a szokás, hogy a párt és az állam vezetői a Lomonoszov Egyetem aulájában köszöntötték a Szovjetunió legújabb hőseit, élő rádió- és tévéadás mellett. Hazatérőben hamarabb leszálltam a 111-es buszról, hogy lássak valamit a parádéból, s a megállóban váratlanul összefutottam a „bélyeges” banyával. Elkezdtem faggatni, honnan tudja a nevemet. Először húzódozott, de amikor megfogtam a karját, elárulta, hogy az általa működtetett call girl-hálózatnál (ezt ő nem így mondta) a lomonoszovos magyar diákcsoport egyik legtekintélyesebb fizikus ösztöndíjasa ajánlott be, aki ráadásul a pártvezetés tagja is volt. Ha nem tapasztalatlan, 19 éves, gátlásokkal teli fiú vagyok, talán megköszönöm neki a segítséget, de a felismerés inkább sokkolt. Mindenesetre kezdett megnyílni előttem a felnőtt világ, no meg a szovjet valóság.

„Csak az a bizonyos, amit a másik is lát” – írta valahol Ludwig Feuerbach. A festett és a fizikai realitás közötti ellentét mindannyiunkat foglalkoztatott, de ezt nem egyformán fogalmaztuk meg. Vegyes fogadtatásban részesült a magyar *zemljacsesztvoban* (nemzeti diákközösségben) az a nyilvános vallomás is, amelyet egy ímós tett közzé alig néhány hónappal érkezésünk után. (Röviden így hívtuk az MGIMO, a Nemzetközi Kapcsolatok Moszkvai Állami Főiskolája, az egyik legszínvonalasabb szovjet felsőoktatási intézmény hallgatóit). Az Ösztöndíjas című stencilezett diáklapban (kezdetben munkatársa, társszerkesztője, később – tudósító koromban – instruktora voltam) „irodalmi” pályázatot írtunk ki, s az egyes munkákat megjelentettük. N. Jóska írását, amely egy felsős hallgató elbeszélésére épült, némi szorongással tettük be, de betettük. Botrány lett belőle. A mozgalmi vezetők elhatárolódtak, a hivatalosnak szánt reagálás egy aspiráns neve alatt jelent meg (csak nevének kezdőbetűit tüntetem fel). Mindenesetre a bírálat tanulságosabb és sokatmondóbb a korszakról, mint maga a kritizált pályamű.

Számvetés a „Számadásról”

Viharos vitát váltott ki N. J. Számadás című műve. Különböző megjegyzések robbannak, pukkannak: jó, rossz, pozitív, negatív, valóban dicséretet érdemel, szerkesztői hiba volt közzétenni, elveszi a fiatalok lelkesedését, ellenkezőleg: megóvja őket a téves úttól. Még ezt is hallottam: „nagy disznóság ettől a züllött frátertől, hogy propagálja saját nézeteit!” Mármint a szerző. Mindenesetre a mű hatást váltott ki, nem is kicsit. Hogy milyen hatást? Ezt kell megvizsgálni! Milyen hatást váltott ki a helyi viszonyokat, a Szovjetunióban tanuló ösztöndíjasok körülményeit, életét ismerő és átélő olvasók között? Még ehhez csak annyit: az irodalomhoz legalább egy kicsit értő olvasók között. Tekintve, hogy valamennyien érettségi után vannak, ez a mérce felállítható. Ugyanakkor azt is vizsgálni kell, milyen módszerrel, milyen eszközökkel érte el a szerző a hatást. (Tartalom és forma.) Van-e célja a műnek? Megmutatja-e világosan ezt a célt? Azt hiszem, ezeknek a tényezőknak, elemeknek és követelményeknek a vizsgálata segít bennünket a mű elfogulatlan értékeléséhez.

A Számadás elsősorban a Szovjetunióba érkező fiatal ösztöndíjasoknak kíván tájékoztatást, útmutatást adni. Szükséges ez? Igen! – feltétlenül szükséges.

A most érkező fiatalok itt kikerülnek a szülői ház és a középiskola szigorúbb fegyelme alól. Viszonylag jó anyagi körülmények közepette. A hazai, nemegyszer sematikus oktatás eredményeként, figyelmen kívül hagyják a történelmi fejlődés menetét, valamint a Szovjetunió rendkívüli nagy, önzetlen, internacionalista kötelezettségeit, és itt már rózsaszínű és rózsailatú mennyországot keresnek. Holott az új itt is harcban születik. Gazdasági harcban a több és jobb anyagi feltételekért, erkölcsi, politikai és kulturális harcban az új kommunista morálért, kultúráért. Ez a harc még nem fejeződött be, ez a harc érezhetően erőteljesen folyik. Látható tehát még ebben a szakaszban a régitől is, bár mindig kevesebb. Ez a hatalmas és gyönyörű egyetemi épület a Lenin-hegyen sem volt még ilyen szép, amíg épült. Bizonyára építőanyagok, deszka, mész, homok, kavics hevert mindenütt. Por, sár, pi-

szok, rendetlenség is volt körülötte. De az építést irányító mérnöksereg már előre látta a kitűzött célt, a monumentális épületet. Biztosak voltak abban, hogy az épület minden nehézség ellenére, felépül. A kíváncsi nézelődők többsége szintén az emelkedő falakban gyönyörködött, magasra emelve tekintetét. Talán egy kis része a sárgödörökben, deszkahulladékok között csetlett-botlott, és maga is sáros lett.

Az ideérkezett fiatalokat tájékoztatni tehát nem haszontalan. Különösen hasznos az irodalom eszközeivel érzelmeikre hatni. Ezt kétféle módon lehetett volna megtenni: az itt található valóban szép és jó bemutatásával, példaképpül állítani tántoríthatatlan hősöket. Te fiatalember! Ezeket a jó cselekedeteket tedd! Ezeket és ezeket a gombákat fogyaszd, mert ez egészséges és hasznos!

Gondolom szükség lett volna a lap ugyanezen számában egy ilyen jellegű cikkre is. Sajnos ezt nem írta meg senki. Ellenben nem kevésbé haszontalan bemutatni a negatív jelenségeket, persze ellenkező előjellel: ezt ne tedd! Ezekből a gombákból ne fogyassz, mert veszélyes! Lám csak, a közúti forgalomban is szükség van még a tilalmi táblákra. S e tilalmi táblák elősegítik a biztos és gyors közlekedést.

Véleményem szerint a Számadás egy ilyen tilalmi tábla. Erre ne menj! Ne ezeknek a bemutatott alapoknak a példáját kövesd! – mondja. Mégpedig az olvasóban érzelmeket, gondolatokat keltő irodalmi eszközökkel. Szerzője egy politikailag és morálisan is lecsúszott ifjúságában kiégett figurát szólaltat meg, akiben nem hogy példaképet talál az ember, hanem megundorodik tőle. Monológban tárja fel a főhős a maga és néhány hasonló társa lecsúszását a nihilista, züllött életmódig. Ezek a figurák valóban csak a malterosgödöröket látják és járták meg a nagy építkezésen. Így aztán maguk is sárosak lettek. Az alkalmazott monológforma mindvégig érdekes, az érdeklődést mindjobban fokozza, elemzi mozgásában a „vasbrigád” történetét. Egyébként ez a „vasbrigád” elég gyenge vasból kovácsolódott egyenként és összességében is. Lényeg azonban az, hogy ezek a negatív figurák ellen-szenvesekké válnak az olvasó előtt. Egyáltalán nem

követendő példaként állnak előttünk, hanem legfeljebb sajnálatra méltó alakokként, akik a fáktól nem látták meg az erdőt. Egy hatalmas társadalmi átalakulás iramában csak az apró nehézségek és hibák csorba mozaiklapjait szedegették és rakosgatták össze. Ebből persze nem a valóságos és rohamosan fejlődő ma, és különösen nem a jövő tükröződik. A történet idáig kerek és egész is. Szerzője egyébként nagyon ügyesen a főhős néhány felsőhajtásában igyekszik becsempészni néhány utaló megjegyzést a másik életmód irányában is. Ha már viszont ebbe belevágott, ezt jobban és határozottabban kellett volna tennie. Ha már a szerző továbblépett, ezt a részt is jobban ki kellett volna dolgoznia, ha a negatív figura szájából megvető hangnemben is. Így aztán a monológ végén lévő beismerések, rádöbbenések üres szóhajtásoknak, kongó semminek tűnnek. Éppen ezért a műnek ez a leglaposabb része.

Az ügyesen alkalmazott beszédstílus /jazz nyelv/ sikeresen szemlélteti a szereplők jellemét, cselekedeteit. Befejezésül még csak annyit: a mű célja annyira világos, és a mi fiataljaink annyira érettek, hogy kétség sem merülhet fel a bemutatott rossz út és a jó közötti választások helyességében.

dr. Sz. L.

A történet ezzel nem ér véget. N. Jóskát a második évben hazaküldték. Igaz, nem a szókimondó írásért, hanem azért, mert egyszer úgy beivott orosz szobatársával, hogy a fiú kijelentette: egész diplomáciai pályafutását annak szenteli, hogy visszacsatolják Magyarországhoz Erdélyt. És hogy szavainak nyomatékot adjon, megvert egy román diákot, aki történetesen kádergyerek volt. Ez utóbbit persze a főiskola Komszomol-vezetése nem emlegette, viszont további súlyos ideológiai eltévelyedésként jelezte, hogy a magyarok kiakasztották a szobájuk falára a zsbivásáron vett olcsó ikonokat. (Hazasuppolt barátunk ott-hon továbbtanult, s tudtommal sikeres diplomataként dolgozott.)

Szakadozó emlékképeim, leveleim, feljegyzéseim mind arról tanúskodnak, hogy az első moszkvai élmények elég nagy és főleg folyamatos zűrzavart okoztak az én gondolatvilágomban is. Formálódó társadalomfilozófiámban nehezen kerültek helyükre a mozaikkockák, állandóan foglalkoztatott, hogy mi a jellemző, mi az eseti, mit kell és lehet nemzeti sajá-

tosságnak, s mit szociális, illetve a rendszerből fakadó jelenségnek tekinteni. A velünk megélt történetek egy idő után már nem lehettek véletlenszerű, rendhagyó események. Többé-kevésbé felismerni véltük a törvényszerűségeket, de akkor jött a másik ellentmondás: a látottak nem egyeztek meg a tanultakkal, a valóság a hallottakkal. Mindenesetre hiába tűnt le a Sztálin-korszak, a szovjet emberekre továbbra is ráerőltetett ideológiai képmutatás (amelyet a magyar mozgalmi emberek és ifjúsági szervezetünk még „túl is teljesített”) nem volt segítségünkre az eligazodásban. Nekünk, 18-19 éves, edzetlen lelkű, érzékeny ifjú embereknek olyanfajta ellentétes benyomásokat kellett nap mint nap feldolgoznunk, hogy: ugyanazok a moszkvaiak(?), akik nélkülöznek alapvető javakat, érintetlenül leadják a buszon talált táskát; hogy azok(?), akik merevrészegezen hevernek a élelmiszerboltok bejáratánál, áldoznak a külföldi felszabadító mozgalmak támogatására; hogy azok(?), akik a moziban be-beszólnak, s alpári megjegyzéseket tesznek vetítés közben, habzsolják a betűket, és tanulnak buszon, villamoson, mozgólépcsőn; hogy azok az oroszok(?), akik hatalmas turhákat köpnek maguk elé az utcán, rászólnak arra, aki a kosár mellé dobja a szemetet; hogy azok(?) a szemellenzős fiatalok, akik a pártot dicsőítő jelszavakkal indulnak neki egy futóversenynek, elérzékenyülnek egy romantikus dal hallatán; hogy ugyanazok(?) a megviselt asszonyok, akik sorsukba belenyugodva támogatják haza a férjüket, betonoznak és aszfaltoznak az utcákon; hogy azok(?) a jegyellenőrök, akik a buszon szabályszerűen leteperik a bliccelőket, anyáskodó gyengédséggel igazítják el a gyámoltalan külföldit.

Csak idővel és apró jelzések formájában derült ki, hogy kétségeinkkel mi külföldiek nem voltunk egyedül: a Szovjetunió a hatvanas években kénytelen-kelletlen egyre inkább kinyílt a Nyugat felé, emelkedett a külföldi látogatók száma, tőlük, illetve a televízióból az emberek megismerhették a „rotahadó kapitalizmus” kellemes oldalait is, tehát ők is szembesültek rengeteg ellentmondással. Feltehetően épp a szovjet ideológia és a valóság ellentéteinek a feloldását, az igazságot firtató kérdések megválaszolását szolgálta volna egy hatalmas példányszámban megjelentetett propagandafüzet: *100 kérdés, 100 felelet a Szovjetunióról*. Amikor a kiadvány megjelenéséről szóló hírt olvastam, úgy éreztem, kifejezetten nekem szól, de képtelen voltam hozzájutni. A véletlen volt a segítségemre. A 111-es buszon hazafelé tartottam, amikor megpillantottam a keresett füzetet: egy nagyjából velem egykorú fiatalember lapozgatta. Leszólítottam, kiderült, hogy egyetemista, Szasa a neve, s – melleleg – bolgár a felesége. Újdonsült ismerősömnek nem kellett sokat magyarázni, miért is érdekel a broszúra, s miután megtudta, hogy írni is szeretnék róla, azonnal kölcsönadta, merthogy az újságírói fakultásra járt.

Cikkem a kiadványról 1964. november 7-én jelent meg, egész oldalon, s a Hajdú-Bihari Napló szerkesztői minden jel szerint így oldották meg a kötelező megemlékezést a Nagy Októberi Szocialista Forradalomról. Nem vagyok meggyőződve arról, hogy tudósításom megfelelt a brosúrát készítő propagandisták szándékainak. Mindenesetre a szerzőknek nem volt könnyű dolguk, ezért – mint az idézetekből kitetszik – érdemi válaszok helyett sokszor jópofiskodtak, vagy demagógiával, képmutatással helyettesítették az érveket. De az is igaz, hogy – főleg a szociális juttatásokkal kapcsolatban – valóban le tudták csapni a labdát a két rendszer előnyeinek összehasonlítása során.

Az előszó szerint a kiadványt a külföldi látogatóknak és a szovjet fiataloknak szánták. Hogy miért épp erre a száz kérdésre válaszoltak?

„Egyszerűen ezek a legjellemzőbb kérdések, amelyeket más országbeli barátaink és – gyakran – rosszakaróink feladnak nekünk. A rájuk adott feleletek segítséget nyújtanak a külföldieknek, hogy jobban megértsék a mi valóságunkat, a szovjet fiatalságnak pedig, hogy ismételten tudatosítsa magában a világunkban végbemenő fejlődés és a különféle változások jelentőségét.” (sic!)

Kérdés: Kellenek-e szputnyikok, amikor még a földön is sok tennivaló akad?

Válasz: Faraday-t egyszer udvari dámák látogatták meg laboratóriumában, és elámultak a mágneses kísérletekhez szolgáló vezetékek halmaza láttán. – Hát ennek a jelenségnek milyen haszna lehet? – kérdezte egyikük. A tudós kérdéssel felelt: – Ön talán meg tudja jósolni, my lady, újszülött gyermekének a sorsát? – Ma sem elektromos hajtómű, sem villanyborotva nem létezne e fizikai jelenség kikerülésével. S az űrhajózás? Napjainkban időjárást jeleznek, geodéziai vizsgálatokat végeznek műholdak segítségével, földrengések előrejelzésére és távközlésre használják őket. A jövőben pedig bolygónk űrből való vizsgálata, más bolygók felfedezése s ezer más lehetőség áll az űrhajózás előtt. Még sok meglepetést okozhat ez a csodagyerek!

Kérdés: Miért nincs a szovjet filmművészetnek olyan szexbombája, mint Marilyn Monroe?

Válasz: Ilyen kérdésben talán a legilletékesebb az Otello és a Háború és béke című filmben szereplő Irina

Szkobceva, akit amerikai újságírók gyakran hívnak „a szovjet Marilyn Monroe”-nak. – Engem személy szerint soha nem érdekelt a szexis hősnő szerepköre - válaszol a művésznő. – Ahhoz, hogy valaki jó színésznő legyen, egyáltalán nem kötelező nyilvánosan vetkőznie, s filmről filmre mezelen kebleit mutogatnia. A művész feladata az, hogy munkával, ésszel, érzéssel és temperamentummal ábrázolja az embert, s eligazodjon a hős lelkivilágában.

Kérdés: No és az éjjeli szórakozóhelyek? A külföldiek legelőször ezt hiányolják.

Válasz: Vajon valóban ez a helyzet? Egy sor szovjet város és település megvezethető, ahol van; például a Sarkkőrön túl. Az éjszaka ott fél évig eltart. Komolyra fordítva a szót, itt azokról van szó, akik reggel munkába indulnak, s a munkapad várja őket, nem egy csésze csokoládé az ágyban. Annak ellenére, hogy a Szovjetunióban a munkaidő már napi hét órára csökkent és még csökkenni fog, a kérdésre határozott nem a válasz. Hiszen

NAPLÓ
6. oldal - 1961. november 4.

100 kérdés felelet

A SZOVJETUNIORÓL

ES A TWIST?

A válasz itt egy csillagos francia hivatkozás, ami azt mondja: „twist - kövér nők mozgása, amikor túlságosan sok nadrágot akarnak magukra húzni”. Valóban - hangzik a felelet, - amikor az ember először látja lefelé fordított és táncmozgásokkal kísért táncosnő táncát. A twist és a rock nálunk nem találgatás tárgya, de ez nem jelenti, hogy e téren megálljunk a sok évvel ezelőtti színvonalon. Moszkvában semmi újszerűt és újat nem látunk a színház, zenék és képzőművészet területein.

ERDEKHAZASSÁGOK?

— teszik fel barátságosan következő kérdést. A felelet: Hát ami azt illeti... Megnélik, hogy az alábbi eset valóban megtörtént-e. Az „eredeti” professzor ajánlatot tett egy csinos tanítványának: — Kollégium, legyen a feleségem!

filmben láthatott, rövidesen pedig a Hódoru és béke szovjet filmvilágában közzéteszik a történet. Szkobcevat amerikai újságírók gyakran hívnak „a szovjet Marilyn Monroének”.

Engem személy szerint soha nem érdekelt a szexuális hősnő szerepköre. Ahhoz, hogy valaki színésznő legyen, egyáltalán nem kötelező nyilvánosan vetkőznie, s filmről filmre mezelen kebleit mutogatnia. A művész feladata az, hogy munkával, ésszel, érzéssel és temperamentummal ábrázolja az embert, s eligazodjon a hős lelkivilágában.

Nó és

ES A TWIST?

A válasz itt egy csillagos francia hivatkozás, ami azt mondja: „twist - kövér nők mozgása, amikor túlságosan sok nadrágot akarnak magukra húzni”. Valóban - hangzik a felelet, - amikor az ember először látja lefelé fordított és táncmozgásokkal kísért táncosnő táncát. A twist és a rock nálunk nem találgatás tárgya, de ez nem jelenti, hogy e téren megálljunk a sok évvel ezelőtti színvonalon. Moszkvában semmi újszerűt és újat nem látunk a színház, zenék és képzőművészet területein.

ERDEKHAZASSÁGOK?

— teszik fel barátságosan következő kérdést. A felelet: Hát ami azt illeti... Megnélik, hogy az alábbi eset valóban megtörtént-e. Az „eredeti” professzor ajánlatot tett egy csinos tanítványának: — Kollégium, legyen a feleségem!

ERDEKHAZASSÁGOK?

— teszik fel barátságosan következő kérdést. A felelet: Hát ami azt illeti... Megnélik, hogy az alábbi eset valóban megtörtént-e. Az „eredeti” professzor ajánlatot tett egy csinos tanítványának: — Kollégium, legyen a feleségem!

A Hajdú-Bihari Napló így emlékezett meg az októberi forradalomról

reggel dolgozni kell, és nappal sokkal értelmesebben eltölthetők a szabadidő gyorsan repülő órái.

Kérdés: Előfordulnak-e érdekházasságok a Szovjetunióban?

Válasz: Hát, ami azt illeti... Mesélik, hogy az alábbi eset valóban megtörtént. Az öregedő professzor ajánlatot tett csinos tanítványának: – Kollegina, legyen a feleségem! – A lány meglepődött: – Ön bizonyára eltévesztette, s azt akarta mondani, hogy legyek az özvegye. – Nos, érdekházasságok természetesen előfordulnak: ha például egy nagyravágyó nő a fővárosba akar kerülni vidékről, a legegyszerűbb, ha moszkvai férfit hálóz be. Ez megtörténik, noha a szerelem a Szovjetunióban soha nem volt piaci áru. Erről szó sem lehet! A mai szovjet nő értetlenül áll az előtt, ha a nők alárendelt szerepéről, kiszolgáltatottságáról van szó, nem beszélve testük áruba bocsátásáról. A mai szovjet nő számára mindez idegen: soha meg nem élt múlt vagy egzotikus, csupán külföldi történetekből ismert, mesésnek tűnő elbeszélés.

Kérdés: Mit adott a szovjethatalom a nőknek?

Válasz: Két szóban lehet felelni: teljes egyenjogúságot. Sőt, ha a dolgok mélyére nézünk, esetenként még előnyöket is a férfiakkal szemben. Száz ipari munkás közül negyvenhat nő, az oktatásügy és a kultúra területén hatvankettő, az egészségügyben nyolcvannyolc. A Szovjetunióban három mérnökből egy – nő, míg az Egyesült Államokban száz közül egy. A Szovjetunióban 5 orvos közül 4 a nő, Franciaországban tíz közül egy, az USA-ban 13 közül egy.

Kérdés: Mennyibe kerül egy mérnök diplomája?

Válasz: Körülbelül tízezer rubelba. De nem a diáknak vagy szüleinek, hanem az államnak.

Kérdés: Mennyibe kerül egy gyermek megszületése az USA-ban és a Szovjetunióban?

Válasz: Ezt számolgatta az oroszul is megjelenő Amerika című folyóirat két éve. Nos, az Egyesült Államokban a kismama ötnapos ellátása 157,5 dollárra rúg, amiből 129-et a biztosító fizet (ha a páciens előzőleg ilyen szerződést kötött). A Szovjetunióban, a szülés levezetése, a kilencnapos ellátás, a fehérmemű, a gyógyszer, az étkezés és a hazaszállítás 175,5 rubelba kerül, amit teljes egészében az állam áll.

Nos, ennyit egy eligazodásunkat, felvilágosításunkat szolgáló kiadványról. Azt természetesen nem állítom, hogy az egyetemen mindenben magunkra hagytak volna minket, ösztöndíjasokat. Időnként a kollégiumban vagy a tanszéken leült velünk beszélgetni egy tanár és a diákbizottság valamelyik tagja, mindenkit meghallgattak, minden problémánkra, kérdésünkre választ ígértek, de azon kívül nem történt semmi. Kivéve magát a tanulást, mert e téren valóban megpróbálták könnyíteni a helyzetünkön, leegyszerűsítették például a beszámolókat, vizsga előtt megismételték a tudnivalókat stb. Hozzáteszem: a pénzes(?) nyugati diákok emellett még mindenféle kedvezményben is részesültek: halaszthattak, eldönthették a vizsgák sorrendjét, megmondhatták, akarnak-e évfolyamdolgozatot írni...

Önámító görbe tükör

A magyar diáklapban, az Ösztöndíjasban – szerencsére álnéven – az én munkám is megjelent az első pályázat keretében; egy megrázó kamaszkori élményemet írtam ki magamból. Ez a történet szintén kapott bírálatot egy KISZFórumon, de nem politikai okokból, hanem a témaválasztás miatt. Opportunizmusból, vagy mert az egészséges életösztön diktálta, úgy döntöttem, hogy ezt követően nem „valóságfeltáró irodalmárként” fogok szerepelni a lapban. Hanem például így:

Ami az értelmező szótárból kimaradt...

A moszkvai ösztöndíjasok közt /de azt hiszem, így van ezzel minden külföldön tanuló diák/ érdekes szokás figyelhető meg. Beszélgetés közben bizonyos szavakat, néha kifejezéseket, csak oroszul használnak. Természetesen nem eloroszosodást jelent ez még, és anyanyelvünket sem rövidítjük meg vele: egyszerű oka a szó gyakori orosz használata, vagy az, hogy a szükséges kifejezésnek a magyar nyelvben nincs olyan találó, a fogalmat pontosan fedő megfelelője. És – véleményem szerint – szerepet játszik itt egy harmadik tényező is: néhány szó a külföldi, az itt élő magyar diák számára a szótári jelentésen kívül sokszor külön étellel telik meg, és ha nem is mindig beszélünk róla, majd

mindenkinek fűződik valami kalandja, élménye hozzá. Kis történetkéik ezek, melyek a moszkvai sajátosságokat, nem egy ízben az életbeli fonákságokat rejtik magukban – ezért mondjuk őket oroszul.

E kis rövid bevezető után, nevezzük útbaigazító magyarázatnak, szeretnénk néhány ilyen népszerű kifejezést felsorolni – természetesen a teljesség igénye nélkül.

Lehet, hogy ezek a fonákságok helyenként kicsit túlzottak, nagyítottak – ez nem véletlenül történt. Ne felejtsetek el, hogy minden tréfában van élet, van egy kis igazság is!

ANYEKDOT – a nevetőzsmok megfelelő működését biztosító történet. Sokféle csomagolásban kerül forgalomba. /A szükséglet nagy részét a Szovjetunió magyar behozatalból fedezi./

AVTOBUSZ BEZ KONDUKTORA – olyan közlekedési eszköz, melyen a jegyek és a felszállók (le)kezelését maguk az utasok végzik – népiélet formájában. Egyes magyarok, ami a pénzmanipulációkat illeti, tőzsdének nézik.

CSÁJ – az, amit kikerkezésünkig úgy ittunk, hogy tea. Pedig a csáj, az csáj, a magyar módra készült "tea" pedig – hát arról jobb nem is beszélni!

CSORNIJ KOFE – magyar dupla vízzel.

CSORT – magyar jelentése: ördög. Kis kiegészítéssel mély érzelmek népszerű kifejező eszköze (csort pobiril = az ördög vigye ell).

GULJAS – a mi gulyásunkból eredő, lényegesen kevesebb szilárd lényegét takaró fedőnév.

GUM – hivatalos neve Állami Áruház, egyébként a legnagyobb modern bazár, amit el tudsz képzelni. Mosószippanon kívül az égvilágon mindent kaphatsz benne.

GYEVUSKA – minden kalauz és elárusítónő, általában minden női alkalmazott megszólítása /50 év felett óvatosan használandó/.

IKRA – tengeri és folyami halak különböző színű és szagú terméke. Fogyasztásához teli pénztárca és jó gyomor szükséges.

KAFE – zenés kávéház, táncolási és sorban állási lehetőségekkel. Ismeretes egy alfaja, Mologyozsnoje Kafe

néven. Itt időnként absztrakcionista művészek és egyéb élettől elrugaszkodott elemek gyülekeznek.

KAPRON – női harisnyafajta. A magyar nyelvben mint üdvözlési mód honosodott meg. Az ismerős így köszön az első hazaérkezéskor: „Kapron van?”

KOMENDANT – kollégiumok őrzőangyala. A diplomáciai kapcsolatok ez irányú fejlesztése a gondnokkal általában nem válik a diák kárára.

KONGYITYERSZKAJA – édes áruk utcai lelőhelye (krémessel és sarokházzal célszerű még otthon elrontani a gyomrot).

KOSELJOK – különös ismertetőjele, hogy leggyakrabban üres és soha nem hízik, csak fogy. Diákszükségletek mellett a zseb nyugodtan helyettesítheti a pénz tárolásában. Egyébként a természetben ritkán található, gyakrabban elveszthető.

LEKCIJA – öntudattal megfertőzött egyének állítása szerint ez előadás, az egyetemeken mindennap lezajló jelenség. Megbízható forrásokkal nem rendelkező, egyelőre nem tartjuk meghatározhatónak; végleges értelmezéséhez még további látogatások szükségesek.

MARKI – köztulajdonban lévő eszköz. Legalábbis a szétmarcangolt, bélyegektől megfosztott hazai levelek ezt (no és a magyar bélyegek külföldi sikerét) bizonyítják.

MELOCSI – közlekedési eszközön használt szó, az aprópénz elnevezése. Rendszerint kevés van belőle, akár csak a nagyból.

MOROZSENOJE – csomagolt fagyaltfélések különböző változatokban. Lelőhelye utcán és metróállomáson, télen és nyáron állandóan.

OCSEREGY – nagyon elterjedt és népszerű szokás. Megfigyelhető autóbusz- és trolibuszmegállókon, boltban, színházban – az élet minden területén. (A sorbanállási játékszabályok a várakozó külföldiekre is érvényesek!)

PAPIROSZA – szopókás cigaretta. Mint a neve is mutatja, papírból származik és csak a tüdőrákkal foglalkozó orvosok megélhetése kedvéért tettek bele egy kis jófajta mahorkát.

PETAK – az ötkopekes érme neve /becézve petasok/.
Metrón a „Szezám tárulj!” szerepet tölti be.

PIROZSKI - lekvárral, káposztával, rizzsel töltött, olajban sült fánkféle, öt kopekért (hússal 10). Az utcai étkezési lehetőségek legremekebb fajtája.

SZTOLOVAJA – bátran mondhatjuk, hogy a leglátogatottabb helyek egyike. A szép magyar „étkezde” szó orosz megtestesítője – más tartalommal. Ennek ellenére gyorsan meg lehet szokni.

REMONT – magán, de többségükben szocialista kisvállalatok foglalkoztatási területe. Különböző fajtái ismeretesek, úgymint: ház-, cipő-, ruha-, rádió-, órajavítás stb. Jellemzőjük: a hazainál gyorsabb ütemű munka és az ügyfél mihamarabbi vizontlátására való törekvés - ugyanazzal a javítanivalóval.

SZTYIPENGYIAT – A diák határon túlkerült, telhetetlen változatát nevezzük sztyipengyiatnak, azaz ösztöndíjasnak. Nem tévesztendő össze a sztyipengyiával, mely - noha az előbbbitől távol eső fogalom -, a célját képezi a sztyipengyiat életének.

SZTUGYENT – mi már azok vagyunk, tehát tudod: a legjobb foglalkozás a világon /hát még ha az ösztöndíj is több lenne valamivel.../.

VECSER - politikai és táncos diák- és egyéb összejövelekek összefoglaló neve. Az elsőként rendszerint semmi, a diákok rendezte vecseren pedig túl sok minden történik.

VINYEGRET – előételnek fogyasztott népszerű saláta. Alapanyaga cékla, krumpli, uborka, hagyma és étolaj. (Sültcsirke-garnírunggal egészen kiváló étel./

VINO – italféleség. Két változata ismeretes, aszerint, hogy fő alapanyaga cukor vagy szőlő.

ZUBNAJA PASZTA – a pépek családjába tartozó, különböző illatváltozatokban ismeretes, kényszerűségből fogmosásra is használható tubusos áru. /Elkényeztetett magyaroknak inkább az „Odol”-t és társait ajánljuk./

A kis értelmező szótár a bújtatott, óvatos gúnyolódásokkal együtt simán megjelent. Talán a főszerkesztő észre sem vette, „mert nem értette” őket. Az Ösztöndíjast felügyelő aspiráns, H. I., akinek később én léptem az örökébe, hihetetlenül fafejű és vonalas embernek tűnt, de lehet, hogy csak jól játszott-

ta a neki leosztott szerepet (és mert kapott a fejére a Számadás után). Mindenesetre számos ütközésre került sor közöttünk, s azokból vontam le végül a tanulságot, hogy értelmetlen dolog fejfel a falnak menni.

Néhány epizódja a szerkesztőségi munkának különösen maradandó nyomatokat hagyott bennem. Egyszer, 64 áprilisában lehetett, I. azt mondja: „Te, ezt a verset le kellett volna hozni. Erről akkor győződtem meg, amikor elolvastam Kádár elvtárs beszédét.” Egy pillanatig nem tudtam, viccel-e vagy sem, de ő következetesen komoly maradt. Összevitakoztunk arról a primitív, hamis pátoossal teli, sorokba szedett propagandaszövegről, amelyet a szerk. biz. döntése alapján nem tettünk be az április 4-i számba, pedig ő ajánlotta. A konfliktust fokozta, hogy a lapértekezleten többen megbíráltuk a főszerkesztő által behozott (s valószínűleg általa írt) névtelen „vitacikket” is, amely szörnyű szirupos, bigottan pártos írás volt; én ráadásul szerkesztői jegyzetben hozzátettem, hogy az elmondottakkal maga a szerkesztőség nem ért egyet. Ez aztán olaj volt a tűzre.

I. amúgy engem is megbírált korábban azért, mert közöm volt a Számadás „átengedéséhez”, de ezt „segítőkészen” tette, éreztetve a függőségemet, s azt sugallva, hogy nekem az ő szekerét kell tolnom. Nehezen tudtam eligazodni rajta: egyfelől felkészültségben magasan fölöttem állt, irigyeltem gördülékeny beszédét, tapasztaltam, milyen jó kapcsolatokkal rendelkezik pártvonalon, ugyanakkor szenvedtem attól, hogy nincs érzéke sem az íráshoz, sem a szerkesztéshez. Mindeközben arra gyanakodtunk, hogy oroszlánrésze volt N. J. hazaküldésében. Egyébként a nagy vitacikkre egyetlen reagálás sem érkezett. A főszerkesztő ebből a helyzetből a következőképp bújt ki. Közölte: írása olyan igazságokat tartalmazott, amelyeken nem lehet vitatkozni, tehát tulajdonképpen az alapszervi titkárok mondhatnák el a cikket megerősítő tapasztalataikat. Emellett – az elhatárolódás érdekében – nekem kellene kifejtenem, mivel nem értett egyet a szerkesztőbizottság. Csapdába estem, s szidtam magam, mert legalább benne hagyhattam volna a cikkben a legnagyobb marhaságokat. De mivel belenyúltam a kéziratba, magamra haragítottam I.-t, ugyanakkor megfosztottam az olvasókat is olyan gyöngyszemekről, mint „Az igazi szerelem az, amikor a szerelem túlnő testen és lelken”. Ilyen előzmények után írtam be a noteszomba: *Sürgősen és észrevétlenül ki-mászni ebből. Te úgy sem tudod egy marha seggét nyalni, s mosolyogva dicsérni, hogy milyen szépen bóg.*

Zene veréssel, piláf vodkával

Külföldi lévén másodévtől már a Lenin-hegyi magasépületben lakhattam. Ezzel ugrásszerűen megjavult az életminőségem: egy-egy blokknak nevezett kis apartmanban két kis szobát alakítottak ki közös előtérrel és mini fürdőszobával, a folyosó végén közös konyhában főzicskélhettünk, s minden három emeletnek volt egy hatalmas közösségi helyisége. Lakótársam Viktor lett, nálam idősebb, s már az előző évből ismert, nyugodt fiú. Csak annyit tudtam róla, hogy az egyetem előtt az atomflottánál szolgált, az én időmben pedig történelemtanárnak készült. Rengeteget tanultam tőle, szívesen elmagyarázgatta a nyelvi árnyalatokat, kirándulásokra is elvitt. Megnyugtató volt, hogy vigyáz rám, hogy mindenben számíthatok rá. Nem volt absztinens, de orosz társaival ellentétben soha nem rúgott be, s kimaradt az ivással egyenlő kicsapongásokból.

Viktor nagynénikéje Klin városában lakott, ahol Csajkovszkij emlékmúzeumot rendeztek be. Ahhoz, hogy átlépjük a főváros határát, engedélyt kellett volna kérnünk, de egy tavaszi napon szobatársam azt mondta: füttyülünk a bürokráciára, s helyi érdekű vasúton elutazunk rokonlátogatóba. A néni megengedett bennünket, éjszakára is meghívott, így nem kellett nagyon sietnünk vissza. (A Moszkva környéki HÉV egyébként rendkívül jól működő, megbízható és gyors közlekedési eszköz volt. Először is: a környék forgalma megfelelt a szovjet léptéknek, és két-háromszáz kilométeres sugarú kört jelentett. Másodsor: a villanymeghajtású vonatok ugyan nélkülöztek minden különösebb kényelmet, de nap mint nap hatalmas tömeget szállítottak a fővárosba és vissza. Harmadszor: a többi állami szolgáltatáshoz hasonlóan az *elektricska* is fillérekre került.)

Pjotr Csajkovszkij 1892–93-ban alkotott Klinben; a zenetörténészek úgy tudják, itt fejezte be a Diótörő című baletet. Ekkor már eljutott pályája csúcsára, külföldön is népszerű előadó és komponista volt, megengedhette magának, hogy több villával rendelkezzen; ezek egyike állt a Moszkvától mintegy 90 kilométerre lévő városban. Alkalmi zeneélvezőként Csajkovszkij műveinek többségét egy kicsit mindig édeskésnek éreztem, de itt teljesen a hatása alá kerültem. Tavasz volt, a hosszú tél után épp megpezdült az élet, már rügyeztek a nyírfák. A fagyok elmúltával megnyitották a kertet is a zeneszerző ház-múzeuma mellett. A sétányokkal tarkított, padokkal berendezett kis park ügyesen ki volt hangosítva, és sorra játszották le Csajkovszkij legismertebb műveit. Kicsit fázós, de felejthetetlenül szép élményben volt részünk. Minthogy ezenkívül másfajta szórakozásra a városban nem nagyon számíhattunk, Viktor azt mondta, menjünk el a „kültúrparkba” táncolni. Soha nem kedveltem ezt a műfajt, de jobb híján beleegyeztem. Este, a még

lombtalan fák alatt, kis zenekar játszott, amelynek fő hangszere természetesen a tangóharmonika volt. Valamiféle büfé is várta a vendégeket, savanyú sörrel, *gazirovkaval* (szénsavas üdítővel) és persze *morozsennojeval*, azaz csomagolt fagyalattal. Felkértünk egy-egy lányt, ám alig fordultunk kettőt a *tancploscsadkan*, a deszkákból ácsolt néhány centi magas emelvényen, hatalmas ütés ért. Nem tudtam, mi történt, féltett kabátomat próbáltam menteni, mert az orromból ömlött a vér; közben foszlányokban jutott el a fülemhez, hogy Viktor kiabál, rendőrt hív, és a tettes előállítását követeli. A támadás minden bizonnyal a saját lányaikat féltő helyi legények természetes akciója volt, a tettes eltűnt a tömegben, és hiába jelent meg egy egyenruhás *milicionyer* azaz rendőr. Maradt a lemosakodás és a vissza-, illetve elvonulás. Kába fejjel közben észrevettem, hogy Viktor felmutatott valamiféle igazolványt, s annak láttán a rend őre – mintegy parancsot teljesítve – ígéretet tett a verekedő előkerítésére, de akkor ennek nem tulajdonítottam jelentőséget. A kép csak később állt össze, s rájöttem, hogy barátom az állambiztonsági szerv szolgálatában állt.

A kollégiumban mi, történész magyarok mind a négyen egy emeleten laktunk. F. Pistával és V. Péterrel szinte mindennap találkoztam, D. Gyuri, már mint első kötetes költő, a saját társaságával járt össze, és egyre jobban eltávolodott tőlünk.

Pista viszont hamarosan komám lett. Elvette feleségül évfolyamtársunkat, a szőke Zóját, egyik tanúnak engem kértek fel. Aztán amikor – már a gyermek megszületése után – megromlott a kapcsolatuk, nem egyszer előfordult, hogy Ilonkát, a keresztlányomat én cipeltem el a bölcsődébe, ha az édesanyjának előadásra kellett mennie.

A főépületben a közösségi élet is más volt, mint az első kollégiumban, a négyemeletes típusépületben. (Azt a panelházfélét Hruscsov idején építették tömegesen, a nagy lakáshiány enyhítése érdekében. A szándék jó volt, de alacsony, sok helyet elfoglaló, unalmas telepek jöttek létre; nem véletlenül csúfolták az emberek egy összevonásból kreált szójátékkal „*hruscsovbanak*”, azaz hruscsovi nyomortanyának.) Az első kollégiumhoz képest nagyviláginak számító központi épületből két társasági élmény maradt meg bennem különösen: egy magyar–lengyel vegyes házasság diáklakodalma az egyik társalgóban, s még inkább tádzsik évfolyamtársam piláfvacsorái a folyosó végi konyhából. Ami az internacionalista lagzit illeti, önszorgalomból végigfotóztam, egészen jól. Az este már nem sikerült ennyire, mert az „ahány náció, annyi ital” eléggé megszedített, s egy csinos lányt kénytelen voltam otthagyni tánc közben, mert a falak elkezdtek Van Gogh-osan hullámozni a szemem előtt.

Ami a vacsorákat illeti, az összetartó tádzsik származású diákok rendszeresen Manon nevű évfolyam- és kollégiumi társam vendégei voltak. Tőlük és ekkor tudtam meg, hogy a közép-ázsiai tádzsikok, szomszédaitól eltérően,

nem türk, hanem a perzsákkal rokon, iráni eredetű nép, amely a kínai–afgán határ mentén él sok-sok évszázada. Kitüntetésszámba ment, hogy engem, a más kultúrából idecsöppent európaiat befogadtak, sőt: a séf kuktája lehettem. Ez a tevékenység főleg abból állt, hogy a piacon vásárolt sárgarépat és hagymát a szakács útmutatása szerint pálcikára vágtam, majd – főleg a répát – füstölő olajon megpirítottam. A zsiradék megfelelő hőfokának eltalálása Manon dolga volt, vigyázni kellett, hogy be ne lobbanjon. Viszont a pirítási műveletet nem volt szabad kihagyni, mert a megbarnult sárgarépa adta meg az étel jellegzetes színét és zamatát. A menü egyetlen fogásból állt. Tízliteres fazékkal főztünk rizses birkahúst, amelyet az utolsó szemig meg kellett enni, mert otthagyni halálos sértés lett volna. Az egyébként párttörténettel foglalkozó házigazda remek szakácsnak bizonyult; sajnos, hiába próbáltam ellesni kuktaként a hús pirításának és puhításának összes fortélyát, azóta sem sikerült olyan ízletes piláfort készítenem, amelyet ő tált a vendégeinek. (Utólag jöttem rá: az étel sikeréhez valószínűleg döntően hozzájárult, hogy a birkahúst hol szerezte be, de akkor ezt valahogy elfelejtettem megkérdezni.) Azt viszont megtanultam, hogy késő este a főbejáratnál várakozó taxisoktól – némi felárral – lehet még éjfélkor is vodkát venni. (A nemzeti italnak egyébként, mint minden másnak, fix ára volt a Szovjetunióban, ezért ha valaki nem akarta nevéen nevezni a legkedveltebb itókát, a bolti árat mondta. A *Moszkovszkaja* (Moszkvai) a 2.87-es volt, a *Sztolicsnaja* (fővárosi) 3.07-be, az *Oszobaja* (különleges) 3.57 rubelba került félliterenként, ezért így is hívták őket.)

Iszlag professzor univerzitása

Az MGU, azaz a Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem az orosz tudomány első külföldön is elismert alakjáról kapta a nevét. Mihail Lomonoszov (Iszlag Mihály?) igazi polihisztor volt, költő, író, nyelvújító és természettudós, aligha találhattak volna még valakit, aki rendkívül sokoldalú személyiségével ennyire jellemezné egy állami tanintézet rangját és egyetemességét. A nagy tudósról egyébként csak 1940-ben nevezték el az intézményt, amelyet az ő kezdeményezésére 1755-ben létesítettek. Az egyetem eredetileg a Vörös tér szélén, a mai Történelmi Múzeum helyén állt. A kétszintes épületegyüttest, amelyben én is tanultam, 1786–93 között az oroszok egyik legnagyobb építészé, Mihail Kazakov tervei alapján emelték klasszicista stílusban. Később persze alakítottak rajta, leginkább az 1812. évi tűzvész után, és főleg a homlokzaton, úgynevezett orosz empire stílusban. Ez a művészeti irányzat kezdetben a franciák majmolásából állt, de aztán eléggé egyéniesedett, s a 19. század első felében rendkívül népszerűvé vált Oroszországban, leginkább Szentpéterváron és

Moszkvában. Nem kedveltem túlzottan az ókori, görög és egyiptomi stílusselemek eme keverékét, de az épület külsejénél valójában sokkal inkább az zavart, hogy a belső helyiségek sötétek, rosszul megvilágítottak és nyomasztóak voltak a 20. század embere számára.

Nem hagyhatom ki, hogy egy kis kitérőt tegyek arról, mikor és hogyan épült fel az egykori Veréb-hegyen a Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem (MGU) új főépülete. Már csak azért sem, mert tíz évvel később, rádiótudósítóként, megtaláltam azt az embert, aki a háborút követő években Moszkva főépítésze volt. Dmitrij Csecsulin négy Lenin-renddel a mellén sem restelt beülni a Zsigulimba (akkor még így hívták ott a Ladát), s miután bekapcsoltam a magnót, őszin-

Sikerült az egyetemet ünnepi kivilágításban is lefotóznom

A Krimszkij moszt a Gorkij-pihenő- és kultúrparknál

tén, színesen mesélt a legérdekesebb fővárosi építményekről. Ő mondta el, hogy amikor a harmincas évek végén egyszerre vagy ötven templomot leromboltak, a Kreml urai rájöttek, hogy az épülő kommunizmus első számú városa látványban egy lapos, két-háromszintes, jellegtelen település. Sztálin akkor kiadta a parancsot, hogy legyenek felhőkarcolók. Az emberi erővel nem volt gond, a segéd munkát többnyire rabok végezték, de a fejlett technológia hiányzott; a tervezők leginkább csak a korai amerikai *skyscraperekről* vehettek mintát. Ezeket az importált modelleket aztán megspékelték gigantomániával, felcicomázták „népi” motívumokkal, s – a háború miatt csak a negyvenes évek végétől kezdve – egymás után hét úgynevezett magasépületet emeltek. (A nyolcadiknak is megágyaztak, mégpedig a Kreml közelében, egy mocsaras területen. Rengeteg bazaltot használtak fel az alapozáshoz, de mire eljutottak a felszín fölötti részhez, a hivatalos építési irányzat felhagyott a birodalmi stílussal, s befagyasztották az ilyen építkezéseket. A meglévő fundamentumot azonban később hasznosították: erre rakták rá évtizedekkel később a Roszszija szálló tömbjét, mellesleg Csecsulin vezetése alatt.)

Az egykori főépítész utólag elismerte, hogy a szakmai racionalitás és a költség-hatékonyság a moszkvai magasépületek létesítése során rendre háttérbe szorult: egyik-másik *viszotnoje zdanyije* tornyában már csak két lakás fért el, s a huszadik

A gépipari pavilon bejárata a népgazdasági kiállításon

emeletre külön liftet, külön vízemelőket stb. kellett beszerezni. Bizonyára elfogult vagyok alma materommal kapcsolatban, de bátran állítom, hogy a Lomonoszov Egyetem a legszebb és a legsikeresebb az összes magasépület közül. 1948. március 15-én hoztak kormányhatározatot a létesítéséről, s 1953. szeptember 1-jén adták át, hatalmas népünnepély közepette. A főépület és a természettudományi fakultásoknak helyet adó tömbök, *korpuszok* a cirill ZS betű formájában úgy vannak elhelyezve, hogy nem alkotnak zárt tereket, nincsenek sötét folyosók, s igaz, hogy jókora sétákat kell megtenni, ha az ember egy másik szakra akar átmenni, de erre nekünk ritkán volt szükségünk. Az akkori szovjet kiadványok felsorolják, hogy 148 auditórium, több mint ezer laboratórium és egymillió-kétszázezer kötetes könyvtár kapott helyet az épületegyüttesben. Ez a számsor kivételesen nem a gigantománia jele, hanem arról tanúskodik: a külföldi és hazai tekintélyre egyaránt áhítozó központi hatalom nem sajnálta a pénzt és az energiát, hogy az *unyiversztityet* valóban a „tudomány palotájává” váljon. Építész ismerősöm elmesélte: előzetesen sokat vitatkoztak azon, hogy a hegy tetején vagy annak aljában, a Moszkva folyó partján magasodjon-e a létesítmény;

végül – legalábbis látvány szempontjából – úgy született meg a döntés, hogy a szakértők egy napon hőlégballonokra szálltak a déli városrész különböző pontjain. A madártávlatból lefolytatott szemle arról győzte meg őket, hogy a hegy tetején elhelyezett magasépület minden oldalról tekintélyt parancsoló, előnyös arcot mutat majd a szemlélőknek. Nem tévedtek.

Tapasztalat, nemzetközi kapcsolatok híján a kivitelezőknek sokféle próbát kellett elvégezniük, például kérdés volt, hogy a fizikai fakultás épülete alatt robogó metrószerelvények nem zavarják-e a műszereket. Egy másik tesztet a kivitelező mérnökcsoport a közelben felállított lakó- és irodakonténerekben folytatott le: a házikókat úgy képezték ki, mint a későbbi kollégiumi ikerszobákat, s magukon mérték le, mennyire praktikus a diákok jövődiák helye. És még egy, a korra jellemző adalék: a kormányzat nem várta meg, hogy befejeződjék az építkezés, hanem a tervek elfogadása után közvetlenül a Sztálin-díj I. fokozatával tüntette ki a vezető építészeket.

Lakni és tanulni a Lenin-hegyi épületben ideális volt. Egyik-másik tétékás diáktársam hónapokig nem mozdult ki, hiszen ők mindent megtaláltak egy helyen: előadóterem, könyvtár, mozi, színház, bolt, büfé, étterem, vegytisztító, mosoda, cipő- és ruhajavító, posta, uszoda, orvosi rendelő és patika egyaránt volt az épületegyüttesben. Mi, történészek szerencsére (?) naponta arra kényszerültünk, hogy beutazzunk a városközpontba.

Hiába kacérkodtam már korán az írással, ekkoriban még nem volt meg bennem a szakmai tudatosság, hiányzott a profizmus, az adatgyűjtési rutin (meg – lehet – az igazi tehetség is). Pedig okulhattam volna Móricz Zsigmond módszeréből, aki – ha más nem volt kéznél – gyufásdoboz hátuljára írta fel a későbbi riport hangulatát, ergo hitelességét megadó apró részleteket. Ezért történhetett meg, hogy ugyan öt évig jártam a moszkvai egyetemre, az MGU-ról nálamnál többényt gyűjtött össze és tett közzé útirajzában az a magyar újságíró, aki a háború után elsőként jutott el a Szovjetunióba. Felmenthetném persze a mulasztás alól magam azzal, hogy Boldizsár Ivánt (1912–1988) VIP-ként, amerikai újságírókkal együtt, fekete limuzinban hurcolták végig Moszkván, s mindenki fogadta, köztük az én egyetemem akkori rektora is, de az tény, hogy „elődöm” maximálisan élt a lehetőséggel. Úgy emlékszem, Boldizsár riportjairól már életében is megoszlottak a vélemények, ugyanakkor azt el kell ismerni, hogy – miközben látszólagos tárgyilagossága valójában a sztálinizmus dicsőítését leplezte – nagyon sok információt adott az 1947. évi szovjet valóságról, benne alma materemről is. Úgyhogy most is szégyenkezem egy kicsit azért a mondatért, amivel az író/újságíró negyed századdal később Fortocska című kötetét dedikálta nekem: *Csak Elemérnek, aki, szerencsére, nem csak fortocskán át néz be ebbe a nagy világba.* (Fortocska az a kis ablak, amelyet a nagy ablak beragasztása után az oroszok télen szellőztetésre használnak.)

2. *Ucsityszja, ucsityszja, ucsityszja?*

Finoman szólva kettősség jellemezte viszonyomat az egyetemhez, pontosabban ahhoz a szakhoz, amelyre kerültem. Egyfelől igyekeztem tisztességesen helytállni, s mindenből rendesen levizsgázni, másrészt úgy és akkor próbáltam kerülni az előadótermeket, ahogyan és amikor ezt megtehettem. Talán ez is az oka, hogy a legmélyebb emléknymokat a falakon kívüli történések és élmények hagyták bennem. A tanulás, illetve a nem magam választotta szakmám elsajátításának menete csupán foszlányokban maradt meg mostanra; azt hiszem, ezt jól tükrözi ennek a fejezetnek az átlagosnál is nagyobb lazasága, szerkezetnélkülisége.

A tanulás fontosságát hangsúlyozó hármast lenini jelszót (*ucsityszja* = tanulni) ugyan elég sokszor hangoztatták előttünk, de gyorsan rájöttem, hogy az előadások többségéről el lehet lógni, mert majdnem minden tárgyból voltak keménykötésű, a könyvtárból kikölcsönözhető tananyagok. Ez különösen az első hónapokban mutatkozott hasznosnak, amikor suta jegyzeteim tanúsága szerint az auditóriumban alig-alig értettünk meg valamit. Bizonyos tantárgyaknál a magyar aspiránsok tudtak segíteni, a politikai gazdaságtant például közös kollégiumi foglalkozásokon magyarázták nekünk (afféle pártmunka keretében), Marx tömény fejtegetéseit azonban el kellett olvasni, így hát rendesen megizzasztott A tőke. (Lenint viszont később, amikor már jól tudtam oroszul, kifejezetten élveztem stílusa, gondolatépítése miatt.)

A józan ész azt diktálta, hogy hamar megtanuljunk szelektálni is a ránk váró szövegrengetegben. Az egyetemi könyvtárban szerencsére hozzá lehetett jutni azokhoz a kis brosúrákhoz, amelyek precízen tartalmazták az egyes tárgyakat és a tudnivalók vázlatát (nagy segítség volt ez a vizsgák előtt!), továbbá az elolvasandó irodalmat. A felsorolás persze ezekben a kisegítő anyagokban is kötelezően a kommunizmus istenített megálmódóinak műveivel kezdődött.

Az ókori kelet (Irodalom)

Marx K. A kapitalizmust megelőző formátumok

Marx K. Kronológiai jegyzetek

Marx K. Brit uralom Indiában

Marx K. A politikai gazdaságtan kritikájához

Engels F. A család, a magántulajdon és az állam keletkezése

Engels F. Anti-Düring

Engels F. Bruno Bauer és a korai kereszténység

Lenin V. Az államról

Lenin V. Az orosz szociáldemokrácia agrárpolitikája

Mindezek után jött csak a tárgy érdemi szakirodalmának jegyzéke. Itt említtem meg, hogy – noha a magyar néppel nem egy szovjet tanintézetben a szla-

visztikai tanszéken foglalkoztak, ha egyáltalán foglalkoztak – az MGU füzetében Az ősközösségi társadalom és a néprajz alapjai című segédanyag a magyarokat az európai népek fejezetében más besorolásban említette:

*A Duna-medence és a Balkán nem szláv népei:
magyarok, románok, albánok, görögök és mások.
Kultúrájuk sajátosságai. Történelmi és kulturális
kapcsolataik a szláv népekkel.*

Túl voltunk már a sztálini keményvonalas korszakon, de az aktuálpolitika és az ideológia beleerőltetése a történelembe, illetve a tudományágakba azokban az években is hihetetlen méreteket öltött. Nemcsak úgy, hogy olyan füzeteket, cikkgyűjteményeket adtak ki, mint Lenin az erdőgazdaságról, Lenin a filmről, Lenin a régészetről stb., hanem úgy is, hogy az első számú vezetőktől vett mondatokat berakták abszolút másról szóló szövegekbe. S ezeket az idézeteket a szovjet diákoknak szemináriumon, vizsgán szajkózniuk kellett. Marx közgazdasági tételeinek, a történelmi materializmus törvényszerűségeinek emlegetése az egyes diszciplínákban még indokoltnak látszott (magam úgy vélem, hogy tanai jelentős részben ma is érvényesek), de Hruscsov és később Breznyev „örök igazságai” meglehetősen bizarrul hatottak, sőt komikusak voltak az ókori kelet vagy a Római Birodalom történetéről szóló művekben és előadásokon. Viszonyomat ehhez a túlideologizáltsághoz talán leginkább abban lehet lemérni, hogy öt év alatt egyetlen tárgy volt, amelyből nem jelesre, hanem elégségesre vizsgáztam: a Szovjetunió Kommunista Pártjának története.

Történelmi fakultás

A társadalomtudományok adják meg a társadalom irányításának tudományos alapjait. E téren a legfontosabb a kommunista építés gyakorlatának tanulmányozása és elméleti általánosítása, a szocializmus és a szocializmusnak a kommunizmusba való átmenetét jellemző gazdasági, politikai és kulturális fejlődés alapvető törvényszerűségeinek kutatása, a kommunista nevelés problémáinak kidolgozása. Ez határozza meg a Moszkvai Egyetem humán fakultásai előtt álló feladatokat.

*(Szpravocsnyik dlja posztupajuscsih
v Moszkovszkij Unyiverszityet)*

Illusztrációként egy, a számunkra, illetve a jövőbeni felvételizők számára készült könyvecske vonatkozó fejezetéből idéztem – vállalva, hogy az olvasó azt hiszi: mindmáig nem tanultam meg oroszul. Pedig hozzá kell tennem, hogy a tájékoztató bevezető mondatait ráadásul leegyszerűsítve fordítottam le, mert az oroszban megengedett többszörös birtokos eseteket, s a – minden bizonnyal politikai kényszerből – elképesztően tekervényesen fogalmazott szöveget amúgy lehetetlen lenne megérteni. (Nem szükséges nagyon ragoznom, hogy egy egy más anyanyelvű külföldi mit tudott kezdeni efféle textussal.) A hivatalos dogmákat kötelező volt a diákoknak elfogadniuk. Egyik orosz évfolyamtársunkat azért tanácsolták el az egyetemről, mert a párttörténeti szemináriumon saját kutatásai alapján bebizonyította, hogy a mezőgazdaság lenini kollektivizálása nem sikerülhetett, hiszen csak papíron volt meg a nagyüzemi gazdálkodáshoz szükséges számú traktor a kolhozokban.

Ideológia – más természetű – az előadásokon is beszivárgott a tananyagba; lehet, hogy sokkal többször, mint feltételeztem, de ezt már csak magasabb szintű nyelvtudás birtokában lehetett felfedezni. Volt például egy megnyerő arcú és nagyon jó előadó professzorunk (Kijevben több hasonlóan szép arcvonású férfit láttam ugyanebből a zsidó típusból), aki az ókori kultúrák ismertetése közben finoman, de rendkívül tudatosan adagolta be nekünk fajtája felsőbbrendűségét. Az orosz történelem tanszék vezetője, egy a pártvezetés által is futtatott professzor óráin viszont uralkodott a pánszlávizmus. Szenvedélyesen bizonygatta nekünk, hogy az orosz síkságon talált finnugor tárgyi emlékek valójában a normann behatolásra utalnak, s az mindig is a szlávok ősi földje volt. Az orosz muzsik zsenialitását pedig szerinte olyan példák igazolják, mint hogy a 15-16. századi templomok fundamentuma alá termésköveket raktak; az előrelátó módszer azt szolgálta, hogy földrengés esetén az épületek el tudjanak rajtuk gördülni. (Ismereteim szerint sem azelőtt, sem azóta nem volt ezen a tájon földrengés. Tanult barátaimtól később megtudtam, hogy a magyar építészetben is alkalmaztak hasonló technológiát, de a falak alá helyezett rönkök valószínűleg a talajvíz felszívását szolgálták.) Szerencsére az a kedves, hatalmas tudású professzor, aki a diplomaírásnál volt vezető tanárom, igazi pedagógus, és minden ideológiától mentes nagy műveltségű tudós volt. Borisz Grakovnál csak az okozott problémát, hogy nem írta le jegyzetnek szívporkázó előadásai anyagát, ezért nehezebb volt készülnöm. Hálával gondolok rá ma is, mert elnázta szakdolgozatom hiányosságait, s talán még azt is sejtette, hogy nem betegség miatt maradtam el a védés előtti konzultációkról, amikor tolmácsként Szibériában csavarogtam. (Erről majd később.)

Sokat köszönhetek egy idősödő hölgynek, Jelizaveta Mihajlovnának is, aki az oroszot tanította nekünk, külföldi hallgatóknak. S noha a nyelvet alapvetően az életben sajátítottuk el (én nem utolsó sorban tolmácsolás közben), az

ő érdeme, hogy a többi közt felfedeztem a különféle ige-szemléletmódok árnyalati, ám szépséges különbségeit. (A folyamatos és a befejezett orosz igék megértése és gyakorlati alkalmazása a külföldinek olyasféle erőpróba, mint a magyarban a tárgyas és a tárgyatlan ragozás.) Rövid időre felvettem az angolt is, hogy ne felejtsek. Egy szép, negyvenes asszony tanított; finom, kedves teremtés volt, de feltűnt, hogy soha nincs mosoly az arcán. Jól értesült társaim szerint szomorúságát az okozta, hogy férjét profi hírszerzőként hosszú évekre külföldre vezényelték; ezt persze titokban kellett tartania.

A kötelezőtől eltérő irányú érdeklődésem magyarázza, hogy a harmadik évtől az *iszt. fak.* (töri szak) helyett az újságíró fakultással vált szorosabbá a kapcsolatom. Valahol összeismerkedtem az egyik tanárnővel (bolgár férje volt), s az ő noszogatására írogatni kezdtem a tanszék által kiadott időszakos szakmai kiadványba. Olga szerkesztgette és stilizálta a cikkeimet, amelyeket egyre javuló oroszossággal írtam, – főleg a magyar sajtóról. Hasonlóan „arcátlan” vállalkozásnak nevezhető részemről, hogy a fotóművész szövetség folyóiratába adtam le írásokat. A *Szovjetszkoje Foto* egyébként kedvenc olvasmányom volt, hiszen gyerekkorom óta próbálkoztam a fényképezéssel.

Ami a tanulmányi fegyelmet illeti, a külföldi diákok „liberális” kezelése egyenesen ösztönzött a lógásra. Ránk például nem vonatkozott a *posli na kartosku*, azaz nem kellett mennünk az őszi hónapokban krumplit szedni. A szovjet mezőgazdaság szervezetlenségének, látszatzműködésének, lényegi problémáinak egyik tünete ugyanis az volt, hogy a termés betakarítása idején kivezényelték a diákokat, s olyankor idénymunkásként két-három hétig is a főváros környéki kolhozokban, szovhozokban, a mezőgazdasági szövetkezetekben és az állami gazdaságokban dolgoztak. Tanulás helyett. (Már az első évben találkoztunk ezzel: csak októberben kezdődött a tanítás.) De ilyen akciók voltak máskor is, és az egyetemisták a főhatóságok, hivatalok, újságszerkesztőségek munkatársaival együtt például a rosszul raktározott zöldséget válogatták át a moszkvai élelmiszerdepókban.

A másik lehetőséget szabadidős programokra a *vojennoje gyelo* adta. A szovjet hallgatók számára kötelező volt a katonai ismeretek elsajátítása afféle leveletooktatás keretében, a külföldieket azonban – gondolom, biztonsági okokból – felmentették, még minket is, akik pedig „baráti országból” jöttünk. (Tíz évvel korábban, amint azt kollégám, Kulcsár István részletesen leírja *Távol Európától* címmel megjelent ösztöndíjas emlékirataiban, még a külföldiek számára is kötelező volt a katonai ismeretek elsajátítása.) A felmentés tényén kívül engem ez az egész nem nagyon foglalkoztatott, pedig például érdekes lehetett volna megtudni, hogy a már „hadviselt”, túlkoros évfolyamtársainknak kellett-e járniuk a tartalékostiszt-képzésre.

A külföldiekkel kapcsolatos „elnéző” bánásmód sajnálatosan kiterjedt a sportra, a testnevelésre is. Az egyetem kiváló lehetőségekkel rendelkezett,

stadionja, jól felszerelt tornatermei és pályái voltak, de – hacsak valaki nem sportolt versenyszerűen – nem nagyon követeltek tőlünk, megelégedtek az órákon való jelenléttel, s a „beszámoló”, a *zacsot* félévenként abban merült ki, hogy úsztunk, futottunk, kosaraztunk vagy éppen síztünk egyet. A legelső testnevelési vizsga rögtön rendhagyóra sikerült. Délután háromkor nem tudtunk bemenni a tornaterembe, mert nyitott koporsóban valaki fel volt ravatalozva, s fúvószenekar játszott gyászzenét. Fél négykor aztán – bár kivitték közben a koporsót – tanárunk azt javasolta, hogy csak az elméletből vizsgáljunk, s kikérdezett minket a kosárlabda szabályairól. Valahogy megértettük magunkat. Pár nap múlva aztán bemutathattuk a labdavezetési és -kezelési tudományunkat is.

(A külföldi ösztöndíjnak köszönhetem, hogy a katonáskodást odahaza is megúsztam. Amikor „eljött az én időm” – talán a második évfolyamon –, kiküldték a behívót sorozásra, de természetesen az állandó lakcímemre, Hajdúszoboszlóra. Apám udvarias levélben tájékoztatta az úgynevezett kiegészítő parancsnokságot, hogy fia állami ösztöndíjjal külföldön tanul. Erre érkezett egy fenyegető válaszlével, hogy „amennyiben gyermeke a megjelölt helyen és időpontban nem jelenik meg, hatóságilag vezetetik elő”. Atyám, aki megjárta a Don-kanyart és – nem önszántából – éveken át katonáskodott, megtanulta tisztelni a parancsot, de azért bátorkodott azt javasolni, hogy a rendőröket irányítsák Moszkvába; szívesen megadja a címet. A nyilvánvaló cikizésre váratlanul egy normális hangú levelet küldtek, amelyben arra kérték apám kedves fiát, hogy legközelebb, amikor hazajön, keresse fel a debreceni parancsnokságot. Én a következő nyáron természetesen elfelejtettem jelentkezni, s csak a végleges hazatérés után mentem be. Ezt rögtön meg is bántam, mert kiderült, hogy ők közben megfélemedtek rólam, s nincs meg a kartonom. Így, persze, nem érhetett véget a történet. Az a megoldás született, hogy pedagógus minősítéssel, honvédként nyilvántartásba vettek. Legalábbis valami ilyesmit írtak a katonakönyvembe, de megnézni nem tudom, mert fogalmam sincs, megvan-e még.

Trágyadomb mélyén

Az egész régészetből én tulajdonképp csak a gyakorlati részt szerettem. Ráadásul ahhoz, hogy évfolyamdolgozatot készítsünk, ásatásra menjünk, meg kellett tanulni rajzolni, makrofotózni, térképvázlatot készíteni, leltározni, sőt akkurátusan csomagolni is; ezeket szívesen csináltam.

Meghatározó élménnyé vált számomra már az első expedíció is, amelybe bekerülhettem, noha külföldi voltam. Egy hónapig laktunk az ország észak-nyugati csücskében lévő Velikij Novgorodban, hihetetlenül szép pravoszláv templomok városában. Az utazáshoz vízumra volt szükség, amelyet a külföldi

Meg kellett tanulnom térképészletet is készíteni

dekanátus, a történelem fakultás külügyi osztálya és a rendőrség igazolása alapján adtak ki „tanulmányi gyakorlat egyetemi csoporttal, professzori vezetéssel” céljából. Az ásatás a kort tekintve nem tartozott későbbi szakterületemhez, hiszen 10-11. századi udvarházakat kellett feltárnunk. Régészeti vonalon egy morcos, szakállas, hatvan körüli archeológus, a tanszékvezető képviselte a „már akkor is szlávok éltek itt” ideológiai vonalat. Tőle nagyon tartott mindenki, diák is, tanár is, s csak suttogva merték egymásnak mondani évfolyamtársaim, hogy egyébként Artyomij Arcihovszkij a fiúkat kedveli. A félelmetesnek tartott tudós, aki az egyetemi régészeti oktatás kezdeményezője volt a Szovjetunióban (1978-ban halt meg), egy napra minket is meglátogatott az ásatáson. Lejött a gödörbe és megszemlélte a munkát, de – tudtommal – amúgy a diákokkal nem foglalkozott.

Hála a novgorodi föld kiváló sajátosságainak, már az első kapavágások értékes leletekkel ajándékozták meg az ifjú kutatókat. Bassey, az expedíció nigériai résztvevője csatakiáltás kíséretében dobta magasba a tisztogatóecsetet: az ő területének fekete görgöngyei közül került az idén elsőnek napvilágra írásos nyírfakéreg tekercs, beresztyannaja grámota. Az efféle öszegöngyölt kéregdarabokon bonyolították le a novgorodi polgárok üzleti levelezéseiket, ezért azok nagyon értékes leleteknek számítanak. A legutóbbi levél-töredék, melynek írója a pestisre panaszskodik, és általait egy másik városba készül elszállítani, a novgorodi grámoták sorában a 423. helyet foglalja el.

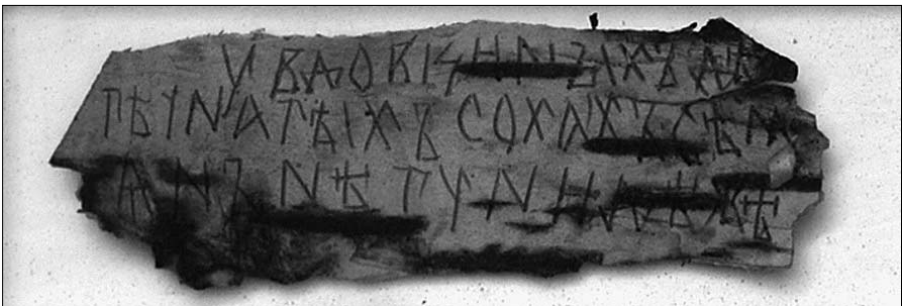
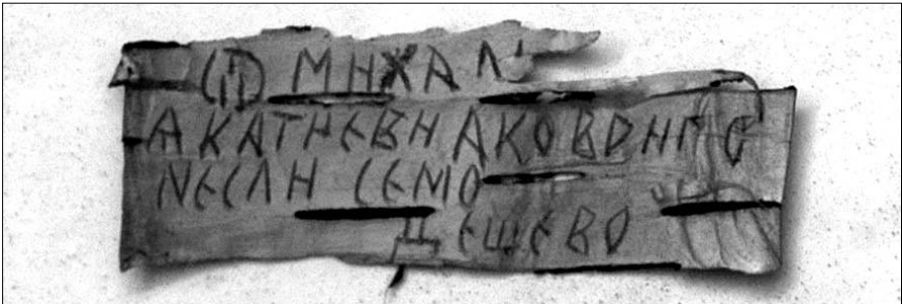
*Hajdú-Bihari Napló
1965. július 2.*

A novgorodi objektumok értékesebbnek, fontosabbnak sejtett részeit tanárok és felsősök tárták fel munkások közreműködésével; rám, illetve ránk, kezdőkre az istállót meg a trágyadombot bízta. Ebben nem volt semmi kitolás, ezer év alatt a kakiból humusz lett, viszont tartalmazott korabeli eszközöket, többnyire eltört használati tárgyakat, amelyeket kidobtak a szemétkébe. A legérdekesebb számomra egyébként az volt, hogy jó állapotban megtaláltuk azt a pallórendszert, amelyen a novgorodiak vízben-sárban közlekedtek a házak között.

Az természetesen jó poén, a tudósításban is megemlítettem, hogy az expedíció tagjai közül épp egy néger fedezett fel ilyen középkori nyírfakéreg levelet, de ez csak a mi 1964. évi feltárásunkra vonatkozik. A legelső *gramotát*

Arcihovszkij csapata lelte meg 1951-ben Novgorodban, s a következő húsz esztendő alatt majd félezer levél került a felszínre itt, illetve Északnyugat-Oroszország területén. Ez a különleges kommunikációs eszköz a táj jellemző növénye, a nyírfa néhány centiméter széles, preparált kéregdarabkájából készült, a felületre csont- vagy fémpálcikával karcolták a szavakat. A régészek feltehetően azokat a levélkéket találták meg, amelyeket a címzettek elolvasás után kidobtak a szemétkébe.

Expedíciónk közvetlen irányítója egy bajuszkás, kicsit hörcsög kinézetű régész volt, velünk, külföldiekkel nem túlságosan közlékeny ember, Valentyin Janyin. A professzor olyannyira eljegyezte magát ezzel a hellyel, hogy 1962-től évtizedeken át ő vezette az expedíciót, pedig időközben akadémikus lett, kétszer kapott Lenin-díjat, egyszer Állami-díjat. Ilyen tekintélyes tudósként néhány évvel ezelőtt már kijelenthette, amit a prosláv tudóstársak korábban sokáig tagadtak, hogy mielőtt még Novgorod a kora középkorban kereskedelmi központ, nagyhatalmú városállam lett, ezen a területen más, főleg finnugor törzsek éltek a szlávokkal együtt, sőt: a *russzkij* (orosz) elnevezés eredetileg egy erre kalandozó normann törzs neve volt. A rendszerváltozás óta – mint értesültem – Janyin sokat viaskodik az újjgazdagokkal, mert viláikkal körbeépítették a város központjában folyó ásatások gödrét, s meg-

A novgorodiak nyírfakéregre írták leveleiket

próbálják megszerezni maguknak a területet. Egy lapinterjúban, amelyet egészen véletlenül fedeztem fel, így fogalmazott:

Közel áll hozzám Rerih gondolata (Nyikolaj Rerih orosz származású festő, régész és világotazó, 1947-ben hunyt el. A szerző megj.), hogy Novgorod az orosz Nápoly, amely vonzaná a turistákat, és nem kevesebb bevételt hozna, mint a pompeii ásatások. Rerih úgy vélte, Novgorodban fel kell támasztani az egykori építészetet, s az idegenforgalom számára vonzó légkört kellene teremteni.

(Izvesztija, 2007. 09. 07.)

Az ásatásnál lényegesen érdekesebb volt a tábori élet és annak – a szovjet valóságból is következő – sajátos romantikája. Egy iskolában laktunk, nappal dolgoztunk, este meg rendszerint tábortűz mellett énekeltünk. De bármennyire is magunk közt, elzártan éltünk, táplálkozni kellett, ezért felváltva elküldtek minket a boltba. Ekkor tapasztaltam meg, micsoda szegénységben élnek az emberek. Az élelmiszerüzletek üresen tátongtak, jóformán csak avas étolajat, lejárt makarónit, cukrot, meg konzervált savanyúságot lehetett kapni. No és szeszes italt. Egyszer, amikor úgy döntöttek az idősebbek, hogy kirúgunk a hámból, néhány üveg olcsó vodkával és pár vekni kenyérral kimentünk a fás-füves temetőbe, de *zakuszkának* (ezt talán vodkakorcsolynak kellene fordítani) csak magyar zöldborsó-konzervet tudtunk venni. Sikerült is hamar becsiccsenteni. Itt mondom el: a vodkaivás orosz „kulturáját” ösztöndíjas-társaimmal együtt öt éven át én is közvetlen közletről tanulmányozhattam. Láttam rengeteg merevrészeg alkoholistát, de azt is megtapasztaltuk, hogy a vodka fogyasztásának tulajdonképpen megvan nemcsak a hangulata, hanem a maga logikája is. Miután a rozsból, búzából vagy zabból készített sima ital semleges ízű, illat és aroma nélküli párlat, igazi élvezői fekete kenyeret szagolgatnak felhajtása előtt és savanyú uborkát harapnak rá. A komolyabb, ünnepi étkezéseken feltálatl *zakuszka* sokféle fogása pedig bizonyára azért született meg a századok során, hogy felszívja a szeszt és meggátolja a gyors lerészegedést. A vodkába természetesen Oroszországban is tettek és tesznek különféle ízesítőket, füveket, gyümölcsöket, mézet, de ezeket az italokat már *nasztojkanak* nevezik, s tegyük hozzá, az igényes fogyasztók nem sokra becsülik őket. Abban viszont teljes az egyetértés, hogy a gyomorban lebomló vodka kellemetlen és árulkodó szagát hagymaszárral, petrezselyem-zölddel vagy pörköltkávé-szemek elragásával lehet legjobban leplezni.)

A novogorodiak valószínűleg sok mindent maguk megtermeltek a konyhára, alighanem rákényszerültek az ügyeskedésre, és az üres polcokat pótlendő működhetek nem hivatalos beszerzési csatornák is; ebbe akkor nem láttam bele.

Egy magát valamire tartó noogorodi polgár saját templomot is épített

Azt viszont nap mint nap tapasztaltam, hogy a moszkvai (tehát különleges elbánást kívánó) expedíció számára a szögletes, fekete kenyereket (*baton*) zsákban csempészték ki a sütödéből. A városban még a krumpli is hiánycikk volt, reggelente hosszú sorok álltak érte a piacon. Előfordult, hogy az orrunk előtt fogyott el ez az alapvető élelmezési cikk, másnap kezdhettük újra. Egyébként sem a kistermelőknél, sem a boltokban nem csomagolták be az árut. Ha valaki nem akarta a markában elvinni a cukrot vagy a lisztet, a pénztárnál megvehetette a pártlap, a Pravda aznapi számát, amelyből remek zacskót lehetett csavarni. Egyszer sorban állás közben átadtam a zsákot a társamnak, s elkezdtem két kislányt fényképezni, akik a szülőkre várva az aszfalton játszadoztak. Anyjuk, megdöbbenésemre, rendőrt hívott, s felelősségre vonatott, amiért fotózom a piacon. Szerencsémre felfigyelt ránk egy fiatal festő, akivel korábban a templomoknál ismerkedtem össze, s miközben én csak egy-egy szóval válaszoltam, nehogy észrevegyék az akcentusomat, a művész kidumálta a dolgot. Éhezünk az ellátási nehézségek ellenére sem kellett azonban, az expedíció ügyes lányai minden napra kitaláltak valami – akkor még számomra – külön-

Русь

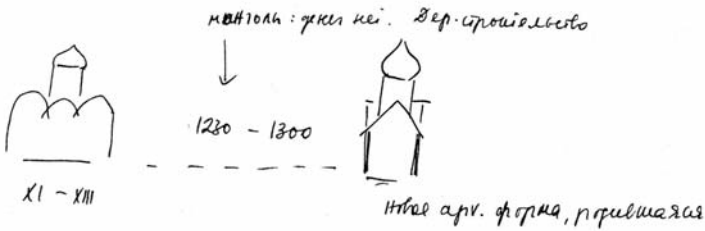
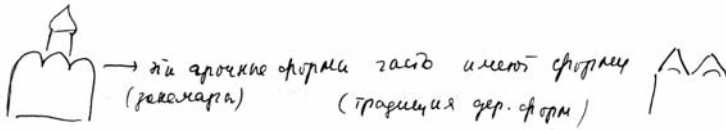
Архитектура (Техника архитектуры)

Худ. гасид - см. мисережурч!

Картер, Воронин - исследователи ~~ав~~ русской архитектуры : археологи.

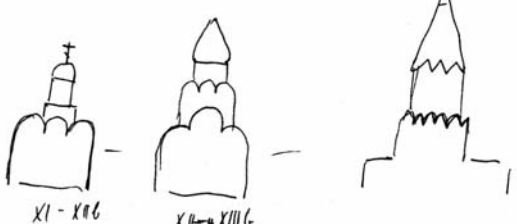
Зерло в арх-ре - когда. Основное - Новгород.

Важные камен. здания строились с учетом старых гер. форм.

XI - XIII

гер. форм

XI - XII

XII - XIII

Важные камен. здания (тогда) первоначально - германские.

Rajzban könnyebb volt rögzíteni a templomépítészeti stílusváltozásokat

Как строили?

1. Сначала вырыли площадку, потом расчленили план разметочными копаниями. Зеркала на земле - когитуривной величина

"должка" - площадка

"очертание" - план

рѣш для "корення" - фундамента

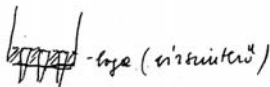
Архив: пакотники всегда световые с кучи. слоев и в отаплив котром ивн кучи. ~~слоя~~. слоя. Вилеского железные стволы, мусора;

— Вилеский, на каком слое, кучи жорги, на каком уровне надели котав фундамента!

сѣка - камень, для преобразования железных (?)

Горизонтальную постройку делали (в начале на воде) с помощью концев, кот. бы забивали в землю на уровне воды. Потом вту считали и залили цуфств

сѣка (сѣка)

— Сделав проект для определения количества стоек и речей и देने для доставки.

A természetkö a fundamentum alatt állítólag földrengés ellen kellett

leges ételt: *borscsot, cscsit, szoljanokat*, rendszerint kevés (konzerv) hússal, de sok káposztával, céklával és rengeteg kaporral meg hagymaszárral. (Az orosz konyha a köztudatban nem tartozik a világ kulináriai élvonalába, de ez alighanem a hiányos ismeretek miatt van így. A hideg előételek sokasága, a marinírozott gombák, a sós-savanyú uborkák kultusza és a levesek változatossága szerintem önmagában dobogós helyet biztosít ennek az ételkultúrának, csak a feltételeket kell megteremteni hozzá. Egy *rasszolnyik* leves például, amelyben a meghatározó jelleget a sós uborka adja, tartalmazhat a többi között vesét, de baromfihúst, borjút, marhahúst vagy halat is, és akár fő fogásként is fogyasztható; a nyári melegben kedvelt hideg *okroska* ugyancsak egy különleges ízvilág képviselője: a kenyérerjesztéssel készített kvaszba keménytojás, krumpli, de főtt hús, nyelv, sonka is kerülhet, s persze mindkettőt megszórják az elmaradhatatlan kaporral, hagymaszárral, s megöntözik tejjel. Később előszeretettel fogyasztottam ezeket az ételeket. A táborban kiszámíthatatlan volt, melyik alapanyagot sikerül beszereznünk, a szakácsok leginkább meséltek a hiányzó összetevőkről, de a levesek variálhatósága még a szerezési körülmények között is változatossá tette étrendünket.)

Esténként mindig tábortűz (*kasztyor*) volt diáknótákkal, népdalokkal, úgyhogy az expedíció számomra felért egy igazi vakációval. Nemcsak a melankólikus orosz népdalok bújtak meg a fülemben, hanem egy bárgyú kis angol kuplét is megtanultam; ez volt velünk ázó nigériai évfolyamtársunk, Francis Bassey egész tudománya. Ezek mellett persze operettbetétek, filmmelódiák, sőt az odesszai alvilág nótái is műsorra kerültek a tűz mellett, sajnos szövegből csak kevés maradt meg az emlékezetemben. „Amikor éjszaka az utcai lámpák himbálódnak, és fekete macska halad az úttesten, én semmit és senkit nem akarok, az én nyugalmamnak örökre vége van” – énekeltük ezt a nihilista, következőképp félig-meddig tiltott nótát a többi hasonló, egyszerű hanglejtésű szám között. Ilf és Petrov regényeinek, A tizenkét széknél és Az aranyborjúknak a hangulatát idézték ezek a dalocskák. Később Németországban és az Egyesült Államokban már ismerősként talákoztam velük: a főleg zsidó kivándoroltak jóvoltából elképesztő népszerűsége tettek szert az „orosz románcok”, és összekeveredtek a valódi népdalokkal, valahogy úgy, mint nálunk a magyar nóták, a műdalok az igazi folklór értékeivel.

Fekete diáktársam, Francis értelmes fickó volt. Beszélgetéseink során elárulta, hogy odahaza, Nigériában politizált, kommunista szimpatizáns mozgalmat vezetett; híveinek például azt mondta, hogy a Szovjetunióban már ingyen adják a ruhát és az ennivalót a jövő építőinek. Amikor fellángoltak a – valójában a kőolaj-lelőhelyek birtoklásáért folytatott – felekezeti harcok az országban, barátunk követte testvéreit és sógornőjét Angliába. S miután ott az afrikai menekülteknek akkor adtak csak munkát, ha igazolták hátrányos helyzetüket, továbbá nagy számú eltartottra hivatkoztak, Francis négy feleséget dik-

A 14. századi orosz templomépítészeti egyik remeke az Ilja utcában

A kis novgorodi piacon mindig sorok álltak

tált be. Moszkvába ENSZ-ösztöndíjjal került tovább, a nigériai állam engedélye nélkül. Itt már szégyellte azt hazudni, hogy többnejű, bár így kevesebb ösztöndíjat kapott. Egyik este elárulta nekem: a tanulás mellett elkezdte szervezni, hogy megkapja hazája útlevelét, s egyszer visszatérhessen Nigériába.

A palánkokkal körülvett régészeti terület afféle kis szigetnek tetszett, ahol kizárólag mi voltunk, s ahol minden aszerint történt, ahogyan elrendeztük. Csak sok évvel később tudtam meg, hogy a hárombetűs néven ismert állambiztonsági szerv, a KGB a templomok városában is megtalálta a módját, miként tartsa számon valamennyi lépésünket. Valószínűleg a hallgatók között is volt beszervezett személy, ilyesmit akkori naivságomban azonban fel sem tételeztem. A táboron kívüli megfigyelésre viszont egy minden kétséget kizáró történet a bizonyíték.

Öt vagy hat esztendővel később, amikor már a Magyar Rádióban dolgoztam és falusi albrételet vettem ki, bemutakoztam kerítésszomszédomnak. Jóska elárulta, hogy ő ismer engem: a Belügyminisztérium állományába tartozik, kíváncsi volt az új lakóra és már megnézte a dossziémat. Abban olvasott jelentést arról, hogy Novgorodban egy angol diplomatával beszéltem (sic!). S valóban: egy középkori templom restaurálását figyeltem, amikor külföldi házaspár jött oda, érdekelte őket az orosz freskófestészet. A tolmácsnő nehezen boldogult a szakkifejezésekkel, ezért kíségettem néhány angol mon-

dattal. Az úr megköszönte, és adott egy névjegyet, amely szerint ő Nagy-Britannia moszkvai konzulja. (Akkor nem sejtettem, hogy a tolmács pedig – névjegy nélkül – a KGB téglája.)

Az ásatás után még haza tudtam utazni rövid vakációra. Ekkorra már nem volt kérdéses, hogy visszamegyek és folytatom az egyetemet. (A bőröm persze később sem szokott hozzá a klímához, télen továbbra is sokat szenvedtem emiatt, de már úgy éreztem: megfutamodás lenne, ha kérném a visszahívásomat. A döntésben nyilvánvalóan segített az is, hogy vártak az újabb élmények és felfedezések. De ezeket egyre többször úgy neveztem már, hogy „megirandó témák”).

A Holdon mi is ott leszünk...

Újságíró körökben már régóta beszélnek róla, ma mégis villámként hatott: hárman a világűrben. Alig három évvel ezelőtt lőtték fel az első űrhajóst, s ma magyar idő szerint 8.30 órakor föld körüli pályájára bocsátották a világ első háromszemélyes irányítható űrhajóját – a Voszhod-1 űrhajót.

Egy a téma ma mindenütt, villamoson és metrón egyaránt, az egyetemeken félbeszakadtak az előadások, a Lomonoszov-egyetem humán karának és a környékbeli középiskolák tanulói a kilövés hírére azonnal a Vörös térre siettek. Spontán demonstrációk zajlottak le, a sebtében megírt, kézzel rajzolt transzparensen a következő felírások hirdették Moszkva lakóinak mérhetetlen örömét: A Holdon mi is ott leszünk! Éljen az első űrszemélyzet! Meghódítjuk az űrt a világnak.

Végeláthatatlan sorokban várták a moszkvaiak a Pravda különkiadását. Órákig álltak az esti lapok kiadóhivatalai előtt. A címlapokon fényképek. Komarov, Jegorov és Feoktyisztove neve már minden moszkvai és szovjet ember számára ismerős, s a fényképekről arcukat is pillanatok alatt megismerte öreg és fiatal.

A moszkvaiak szerint az újabb űrsiker, illetve szenzáció felülmúlja az olimpiai sportsikereket, s úgy fogható fel, mint olyan siker, mely az első pillanatban elnyerte az olimpiai aranyérmet.

A televízió egyenes adásban közvetített a hatalmas esemény színhelyéről, a kozmoszból. Hruscsov és

Mikojan beszélgetését az űrhajósokkal a rádióhallgatók milliói hallgathatták. Nyikita Szergejevics láthatóan és hallhatóan igen nagy örömmel és jókedvvel fogadta a szovjet tudomány és technika világraszóló győzelmét, és tréfálkozva beszélt a világűr új utasaival. A szovjet lányoknak új ideálja született: Jegorov, az orvos. A moszkvai kamaszok is kitétek magukért, igazolva a szovjet humor és derű kiapadhatatlanságát. A Vörös téren ott áll egy nyakigláb fiú, aki táblát tart a kezében a következő felirattal: Velem együtt négyen lennének! Ebből is látszik, hogy a mai moszkvai fiatalok derűlátóak, s tudják, ők éppúgy eljutnak a holdra, mint Jegorov és társai. S akkor a mai kamasz is a moszkvai lányok egyik esélyes ideálja lesz...

Hajdú-Bihari Napló
1964. október 13.

Leonov alezredes kilépett a világűrbe

Felbocsátották a Voszod-2-t

HAJDÚ-BIHARI

XXII. ÉVFOLYAM, 66. SZÁM
ÁRA: 50 FILLER
1963. MÁRCIUS 18., PÉNTEK

Világ proletárisai, egyesüljétek!

NAPLÓ

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT HAJDÚ-BIHAR MEGYEI BIZOTTSÁGÁNAK LAPJA

Moszkva (TASZSZ)

Mint a TASZSZ jelenti gyors hírből, csütörtökön magyar idő szerint 8 órakor a Szovjetunióban földközeli pályára juttatták a két utast szállító Voszod-2-t. Az űrhajó személyzete: Pavel Beljajev ezredes (az űrhajó parancsnoka) és Alekszej Leonov alezredes (másodpilóta). Az űrhajó sikeresen eljutott pályájára, amely megközelítőleg azonos a számításokban megadott pályával. Beljajev és Leonov közzérte jó Hozzákezdtek a kutatási program teljesítéséhez.

Éleves adatok szerint az űrhajó 90,9 perc alatt tesz meg egy fordulatot a föld körül. Közpályájának legközelebbi távolsága a földtől (perigeum) 173 km, maximális távolsága (apogeum) 495 km, a pálya hajlásszöge 65 fok.

A Voszod-2 űrhajóban állandóan kétoldali rádiókapcsolatot tartanak fenn.

Pavel Beljajevnek, az űrhajó parancsnokának jelentése, valamint a távmérés útján szerzett adatok szerint az űrhajó személyzete kielégően elviselte a pályarajutást és a súlytalanság állapotára való átteret.

A Voszod-2 143 625, a 17 635, 18 035 és a 19 996 megahertz frekvencián sugározza közleményeit. Az űrhajó fedélzeti rendszerei zavartalanul működnek. A Voszod-2-ről érkező további híreket valamilyen új stovjet rádióállomás folyamatosan sugározza. (MTI)

Öt méterre az űrhajótól

Moszkva (TASZSZ) Ón hívtél és az űrhajóba való feljutás után is 30 másodpercig 11:30 órakor küldte.

Pavel I. Beljajev ezredes, a Voszod-2 parancsnoka
(Fotóforrás - MTI, Kijevi Központi Könyvtár)

Alekszej A. Leonov alezredes a Voszod-2 másodpilótája
(Fotóforrás - MTI, Kijevi Központi Könyvtár)

Tudóstottam a Voszod-2 sikeres útjáról is 1965-ben

72

A Voszhoz sikere az év egyik kimagasló eseménye volt, amit kezdetleges újságírói eszköztárral igyekeztem tudatosítani az olvasóban. Első úrhajózási riportomban még elkövettem azt a hibát (amit a magyar sajtó munkatársainak többsége mind a mai napig megtesz), hogy a lótték szót használtam a tudósításomban, pedig a rakéta lényege épp az, hogy saját magát hajtja, s nem kilövik, mint az ágyúgolyót.

Az esemény azért is rögződött bennem, mert az űrrepülés két civil kozmonautájával később többször találkoztam. A rendkívül rokonszenves Vlagyimir Komarovval, aki a légierő tisztje volt, nem hozott össze a sors, pedig legtöbb úrhajós kollégáját később közelebről is megismertem; földi pályafutása akkor ért véget, amikor én a diplomamunkámat írtam. Negyvenévesen, 1967 áprilisában szörnyethalt: noha sikeresen berepülte a Szojuz-1 új típusú úrhajót, a kabin leszálláskor a földbe csapódott, mert összegabalyodott a fékező ejtőernyő zsinórja.

Az 1937-ben született Borisz Jegorovot egyszer Budapesten interjúvoltam meg a rádiónak; örökre előttem marad a kép, ahogy automatikus mozdulattal az asztal alá dugja a pálinkáskupicát, mert megpillantott egy fotóst. Azt akkor nem tudtam, hogy a jóképű férfi egyébként a nők bálványja, s „az első orvos a világűrben” elég sok fejfájást okoz a szovjet vezetésnek vagabund viselkedésével.

Az 1926-os évjáratú Konsztantyin Feoktyisztovot moszkvai tudósítóként egy évfordulós fogadáson szólítottam meg; a tudományok doktoráról még az akkori titkolózások ellenére is tudott volt, hogy kiváló mérnöktudós, aki részt vesz az űrállomás és az úrhajók tervezési munkálataiban. A Kremlben a szakmájával kapcsolatban nem válaszolt egyetlen kérdésemre sem, ezzel szemben kissé pityókásan rendszerellenes kijelentéseket tett, amit én provokációnak éreztem egy Szovjetunió Hőse részéről, s gyorsan leléptem. A sikertelen beszélgetés azonban nem vette el a kedvemet, sőt: ösztönzést adott ahhoz, hogy néhány évvel később minden összeköttetést bevetve egy újabb találkozást érjek el. Az interjú bekerült a tudósokról írt könyvembe, s az egyik legsikeresebb portré lett.

Már 1960 augusztusában, Belka és Sztrelka kutya repülésekor nyilvánvalóvá vált, hogy az űrbe ember is mehet, és hogy ott aligha várnak rá tragikusan végződő találkozó-sok. A második szovjet szputnyik-űrhajó földet érése után Feoktyisztov – mint még sokan mások – felajánlotta, hogy hajlandó elsőként a világűrbe repülni. A jelentkezését elutasították.

Az 1. sz. kozmonauta cím megpályázója rendkívül makacs és állhatatos volt, kért, követelt, bizonygatott, bár tu-

A különleges űrhajóstrió: tudós, orvos, pilóta

lajdonképpen maga is tisztában volt azzal, hogy az első űrrepülés résztvevője csak tökéletesen egészséges, kiváló idegzetű, edzett vadászrepülő lehet. Gagarin rendelkezett ezekkel a képességekkel, Feoktyisztov nem. S viszalépett. Visszalépett – igaz, csak annyira, hogy három esztendő múlva ismét rohamra indulhasson.

Feoktyisztov voronyezsi könyvelő kisebbik fia nem volt csodagyerek. Ez már abból is kítűnt, hogy a Holdra földgömböt és forrasztópákát akart magával vinni. Mert hogy a fiú harmadik osztályos korában kijelentette: 1964-ben a Holdra repül.

A háború kitörése kamaszként érte. 1942 nyarán a szovjet csapatok feladták Voronyeszt. Kosztya édeasanyjával és a menekülő tömeggel Keletre indult. Aztán egy csapategységhez keveredett. Szerencséje volt: találkozott Jurov komisszárral, akinek megmaradt emlékezetében, hogy nem sokkal korábban egy erőszakos kölyök azt kérte, küldjék ki a frontra. A politikai tiszt másodsorra engedékenyebbnek bizonyult. Július 7-én Kosztya Feoktyisztov átkelt a frontvonalon, egy nappal később tért vissza, s csapatának meghozta az első felderítés eredményeit.

Az ötödik vállalkozás csaknem tragikusan végződött: közvetlen közelről eltalálták, s átlőtt torokkal kúszott vissza övéihez. Anyja katonai kórházban lelt rá a tizen-

hat éves fiúra és elcipelte Közép-Ázsiába.

„Itt akarom hagyni a felsőfokú műszaki szakiskolát, hogy repülőmérnöki főiskolára menjek – jelentkezett be az intézmény rektorához 1944-ben. Arra a kérdésre, hogy miért, közölte: – Tévedtem. A repülés közelebb áll a világűrhez. A repülés gyorsaság, a repülőgépeket hamarosan rakéták váltják fel.”

A diák Feoktyiszov nem járt minden előadásra. Csak arra, ami érdekelte. Emiatt – még jegyrendszer volt, és a lógásokat jegyelvonással büntették - gyakran maradt éhen. De a diák elkerülte a mozikat és nem járt a tomaterembe sem. Sietett.

Az üzem, ahol elhelyezkedett, sajátos hidat jelentett az űr felé. De egyelőre rakéta és szkafoander helyett csak tervteljesítés meg társadalmi munka volt. Hétköznapok. Aztán behívták aspirantúrára. A gyár nem szívesen engedte el a fiatal mérnököt.

Megint hétköznapok következtek. Barátai biztatták: ne búsulj, megvámak a csillagok. Ő azonban sietett.

„1964. október 12-én, moszkvai idő szerint 10 óra 30 perc 01 másodperckor Voszhod típusú űrhajó startolt Bajkonurból. Az űrhajó súlya 5320 kg. Fedélzetén Vlagyimir Komarov mérnök-ezredes, Borisz Jegorov orvos és Konsztantyin Feoktyiszov, a műszaki tudományok kandidátusa, tudományos munkatárs. A repülés időtartama 24 óra 17 perc 03 másodperc, a földkörüli fordulatok száma 16, a megtett út 669 784 km. A repülés célja új, többszemélyes, ember irányította űrhajó kipróbálása, különböző képzettségű kozmonauták munkaképességének és közös tevékenységének vizsgálata, tudományos és műszaki kutatások repülési feltételek között, azoknak a hatásoknak a vizsgálata, amelyeket az űrrepülés gyakorol az emberi szervezetre. Kutató tudósok első alkalommal végeztek közvetlen megfigyeléseket a világűrben” – írták Az első űrétized kötetben.

– Konsztantyin Petrovics! Feljegyeztem magamnak egyik nyilatkozatát: „A Voszhod-1 repülés ajtót nyitott számomra a világűrbe, s remélem, újra beléphetek rajta, hogy komoly és hosszú távú kutatásokat végezzek.” Azóta viszont nem járt a világűrben. Lemondott korábbi szándékáról?

– Többször jelentkeztem, de sajnos nem kaptam engedélyt újabb repülésre.

G. Beregovoj, a Szozuz-3 pilótája a Szovjet–Magyar Baráti Társaság alelnöke volt

– Talán azért, mert önre most elsősorban a földön van szükség. Tulajdonképpen mi a jelenlegi funkciója? Az irányítóközpontban a Főkonstruktor jelzésű munkahelyen láttam ülni.

– Maradjunk annyiban, hogy konstruktor vagyok: űrhajókat és űrállomásokat tervezek. Mérnöki munkát végzek.

– A műszaki tudományok doktora is; ezt a címet miért kapta?

– A Voszток űrhajók tervezésével kapcsolatos disszertációjáért.

– Úgy tudom, hogy a Szaljut nevet viselő orbitális űrállomások családját alapvetően ön tervezte. Most, a Szaljut-6 kipróbálásának idején új szakasz kezdődött az űrkutatásban: megnyílt a lehetősége annak, hogy nagyobb létszámú legénység több hónapig tartó munkát végezzen. Az üzemanyag- és élelmiszer-utánpótlás megoldásával az űrállomás lényegében örök életűvé vált, nem?

– A Szaljut élettartamát meghosszabbítottuk – ez volt a cél. Örök életű műszerek és berendezések azonban a világegyetemen sincsenek.

– A Romanyenko és Grecsko 96 napos repülése 1977-78-ban újabb bizonyítékát adta annak, hogy az ember hosszabb időt tölthet károsodás nélkül a súlytalanság al-

lapotában. Tervezik a repülések időtartamának további növelését?

– Egyelőre nem tudjuk, mennyi időt tölthet az ember a súlytalanságban. Az egyetlen lehetőség ennek felderítésére a repülések időtartamának fokozatos meghosszabbítása. Még mindig nem sikerült pontosan megállapítani, milyen izmok, izomcsoportok működése áll le a súlytalanság állapotában, márpedig ez fontos, hiszen előfordulhat, hogy valamilyen izom sorvadásnak indul, aztán a legkisebb megterhelésre váratlanul elpattan. Sajnos, ebben a vonatkozásban az embert nem helyettesítheti sem kutya, sem majom: ilyen hosszú kísérleti repüléstől az állatok egyszerűen megömrölnének, hiányzik a fantáziájuk ahhoz, hogy megszokják a rendhagyó környezetet. (...) A fő kérdés tehát az, hogy mennyi időt tölthet az ember súlytalanságban, hogy aztán egészsége károsodása nélkül térhessen vissza a Földre. A válasz nagymértékben befolyásolja majd az űrhajózás további fejlődését. Amennyiben ugyanis szükség lesz mesterséges gravitáció létrehozására, sokkal bonyolultabbá válik a távoli bolygókra való eljutás.

– Feoktyisztov űrhajós mindössze egy napot töltött a világűrben. Feoktyisztov konstruktor viszont egész sor olyan repülő berendezést tervezett, amelyen hónapokig lehet élni a kozmoszban. Nem zavarja, hogy mégis az űrhajós az ismertebb?

– Nem.

– Nevét a Hold túlsó oldalán kráter viseli, fényképét minden újságárusnál lehet kapni. Hogyan érinti a népszerűség?

– Sajnos, az ismertség lényege épp abban merül ki, hogy csak kevesen élvezik, s a többség kívül marad a népszerűségen. Ezért nem szabad megfeledkezni arról, hogy az a figyelem, amely egy emberre koncentrálódik, még sok ezer társát megilleti. Vologya Komarov találóan állapította meg, amikor a közös űrrepülés után kitüntettek, hogy megkaptuk a szűzföld feltöréséért adományozott érdemrendet, noha a Voszhoz űrhajó csak hat centimétert „szántott fel” az ugarból. Ezek a siker szeszélyei.

Csák Elemér Az élet rendkívüli esemény
Interjúk szovjet tudósokkal Kossuth/1978

Nagyváros és nagyhatalom

Külföldi ösztöndíjasként gyűrtük a nyelvet, próbáltuk megérteni a kötelező egyetemi tananyagot, tanultuk az idegen országot és a városi életformát, igyekeztünk helytállni és önállóan gazdálkodni, szoktattuk magunkat a hosszú hónapokig tartó hideghez, mindeközben – így vagy úgy – minket is megérintett s eligazodásra készítetett a politikai „játszmák”, a nagyhatalmi birkózások sorozata. Ez a sokszoros pszichikai és fizikai megterhelés különösen az első két évre volt jellemző, vagy inkább akkor éreztük legjobban.

Alig két nappal azután, hogy még köszöntötte a Voszod úrhajóseit, 1964 október 14-én Nyikita Szergejevics Hruscsovot leváltották. Ez a fordulat talán jobban foglalkoztatott minket, mint a kubai válság (talán mert nem is sejtettük, hogy kis híján kitört a harmadik világháború).

Eladdig a kopasz, kiscigányra emlékeztető pártvezér és kormányfő állandó résztvevője volt életünknek, akkor is, ha különösebben nem politizáltunk, hiszen állandóan foglalkozott vele a média, őt idézték az előadásokon, veheemens megszólalásai kiterjedtek a társadalmi élet minden területére, s mellesleg a viccek állandó szereplője volt. (A helybeliek, persze, csak szűk körben mondták az *anyekdotok*at, mi szabadszájúbbak voltunk, sőt, sokszor valószínűleg mi terjesztettük az otthonról származó aranyköpéseket. Egy füzetbe fel is írtam néhányat, anélkül, hogy a származási helyet feltüntettem volna.

Sírfelirat: Sztálin, J. V. A nemzetközi munkásmozgalom és a szovjet kommunista párt kiemelkedő vezetője. /Kiemelés tőlem: Hruscsov/.

Hruscsov meglátogatott egy kolhozot. El volt bűvölve a gyönyörű sertésektől, ezért megkérte a fotósokat, fényképezzék le az állatok között. Az újságok tanakodtak,

Hruscsov (bal szélen) itt még Sztálinnal együtt integetett a Mauzóleum mellvédjéről

mit kellene írni a kép alá. Hruscsov a disznók közt? – nem jó. Hruscsov a disznókkal? – nem jó. A fotó végül így jelent meg: Balról az ötödik Hruscsov.

Kérdés: Miért fekete a kenyér a Szovjetunióban?

Válasz: Hogy ne egyék meg a disznók.

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer három bandita: Hitler, Sztálin és Hruscsov. Hitler ötletet, Sztálin veretett, Hruscsov éheztetett.

Kérdés: Mi a különbség Lenin, Sztálin és Hruscsov között?

Válasz: Lenin bekerült a történelembe. Sztálin kikerült a történelemből. Hruscsov beragadt a történelembe.

Kérdés: Miért kérte leváltását Hruscsov?

Válasz: Szerette volna tudni még életében, mi a vélemény róla.

A moszkvai utca hangulatán nem lehetett érezni, hogy az embereket meg-
rázta a desztalinizálás vezérének eltávolítása. (Némán vették tudomásul azt
is, hogy Hruscsov képeit azonnal leszedték mindenhol.) Amikor mi,
magyarok, október 15-én a központban, a patinás National szálló előtt han-
gosan tárgyaltuk az eseményt, a járókelők értetlenül néztek ránk. (A rangos
hotel, amely a 20. század legelején épült, oroszul a *Gosztyinyica Nacional* név-
re hallgatott.) Ott és akkor mi persze csak sejtettük, hogy Hruscsov ellen
azok fogtak össze, akik Jevtusenkótól később a „Sztálin maradék csapata”
nevet kapták. Jobb híján az egyetemen, a filozófiai előadás szünetében né-
hányan odamentünk kicsit kelekótya professzorunkhoz, s egyik szovjet hall-
gatótársam megkérdezte, hogyan kell értelmezni a leváltásról szóló szűksza-
vú közleményt. A tanár azt mondta, még nem olvasta. Újságot adtunk a ke-
zébe. Szafronov átfutotta, de időt kért az „elemzésre”.

A rádió magyar szerkesztőségében ugyancsak ez volt a fő téma, de csak
a magyar alkalmazottak körében. A szovjetek, köztük a főszerkesztő is –
„dolgozott”. Az egyetlen őszinte reagálással két nappal később a piacon
találkoztam, amikor almát vettem. Az egyik kofa felsóhajtott: *Hát bi-
zony! Nem kellett volna Nyikita Szergejevicsnek félévente járni az NDK-ba
új bútorért.*

Egyébként Hruscsov fotózásával kapcsolatban hallottam egy olyan történe-
tet is, ami korántsem volt vicc. Évfolyamtársamnál, a szőke Tányánál jött
össze egy kisebb társaság. Vacsora közben megismerkedtünk egy jól öltö-
zött, nyelveket tudó fiatalemberrel, aki hivatásszerűen fényképezett. Elme-
sélte, hogy egyszer ott volt, amikor Hruscsov megtekintett egy új típusú re-

pülőgépet. A riporterek megörökítették a pártvezér minden lépését, csatogtatták masináikat akkor is, amikor Nyikita Szergejevics felment a lépcsőn és bemászott a gépbe. Ekkor barátunk berohant a szerkesztőségbe, leadta a filmet, és megkérte a laboránst, hogy csináljon minden kockáról másolatot. Másnap reggel arra ébredt, hogy ketten állnak az ágya mellett. Bekísérték a KGB-hez, ott egy őrnagy kikérdezte, hogyan zajlott a fotózás, ki látta a képeket, majd kitergette az asztalon a másolatokat. Az egyik felvételen a repülőgép ajtaja látszott, közepén egy hatalmas fenék: az történt, hogy befelé menet Hruscsov megbotlott és térdre esett; a kamera ezt a pillanatot is megörökítette.

– Most mi legyen? – kérdezte az őrnagy. A fotósnak volt humorérzéke, gyufát kért, aztán alágyújtott a filmnek. (Később megtudtam: a fényképész Iljusin repülőgép-tervező fia volt, ezért végződhetett ilyen kedélyesen a történet.)

Első moszkvai évemben még egy politikai töltetű esemény foglalkoztatta a diáktársadalmat. Egy ideig csak rebesgették (azok, akik külföldi rádióadókat tudtak hallgatni), hogy Moszkva környékén rejtélyes körülmények között meghalt egy ghánai diák. Amikor aztán a nyugati hisztéria miatt a Pravda is kénytelen volt lehozni egy szűkszavú hírt, s a hivatalos távirati iroda, a TASZSZ közleményét is beolvasták, a szovjet diákbizottságok szervezeten kezdtek tárgyalni a történetekről. Az egészségügyi minisztérium állásfoglalása azt tartalmazta, hogy baleset történt: az orvostanhallgató ittas volt és megfagyott. Az ügy akkor dagadt Moszkvában is nyilvános botránynyá, amikor valakik „karácsonyi ajándékosztás” ürügyén a fővárosba hívták a vidéki egyetemeken tanuló afrikaiakat, s a feketék két tüntetést rendeztek a Vörös tér környékén. Azt állították, hogy az áldozatnak kést találtak a hátában. Az egyébként béketűrő oroszok ekkor felháborodtak, s immár hangosan kezdték szidni „a négereket, akik a szovjet állam pénzén csajoznak és italoznak tanulás helyett”.

Szarmaták nyomában

Az Urálon túlra külföldiként egyik csoporttársam, Vitya, illetve gyakorlatvezető tanárnóm révén jutottam el; felejthetetlen élményt jelentett a kazahsztáni sztyeppen táborozni egy hónapon át.

Vitya, azaz Viktor Glazov lógó hajú, szakállas, elhanyagolt külsejű srác volt. Ragyás arca sem nyújtott vonzó látványt, ódivatú szemüvege pedig tovább öregítette. A novgorodi ásatáson azonban közelebből is összeismerkedtünk, s meggyőződtem arról, hogy készséges, szerény, jólelkű fiú, aki – velem ellentétben – megszállottan régész akar lenni. Vitya az Urálból származott, bőre úgy ment tönkre, hogy egy nagy vegyi üzemben dolgozott alkalmi munkásként. Gumiálarcban

Viktor (balról) szívesen segített külföldi diáktársainak

másztak be az ártalmas gőzökkel teli, forró tartályokba, pár percig dolgoztak (takarítottak) – addig, amíg ki lehetett bírni –, aztán váltották egymást. Az arcukra tapadó gumi maradandó hegeket okozott, sokuknak a tüdeje készült ki, de kellett a családnak a pénz. Barátom az az embertípus volt, aki beletörődéssel, szó nélkül tűri a megpróbáltatásokat, s tudomásul veszi, hogy neki ez jutott osztályrészül. (Csak egyszer lázadt fel, már gyakorló régészként, amikor Vlagyimir város környékén le akartak rombolni egy műemlék templomot: élőláncot szervezett, és végül győzött a felsorakozott buldózerekkel szemben.)

Azt hiszem, Vityának döntő szerepe volt abban, hogy Ivan Ivanovként (ez a legáltalánosabb orosz név, olyan, mint nálunk mondjuk Nagy János) engem is bevettek az egyetemi expedícióba, az viszont kizárólag az ő érdeme, hogy az ásátások előtt kirándultunk szülővárosába. Ő vette meg a vonatjegyemet, útközben gondosan vigyáztunk arra, hogy senki ne hallja amúgy észtre hajazó beszédemet.

Cseljabinszkba utaztunk, a nagy uráli iparvárosba, majd onnan egy szárnyvonalon a szüleikhez. Nagy esemény voltam, külföldivel a család még nem találkozott, szerencsére vittem is egy-két apróságot ajándékba. Hamar kide-

rült, hogy inkább kolbászt vagy szalámit kellett volna betenni a hátizsákomba, mert iszonyatos szegénységgel találkoztam. Választások napja előtt érkezünk meg, ami hivatalosan ünnepnek számított, de hiába volt az ünnep meg a külföldi vendég, ebédre *szkovorodkaban* (nyeles lábasban) lesütött krumpli volt a főfogás, amire egy negyedkilós konzerv darált húst morzsoltak. Az asztalnál természetesen gyorsan elfogyott az olcsó vodka meg a *portvejn*nek nevezett szeszezett, színes lőre (nem azonos a portói borral!); ezen úgy segített a társaság, hogy elindult rokonlátogatóba.

A város tele volt csellengő emberekkel, élveztük a kellemes időt, én meg még azt is, hogy inkognitóban ismerkedem az orosz valósággal. A hosszú séta során a család szétszakadt. Mi Vityával valamiféle nagynéni rönkökből ácsolt kétszintes házában kötöttünk ki. A nappaliban olasz neorealista filmekre emlékeztető kép fogadott: a hosszú, kecskelábú asztalon részeg emberek bóbiskoltak szutyokban könyökölve. A kemence padkáján felöltözött, csizmás, középkorú férfi és nő közösülésre emlékeztető mozdulatokat tett – szintén félig öntudatlanul. Velem épp szemben egy kínaiian sárga, ráncos arcú, idős férfi motyogott; némi tolmácsolás segítségével megértettem, hogy a bácsi a polgárháború híres vörösparancsnoka, Csapajev katonája volt, s azt ismételte, hogy nem kellett volna részegen belovagolni az Urál folyóba. A nagynéni felismerte barátomat, s reflexszerűen megmerítette a nála lévő kancsót egy jó harminclitères kannában.

Töltött mindkettőnk recés oldalú egyenpoharába, aztán nem foglalkozott velünk, belerévedt a semmibe. Koccintásra készen megemelttem az ivóalkalmatosságot, de Viktor rám szólt: „Vigyázz vele, ez *braga!*” Zavaros, sárgás folyadék nézett vissza rám, kíváncsiságból belekóstoltam, s ennyi bőven elég is volt: egy óvatlan pillanatban a virágcserepbe öntöttem a pohár tartalmát. (A *braga* szónak a Nagy Szovjet Enciklopédiában két meghatározása található. Az első szerint egy régi orosz, erjesztett, kis alkoholtartalmú ital, amelyet rozsból, komló hozzáadásával hasonlóképpen készítenek, mint a sört. A másik definíció kevésbé tudományos: „A B. opálos, barnás színű folyadék,

Magyar kályhások Lenin-szobra az Urálban

amelynek íze a sörré emlékeztet. 20 fokon legalább öt napig kell állnia.” Én ez utóbbival találkoztam, bár akkor még nem olvastam el a lexikonban. Viktor ennél sokkal egyszerűbben elmagyarázta, hogy a zavaros és garantáltan fejfájást okozó lötty nem más, mint cukros víz, élesztővel beindítva. Egy olyan országban, ahol az ivás létszükséglet, a *braga* elérhető volt azok számára is, akiknek vodkára egyébként nem tellett.)

Külföldiek számára tiltott területeken vonatoztunk át barátommal, hogy eljussunk az utolsó vasútállomásig, Kusztanajig. Ott egy öreg teherautó várt bennünket, az expedíció felszerelését hozta az ásatásra; nehéz volt elhinni, hogy saját kerekén tette meg a több ezer kilométeres utat Moszkvától. A sofőrt röviden, apai nevén csak Pavlovicsnak nevezte mindenki, megspórolva a keresztnévet. Kedves bácsika volt, kemény alkoholistá, ami csak néhány nap múlva derült ki. A tábor egyébként egy tengerszemszerű, hideg vizes tavacska partján verték fel, hangulatos nyírfaliget tövében. Kiszuperált katonai sátrakban laktunk, vezetőnk az a kedves, ugyanakkor katonás asszony volt, aki elintézte, hogy részt vehessek az ásatásokban. Mi, egyetemisták „szakértőként” dolgoztunk mellette, a földmunkát, a leletek kikotorászását, tisztítását, csomagolását irányításunk mellett helybéli középiskolások végezték. Vidáman teltek a napok, sok mindent megtanultam a teodolit használatától a vegyelemzésig. Szarmata sírhalmot tártunk fel. Kincsek nem voltak benne, egyszerű harcos maradványaira bukkantunk, de bronzból és vasból készült nyílhegyeket sikerült kikaparni a löszös talajból. Akkor már tudtam, hogy – noha tilos – minden régész eltesz magának emlékül egy-két apróságot; én sem akartam elmaradni az igazi archeológusoktól, úgyhogy két s.k. talált vesszővéget kimentettem utazási emlékeim tárházába.

Abban az időben nagy ritkán ORWO nevű, keletnémet gyártású színes filmet lehetett kapni, de egy diáknak az is drága volt, ezért a fehér törzsű nyírfák, a különlegesen szép kék ég és a kergetőző felhők együttese csak az emlékezetemben rögződött színhűen. Másik, máig előttem lévő képsor – igaz, benne egy filmszakadással – arról a napról maradt meg, amelyen „megmostuk” a gimista lányok bevásárlásait. Pavlovics egyszer bevitt a legközelebbi kisvárosba néhány lányt a teherautóval, hogy valamiféle ruhadarabokat vegyenek az áruházban. Viktorral együtt én is elkísértem őket, jó alkalom volt, hogy kimozduljunk egy kicsit a táborból. A szegényes választékú *unyivermagban* (ez volt az *unyiverszalnij magazin* közkeletű orosz rövidítése) sikerült beszerezni, amit kellett, ezért sofőrünk felszólított minket, hogy orosz szokás szerint „mossuk meg, amit vettek”; ez magyarul annyit jelentett, hogy igyunk rá áldomást – természetesen vodkával. Keveset ehettünk előtte, mindenesetre tény, hogy sikerült Pavlovicsnak mindannyiunkat leitatnia. Azt nem tudom, ő hogyan ért haza autójával; mi gyalog indulunk vissza a táborba, keresztülgázolva a vetésen. Útközben elvesztettük

egymást, a többiek sorra kidőltek, s én elsőként értem vissza a körletbe. Valószínűleg nagyon elmaradhattunk, a kinézetem is bizonyára mindent elmondott az előzményekről, mert a táborvezető nő szigorúan kérdőre vont, miért nem vigyáztunk a gyerekekre. Elröstelltem magam, és úgy, ahogy voltam, fejest ugrottam a jéghideg tó vizébe, hogy kijózanodjak. Sikerült összeszednem magam, utána meg néhány diákot is az út mentén. Viktorra kivételesen nem számíthattam.

Szakmai gyakorlatra még kétszer kellett mennem öt év alatt, de azok már ásatás nélkül bonyolódtak le. F. István barátommal és évfolyamtársammal együtt eljutottunk a közép-ázsiai Szamarkandba és Buharába, s egyik télen a kijevi Lavra kolostorban fényképeztünk és rajzoltunk különféle leleteket. Ebben az ukrainai kétfős „expedícióban” az jelentett nagy élményt, hogy egy héten át szabadon csavaroghattunk az ukrán fővárosban. Jegyünket az egyetem fizette, szállásunkat pedig egyénileg oldottuk meg. Tolmácsolás közben korábban megismerkedtem egy kijevi illetőségű filmes gyártásvezetővel. Ő akkor felajánlotta, hogy ha vásárolok néhány ruhadarabot családja nőtagjai számára Magyarországon, náluk lakhatunk a barátommal, amikor arra van dolgunk. Az alku megkötött, mindkét fél jól járt. A szoba természetesen olyan volt, mint minden szovjet lakásban – szegényesen berendezett, igénytelen, s lámpaoltás után a falon szaladgáltak a jól ismert *tarakanok* (svábbogarak) –, de számunkra úri körülményeket jelentett.

A tolmács előtt kitérül a világ

Nem emlékszem már, mi volt az első munkám tolmácsként. Alighanem úgy kaptam a feladatot, hogy valaki beajánlott a rádió magyar osztályáról. A kereslet nagy volt, rengeteg magyar szakember járt ki Moszkvába, s szerencsére a Szovjetunió más részeibe is, ezért hamarosan már válogathattam, végül pedig én „osztottam a lapot” diáktársaimnak. Menet közben, sokszor rögtönözve sajátítottam el az egyes mesterségek szókészletét; hamar rájöttem, hogy nem szabad nyögni, s jobb inkább körülírni az ismeretlen kifejezést, mint kínos szüneteket tartani. A pártküldöttségek kíséretéről intézményesen gondoskodtak, így nekem maradtak a szakmai vagy jutalomúton lévő orvosok, pedagógusok, filmesek, írók, tudósok és az oroszul nem beszélő újságírók. Kezdetben bizonyosan voltak alacsony színvonalú alakításaim is; ezeknél jobban és szívesebben emlékszem azonban arra, hogy például egy női menstruációs zavarokról folyó tanácskozás végén megtapsoltak a résztvevők. Bravúr volt, bár ma is végigfut a hátamon a hideg, ha arra gondolok, hogy az Urálban egyszer még focimeccset is közvetítettem. Utóbbi úgy történt, hogy tolmács nélkül maradt a Ganz-MÁVAG Szverdlovszkba (ma – eredeti nevén – Jekatyerinburgba) utazó labdarúgócsapata, s engem ugrasztottak. Szívesen repültem velük a külföldiek előtt egyébként zárt városba, s ha nem is sokat láttunk, az ásványmúzeum feledhetetlen élményt nyújtott. A mérkőzést egyenes adásban közvetítette a helyi rádió, s minthogy a magyar csapat vezetőit közben meg-megkérdezte a riporter, nekem is ott kellett ülnöm a mikrofon mellett. A második félidőben a szpíker hirtelen kezembe nyomta munkaeszközét, s bejelentette: „Itt a

Barátságos labdarúgó-mérkőzés az Urálban

magyarok tolmácsa, ő jobban tudja, ki rúgja a labdát”. Nos, én sem a fiúk nevét, sem a foci orosz zsargonját nem tudtam nagyon, de azért hosszú percekig kommentáltam a történeteket. Ezt hallva a Vecsernij Szverdlovszk szerkesztője is felkért egy cikkecskére. A délutáni lap 1966. július 11-i számában *Elemér Szucsak vengerszkij zszurnaliszt* mutatta be a Ganz-MÁVAG edzőjét, Vadas Károlyt és a csapat legjobb játékosait A vendégek taps mellett jöttek le a pályáról címmel. Természetesen *mindannyiuknak nagyon tetszett a város és annak nagyszerű lakói*.

Ez az út tanított meg arra is, amit minden jó tolmács tökéletesen tud: adódnak szituációk, amikor nem csak a szavak nyelvi átültetése a feladat. Hazafele, azaz Moszkvába tartottunk az esti géppel, amikor óriási vihar kerekedett, a szél hatalmasakat dobott rajtunk. Fialatok voltunk, tréfálkoztunk, de közben felfigyeltem arra, hogy az utaskísérő – miután benn járt a pilótafülkében – arcát kezébe temetve ült vissza a helyére. „Baj van?” – kérdeztem, mire ő csak annyit mondott: „Lehet, hogy itt a vég”. A továbbiakban ösztönösen cselekedtem. Viccmondóversenyt szerveztem a csapat tagjai között, hol egyikhez, hol másikhöz odahajolva, s fittyet hánytam az Öveket becsatolni! feliratra. Mire elfogytak az anekdoták, kikerültünk a rázós zónából.

Számos bevetés és a magyar vendégeknek kijáró ebédek, vacsorák során tanultam meg, hogy az ügyes tolmács fordítás közben is tud enni; ha nem ezt teszi, éhkoppon marad, mert később nem lesz módja táplálkozni. Nemezszer az alanyok maguk oldották meg a problémát. Zele Ferenc lapfőszerkesztő például, aki újságíró delegációt vezetett Moszkvában, a követségi fogadáson a rá jellemző közvetlen stílusban rám ripakodott: „Hagyd már abba, eleget dolgoztál! Pakold meg a tányérodát!” Aztán felkapott egy üveg bort, és behúzott magával az egyik ablakmélyedésbe, ahol a függöny jótékony takarásában nyugodtan falatozhattunk. Tolmácsként – némi túlzással – többet okosodtam egyes diszciplínákból, mint az egyetemen. Látóköröm, műveltségem mindenesetre nőtt olyan találkozóknak köszönhetően, mint például Kontra György kísérése. Ha jól emlékszem, a tudós az Országos Pedagógiai Intézet képviselőjében járt Moszkvában. Számomra a legnagyobb élményt és a tanulás lehetőségét a tanácskozás szüneteiben, a közös étkezések és séták során folytatott tartalmas beszélgetések jelentették. Kontra hihetetlenül művelt ember volt, hatalmas szellemi horizonttal, de hivalkodás nélkül, szinte mellékesen, észrevétlenül osztotta meg tudását velem, zöldfülűvel. Sajnos később csak egyszer találkoztunk, már Budapesten; újsághírből értesültem arról is, hogy 2007-ben, 82 évesen meghalt.

Egy idő után számon tartottak a különféle moszkvai intézmények, s ha valamiért tolmács nélkül maradtak, elsőként engem hívtak. Így történt ez akkor is, amikor Komlós János kabaréigazgató, a Kádár-korszak sajátos figurája kis iróköldöttséget vezetett egy évfordulón a Szovjetunióba. Ott tartózkodásuk második napján kitört a botrány: Komlós, aki fiatalon ávéhás volt, felismerte kárpátaljai kísérlőjünkben egykori kágébécs kollégáját. A korábbi titkosszolgák nem bo-

rultak egymás nyakába, hanem az ellenkezője történt. A magyarok ettől kezdve nem beszéltek a tolmács előtt, mire ő úgy válaszolt, hogy étlen-szomjan hagyta őket egész napos leningrádi kiruccanásuk során. A házigazdák diplomatikusan oldották meg a problémát, és a béke kedvéért rám bízta a delegációt. A program részekén több este színházba voltunk befizetve. Az egyik előadás szünetében valaki megjegyezte: „Az első felvonás egy nulla volt”. „A másik is az lesz, két nulla pedig tudjuk, mit jelent” – jegyezte meg Komlós. Élveztem a folytonosan poénkodó nagy emberek társaságát, bár – abból ítélve, amit fel tudok idézni – ez a szellemeskedés nem lehetett túlságosan magasröptű.

Voltak visszatérő „vendégeim”. Az akkori Ország-Világ egyik szerkesztője, Somlyó Zsuzsa ragaszkodott hozzám, amikor kijött Moszkvába. Ez elég gyakran megtörtént, hiszen a hetilap a Magyar–Szovjet Baráti Társaság orgánuma volt. Ennek köszönhetően olyan ajtók is megnyíltak előttünk, amelyekről nem is álmodozhattam. Híres tudósokkal, színészekkel, érdekes emberekkel találkoztunk, de bemehettünk például a felavatás előtt álló hatalmas szállodamonstrumba, a Kreml szomszédságában terpeszkedő Rosszijába is. (Ide gyakran jártam és később laktam is, s moszkvai tudósítoként beszámoltam a hotel fennállásának legdrámaibb éjszakájáról: a hetvenes évek közepén az egyik szárnyban tűz ütött ki, s gyorsan terjedt, de az épületrészek közötti folyosók szokás szerint le voltak zárva, és sokan, nem derült ki, pontosan hányan, a tűzhalál helyett inkább kiugrottak az ablakból. A Győzelem 60. évfordulóján, 2005-ben, ebben a szállóban rendezték be a nemzetközi sajtóközpontot; különös élmény volt ott tölteni két éjszakát – már a piacgazdaság feltételei és külsőségei között. Jót szórakoztam a többi között azon, hogy az előkelő és rendkívül drága hotelban a vízcsap és a vécékagyló ugyanaz a tömegtemék volt, mint harminc évvel korábban.)

Somlyó Zsuzsa egyébként édesanyámmal egyidős lehetett, ennek megfelelően anyáskodott is egy kicsit felettem, és később mindenkinek azzal dicsekedett, hogy ő indított el a szakmában. Ez így nem volt igaz, de fölöslegesnek tartottam cáfolni, s főleg: nem akartam megsérteni.

Jutta, Elemér, Yvonne, Stephan és a többiek...

Járt már a 17-ik magyar egyetemen? – kérdezte tőlem a moszkvai magyar nagykövetségen Popovics elvtárs. (A diákok ügyeivel foglalkozó tanácsos – A szerző megjegyzése.) S mosolyogva csodálkozásomon, hozzátette: ez nem is lenne olyan könnyű, hiszen az épületek kissé távol esnek egymástól. Az aspiránsokat is beszámítva ugyanis csak Moszkvában 440 magyar diák tanul, s a Szovjetunió 13 városában összesen körülbelül ezer. Ezért mondják ők tréfásan, hogy a 17-ik magyar egyetem a Szovjetunióban van.

A beszélgetést a Lomonoszov egyetem 14-ik emeletén Szucsák Elemér harmadéves történész hallgató „lakosztályában” folytatjuk. Igaz, a két tanuló számára kényelmes, fürdőszobás, előszobás kis apartament kissé szűknek bizonyult a meghívottaknak, végül azért mégis sikerült bepréselni magunkat. Hamar megtudom, hogy az itt tanuló diákok sikeres felvételi vizsga eredményeként juthattak ki az egyetemre, nagy része határozott feladatra készül, már most tudja, hol dolgozik majd, ha befejezi tanulmányait. Vendéglátónk, Szucsák Elemér a népvándorlások korával foglalkozik. Az elmúlt nyáron két külföldi diákkal együtt a szovjet állam költségén a novgorodi ásatásoknál folytatott kutatómunkát 800-900 éves emlékek között.

– A nyári ásatások után egy kis kerülővel jöttünk hazafelé – meséli. – Lengyel, csehszlovák és német diáktársainkkal indultunk el, mindegyiknél megálltunk néhány napra. MERTHOGY az elmúlt korok tanulmányozása után egy kis mai világot is kell látni – tréfálkoznak. Aztán elcipelnek, hogy egy kis bemutatót tartsanak a híres „város a városban” mindennapi életéből.

Bármin professzor is szívesen fogad, örömmel, büszkén beszél az ő külföldi gyermekeiről. (A prof., a külföldiekkel foglalkozó dekanatus vezetője, a kémelhárítás magas rangú tisztje mindenkiről mindent tudott, de ezzel nem élt vissza, s bevaló „vagány” volt, akit kedveltek a külföldiek. – A szerző megjegyzése.)

– A magyarokkal, látom, találkozott már. Tizenöt éve tanulnak nálunk. Szorgalmasak, igyekvők, nagyon szeretjük őket. Szóval, most a kapitalista országok itt tanuló fiataljai érdeklik. Elmondhatom, rengeteg levelet kapunk ezeknek az országoknak diákjaitól, tegyük lehetővé, hogy a Szovjetunióban folytathassák tanulmányaikat. De legjobb lenne, ha velük magukkal beszélgetne. Ha kívánja, létrehozunk egy találkozót. Egyébként éppen most járt nálam az egyik arab ország kultúrattaséja. Érdeklődésemre, „hogyan állják meg a helyüket a nálunk diplomázott fiatalok”, azt a nagyon jóleső választ kaptam tőle: "jobban, mint akik Párizsban kandidátusként végeztek".

Néhány nap múlva ott ültem a Lomonoszovon tanuló külföldi diákok között. Feltűnt egy csinos, szőke kislány. Ő az, akire már Bármin professzor is felhívta a figyelmem. Jutta Hans. Mindössze 17 éves és már másodéves. A nyugat-

A címlapfotót többen félreértették...

németországi Frankfurt am Main-ból jött ide. Alig 16 évesen – két évvel hamarabb a szokásosnál – fejezte be otthoni iskoláit, s így jóval fiatalabb, mint évfolyamtársai. Az előkészítőt sem végezte el. Vállalta, hogy azonnal elkezdji az évfolyamot. Kitűnő nyelvérzéke van. Minden vizsgáját ötösre teszi le. Igaz, már otthon is olvasgatott oroszul.

– Mit szóltak a szülei, hogy a Szovjetunióba készült egyetemre?

– Édesanyám először semmiképpen nem akart elengedni. Ne gondolja, hogy azért, mert a Szovjetunióban akartam tanulni, hanem mert olyan messze van ez, és olyan idegen volt neki minden. Aztán idén szeptemberben meghívtam. Itt lakott velem az egyetemen két hétig, a szobámban. Megismerte a barátaimat. S amikor elváltunk, azt mondta, most már nyugodtan megy haza, tudja, jó helyen vagyok. Aztán minden félévben egy

hónapra úgyis hazamegyek. Igaz, nyáron is csak egy hónapra, mert a másikat itt töltöm a tenger mellett, diákúrsaimmal.

– Tervei?

– Orosz nyelvet tanulok, filológusnak készülök. Otthon, a német egyetemen szeretnék orosz nyelvet és irodalmat tanítani. Különben az orosz mellett, angolul és spanyolul is tanulok.

A magas, szőke stockholmi Yvonne Strandberg veszi át a szót.

– Az 1957-es Világifjúsági Találkozón jártam először Moszkvában. Akkor láttam meg ezt az egyetemet, és akkor határoztam el, ha sikerül, ide jövök tanulni. Édesapám nem nagyon örült a tervemnek, de nem akadályozta meg. A nyáron itt volt az édesanyám. Együtt nyaraltunk a Fekete-tengeri egyetemi üdülőben. Már belenyugodott abba is, hogy ha itt végzek, Svájcba megyek egyéves tolmács továbbképző iskolára, az orosz-francia szakra. Otthon, Svédországban tolmács szeretnék lenni.

Stephan Mazurek elsőéves vegyész, a franciaországi Lille közelében, Lens-ben lakik. Apja bányász. Kissé melankolikus tekintetű, kedves, barátságos, fekete hajú fiú.

– Régi vágyam volt a Szovjetunióba jönni, itt tanulni. Édesanyám nagyon örült, hogy ez is sikerült. Már többször meglátogatott.

Nouri Latif talán a legidősebb a körülöttem ülők között. Irakkól jött. Bagdadban fejezte be az egyetemet. Most harmadéves aspiráns a jog fakultáson.

– Sokan tanulnak itt az Önök országából?

– Nem. 1958. június 14-ig, a forradalom napjáig, tiltott dolog volt iraki diák számára a Szovjetunióban, vagy más szocialista országban tanulni. A diplomáciai kapcsolatok kiépítése után, a kulturális szerződések során azonban lehetőség nyílt erre. Aztán, ahogy változott a helyzet, ez egy ideig szünetelt. Most talán megint jöhetnek majd. Nem tudom...

Furcsa Bábel ez. Hiszen csak a külső szemlélő érzi annak. A tudomány és a barátság nyelvén szót értenek itt a legkülönbözőbb nemzetek fiai: Jutta, Elemér, Yvonne és Stephan – éppúgy, mint a többiek.

Somlyó Zsuzsa, Ország-Világ
1965. március 3.

A Fekete-tenger partvidékén

Kalandokkal volt tele, és előttem egy addig ismeretlen világot nyitott meg, hogy hetekig dolgoztam Kollányi Ágoston filmrendező mellett. Az Örök megújulást forgatta Szuhumiban, a Fekete-tenger partján és Ukrajna déli részén, az Aszkanyija Nova-i vadrezervátumban. (Mivel a filmeseknek megvolt a beharangozó kampánytervük, abban maradtunk, hogy a cikksorozatban nem emlegetem, milyen produkció készül, és csak saját élményeimet teszem közzé.)

A szyepp

Egy régi kiadású lexikonban olvastam, hogy a „steppe orosz szó, annyi mint sivatag, lapos, sívár tájék”. A lexikon kiadása óta mintegy két emberöltő telt el, és most saját szememmel tapasztalom, hogy mennyi mindent tett az ember ennyi idő alatt. A Dnyepr torkolatánál, Herszonban ültem kocsiba, tele kíváncsisággal, vajon milyen is az igazi szyepp. Több mint ötven kilométert megtettünk már, egyetlen lakott település érintése nélkül, amikor orosz kísérről kiszállásra invitált: nézzük meg a szyeppet!

– De hiszen ez megművelt terület! Végláthatatlan mező, óriási felszántott, bevetett parcellákl! – vetem közbe. Ő elmosolyodik.

– A szyepp átalakult. Persze, van még „igazi” is, de az már védett terület.

További ötven kilométer, s elérünk az igazi szyepp határára. Hortobágy, jut eszembe, csak annál sokkal nagyobb. Lenyűgöző ez a hatalmas, füves síkság, melyen sárga árvalányhajat lobogtat, hajlítgat a könnyű szellő. Tekintetemet a horizont mentén vezetem végig. Szemem hirtelen megtorpan: sima víztükrő. Csak nem a tenger? Nézem a térképet: egészen más irányban több száz kilométerre kell lennie. Délibáb. A felmelegedett levegő csalóka játéka.

A zoológusok Mekkája

Továbbhaladunk. Félórai út után ismét megcáfol a valóság. Még a védett szyepp is változik. Egy kis ukrán falucskába, Aszkanyija-Novaba érkeztünk. A községet – teljesen

váratlanul – vegyes tölgy- és fenyőligetek szegélyezik. Az itt elhelyezkedő, szinte páratlan állatrezervátum lakóinak van szüksége az árnyat adó fákra. Utam első állomásán csak néhány napot szándékoztam eltölteni, de egész hét lett belőle. A 900 hektár területű rezervátum naponta szerzett újabb és újabb meglepetéseket. Nem csodálkoztam hát, amikor dr. Anghy Csabának, a budapesti állatkert igazgatójának sorait olvastam a vendégkönyvben. „Mi, zoológusok, úgy igyekszünk Aszkányija-Novába, mint a mohamedánok Mekkába.”

A stáb szekérről cserkészte be a rezervátum lakóit

A rezervátumban a világ minden részéből idetelepített ritka patások és madarak élnek (száznál több fajta) – megközelítően természetes körülmények között, nem rácsok mögött. Afrikai bölények, ázsiai őslovak, lámák, zebrák, az összes szarvasféle, antilopok, kezdve a kecskényi indiai garna antiloptól a bikanagyságú, 7 mázsás afrikai ealand antilopig; vadkecskék és juhok, amerikai, afrikai, indiai, ázsiai szarvasmarhafélék élnek együtt a sztyeppből kikerített hatalmas kifutókban.

Gazdag a madárvilág is. Képviselve vannak Aszkányijában az összes struccfélék, fehér és fekete hattyúk, darvak, sosem látott színpompás fácának, mesterségesen kialakított mocsarakban és szigeteken élő egzotikus vízimadarak.

Gyógyító tej

A rezervátum az ismeretterjesztésen kívül elsősorban az éppen most 80 éves tudományos kutatóintézet céljait szolgálja. Tenyésztik, akklimatizálják a forró égvörről, vagy éppen a sarkvidékről származó állatokat. Sokat közülük már sikerült megszelídíteni, sőt házasítani.

Az ealand antilopokat például rendszeresen fejik. Évi tejhozamuk már 700 liter. A tej zsírtartalma meghaladja a 10 százalékot, fehérjetartalma 7,2 százalék. Az antiloptejnek különleges gyógyító tulajdonsága van; az intézetből naponta szállítják a tejeskannákat a közeli kórházba. Kiváló, az életfunkciót öreg korban is erősítő és frissen tartó gyógyszerrel kísérleteznek egy másik antilopfajta agancsából. Aszkánia-Nova – paradicsom a zoológus és orvostudós, de felejtethetetlen az egyszerű állatbarát számára is. Annyi ellesett intim pillanat: hatyúkelés, darvak násztánca, bölények viadala... – szinte fel sem lehet sorolni. S mindez életközben, a megváltozott sztyeppen.

(Hajdú-Bihari Napló, 1965. szeptember 3.)

Gusztai bácsi apám lehetett volna, túl járt az ötvenen, amikor a játékfilm nagyszágú Örökzöld megújulást forgatta. Noha magáról keveset beszélt, annyit megtudtam róla, hogy messze került eredeti végzettségétől: matematika-fizika szakon végzett, s már mint tisztviselő, a munka mellett tanulta a rendezést. Túlzás lenne azt állítani, hogy az ő hatására szakítottam végül a régészettel, de példája tudat alatt minden bizonnyal erősítette bennem a váltási szándékot.

Tyítov ágya

A Fekete-tenger vize – talán a beletorkoló sok nagy folyó édes vize teszi – nem túlságosan sós. Ezt volt alkalmam a hullámok közt kipróbálni.

Estére a fekete-tengeri rezervátum területére érünk. Kis, eldugott házikóban töltjük az éjszakát, egy nagy bajuszú, magát büszkén kozáknak valló öregnél, aki a terület vad- és halőre, immár több tíz esztendeje. Feleségével, mint Philemon és Baucis, azóta élnek az ember nem lakta tájon, csendes békeességben egymással és a természettel. Reggel friss bivalytejet iszunk, majd készülődni kezdünk. Házigazdánk már a

területről jön, érdeklődik, jól aludtunk-e. Megelégedve nyugtázza igenlő válaszukat:

– Meghiszem azt: Tyitov is jól érezte magát nálam.

Kiderült, hogy ürrepülése előtt itt pihent a második úrhajós, abban az ágyban, melyet most kozákos-huszáros pattogó hangján nekem jelölt ki a jó öreg.

A délelőtti napsütésben lovasbemutató kezdődik. Vitya bácsi lovat nyergel, csizmát húz, fejébe kozákkucsmát csap, nyakába akasztja apjáról rámaradt elöltöltős puskáját. Hetykén, fiatalosan üli a lovat. Útetésből váratlanul vágtaiba csap át. Porzik a föld, szétrebben a csipegető aprójószág. Eláll a lélegzetünk: az öreg lecsúszik a nyeregből, futtában ugrik le a lóról, majd rohanásban, korát meghazudtoló fürgeséggel pattan vissza a nyeregbe. Nem halt még ki a régi kozákvirtus.

A kozákokról őszintén szólva akkoriban csak annyit tudtam, hogy a késő középkorban valamiféle végvári vitézek voltak, akik szolgálatukért földet kaptak a cártól. Diákkoromban a köztudat úgy tartotta őket nyilván, hogy ezek a hivatásos harcosok korábban főleg a Don mentén, az Uralban és Kelet-Szibériában védtek Oroszországot, de a szovjet hatalommal szembefordultak, s nehezen adták fel korábbi privilégiumaikat. Ha viszont lovaglásról, fegyverforgatásról és táncról esett szó, a kozák fogalom volt még a 20. század második felében is.

150 000 fészek

Madárszigetek sora húzódik több kilométerre benn a sekély tengerrészben. Vendéglátónk öreg motoros bárkájába ültet, és maga, zord, cserzett bőrű kapitányként csodálatos biztonsággal irányítja az ormótlan vízi alkotmányt az alattomos zátonyok között.

Köröskörül millió és millió madár. Csak a legközelebbi szigetekcskén, melyre napot eltakaró szúnyoghaddal küzdve kikapaszkodunk, 150 ezer fészken ülnek a szerecsensirályok. Vezetőnk számokkal illusztrálja a mondanivalóját. Naponta egy-egy madár 20 deka rovarot fogyaszt, 150 ezer tehát mintegy 30 tonna szúnyogot és különböző rovarot pusztít el.

Míg mi a madárvilággal ismerkedünk, a 71 éves öreg kozák fiatalos fürgeséggel hálót vet. Estére hét nyelven beszélő fekete-tengeri halászlé készül – kozák módra.

A Szibériát felfedező „gyelegacija”: Bara István, Baróti Géza, Randé Jenő

Kővé vált mondabeli vitézek a Jenyiszej partján

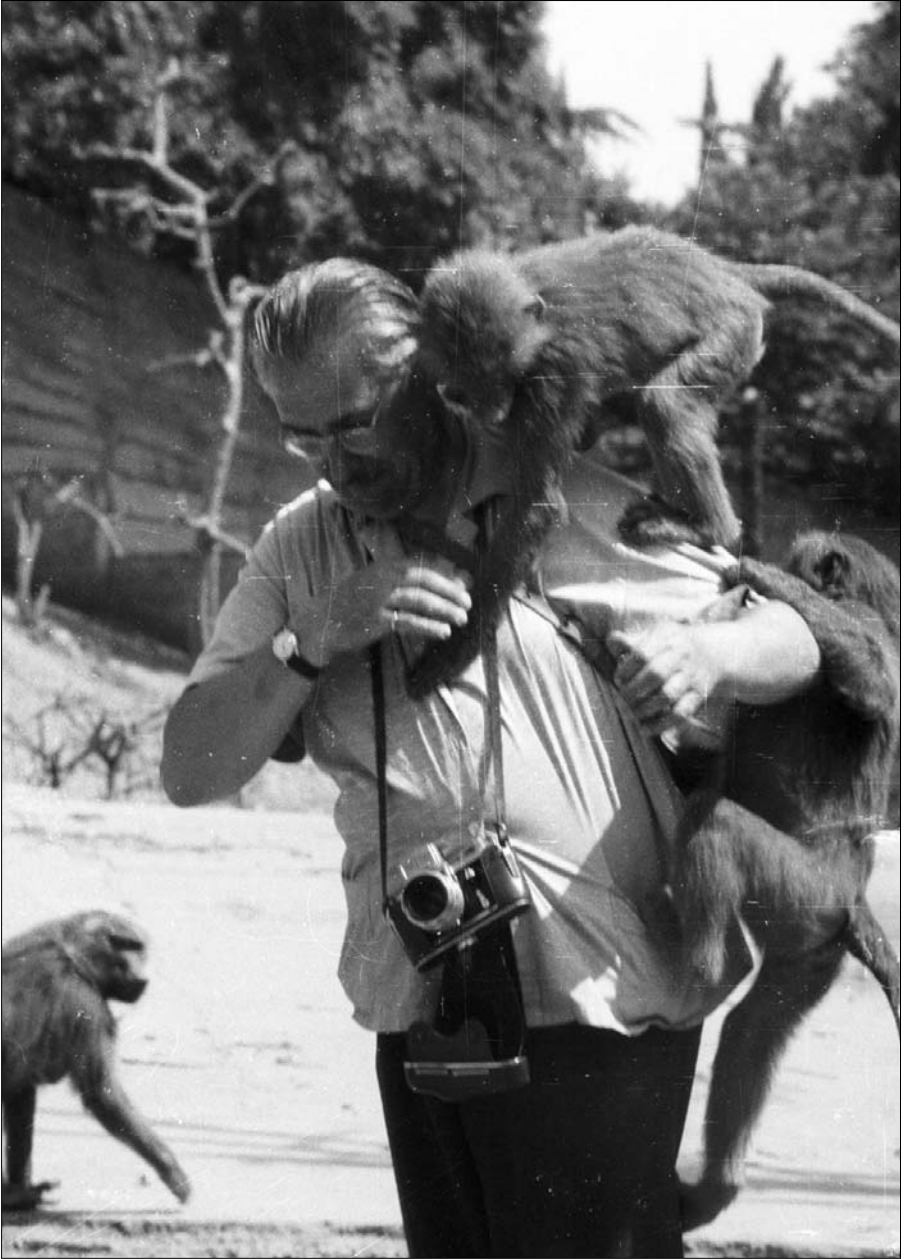
A majmok

1927-ben, a fiatal szovjet állam egyik nemes intézkedésére létrejött a szuhumi majomtelep. Ma a tudományos intézetnek csaknem kétezer lakója van: nagyorú páviánok, dél- és kelet-ázsiai makákók, bájjos zöld erkők és mások.

Fáradhatatlanul járom a természetes körülményeket utánzó hatalmas kifutókat. Szőrös ábrázatú barátaink azonban úgy látszik, nem olvasták Engels könyvét az ember származásáról. Nem fogadnak túlságos szeretettel, de feszült érdeklődéssel figyelik minden lépésünket. Az intézet munkatársa zsebéből nyalánságokat, cukorkát, gyümölcsöt halász elő, s ezzel eltűnnek az előítéletek. Szőrös ábrázatú barátaink egykettőre ott teremnek, villámgyorsan felkapaszkodnak a nadrágunkon, s attól sem riadnak vissza, hogy átkotorásszák zsebeinket. Mi békésen tűrjük: hiába, a rokonság kötelez. A majmok egyébként főleg növényevők. Fő táplálékuk a telepen: zöldség- és gyümölcsfélék, napraforgómag, dió, kenyér, borsó, kukorica stb. Naponta négyzeri étkezés, állandó felügyelet és gondoskodás – nem is olyan kutyaelet a majomélet.

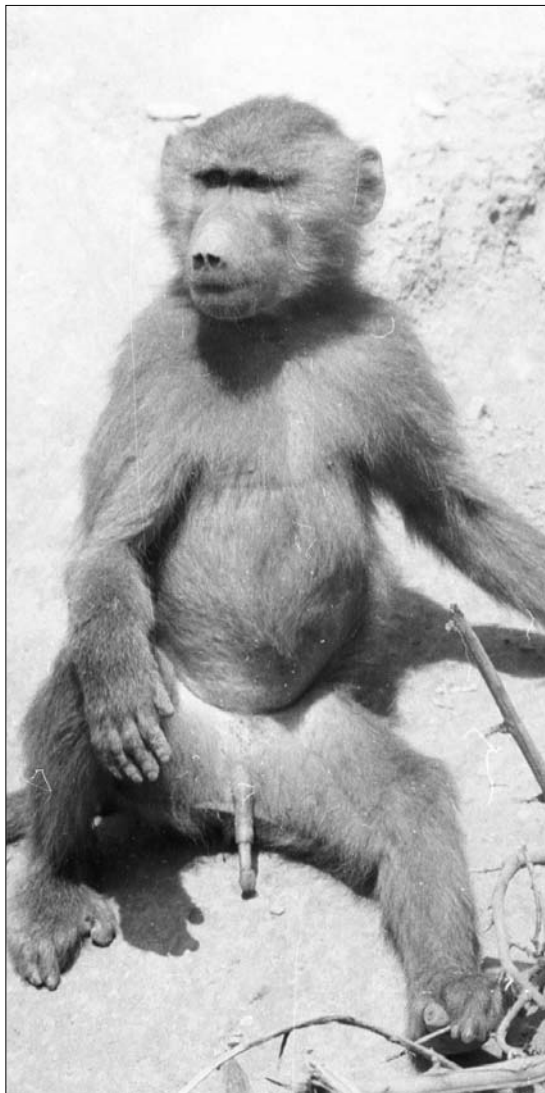
A telep lakói otthonosan érzik magukat; ezt bizonyítja a magas szaporulat is. A forró éghajlathoz szokott állatok már hosszú évek óta a szabadban töltik a leghidegebb telet is (esetenként –18 fokra is lehűl a levegő), és rettentően szeretik a havat.

A legbájjosabbak a majomkölykök. Egy hónapos korukig az anyjuk hordozza őket: kezdetben a kicsik a mama hasi szőrzetébe kapaszkodnak, később a hátán lovagolnak nagy peckesen. S ha a kicsik valamelyike kópéságra vetemedik, elcsavarog, a majommama hosszú farkincájánál fogva húzza vissza, s tanítja illemre a rakoncátlan lurkót. No és beszédre, meg helyes nézésre. Nem, nincs semmi tévedés: a páviánok például 20 hangjelet használnak, 7 különféle tekintettel és

Szakértőnket, Lovas Béla biológus professzort kizsebelték a majmok

10 differenciált mozdulattal fejezik ki érzelmeiket.
A jól nevelt, jó családból származó majomnak
ezekkel tisztában kell lennie.
Mert a majmokról is létezik az etikett.

Egy szemérmetlen kamasz

Vadkacsák és struccok

Csak a Nagy Grúz Hadiút elejéig kapaszkodtunk fel, de a Kaukázus már ott is félelmetes és lenyűgöző; nem jártam addig ilyen zord hegyvidéken. A forgatások alatt főleg a film állatszakerékjét, Szigethy Kálmán bácsit kísérgettem. A nagy vadász, Kittenberger Kálmán valamikori afrikai fegyverhordozója felfedezte bennem a természet közeli embert, és sokat mesélt az állatok tulajdonságairól, korábbi vadászkalandjairól. S amikor már kikoszodtam, velem csináltatta meg azt a jelenetet, amikor a kiskacsák anyjuk hívására kiugranak a fadóból és vízre szállnak. Ekkor értettem meg azt a – ha jól emlékszem – aranyjánosí mondást, hogy hazudni szabad, de az igazat kell hazudni. Az történt ugyanis, hogy a kiszemelt tavacskánál a madarak észrevették az ember közelségét, és az istennek sem akarták magukat adni, pedig megfelelő fényviszonyok között már felállítottuk a kandi kamerát. Ekkor jöttünk mi Kálmán bával. Ő valahogy elcsípett egy vadkacsamamát, és követ kötött a lábára, olyan hosszú madzagon, hogy ne tudjon messze elúszni. A tojó persze egy ideig le-lebukott, de aztán elfáradt. A szakértő intésére én akkor felkapaszkodtam az odvas fára, és hátulról, takarásban, ütögetni kezdtem a törzset: a kiskacsák ekkor sorra kibújtak az odóból, majd meglátva anyjukat a vízben, bepottyantak a tóba. Kész volt a jelenet; azt külön vettük fel, hogy a kacsamama után haladva a kicsik elindulnak életük első felfedező túrájára.

Előfordultak veszélyes helyzetek is. A bölények vágóját például úgy filmeztük alulról, hogy behasaltunk egy gerendákkal lefedett gödörbe, s a hatalmas testű állatokat áthajtották fölöttünk. Máskor Kálmán bácsival a struccok hátába kerültünk, hogy „rávezessük őket a kamerára”. A ligetben azonban a futómadarak szemtelenül szembefordultak velünk és vártak. Közélből félelmetesnek látszott a csőrük, nem lett volna kellemes, ha megkocogtat-

ják a koponyánkat. „Figyeli, mit csinállok!” – szólt rám a vadász, s letört egy ágat. A bot ágas végével feltartotta a strucc fejét, aztán a másik kezével elkapta a nyakát, és jól fenékebe rúgta: az állat ekkor sarkon fordult, és elrohant, a kamera felé. „Tudod, miért szaladt el?” – magyarázta Kálmán bá. „Mert belerúgtál” – mondtam. „Az még nem lett volna elég, egy ellenségtől nem ijedt volna meg” – hangzott a magyarázat. „A bot és a rúgás együtt azonban olyan volt, mintha két ellenfél is rátámadna, s ezt már nem vállalta.” Kipróbáltam, bevált a módszer.

(Hajdú-Bihari Napló, 1965. szeptember)

(Kálmán bácsi eredeti figura volt, rengeteg történet fűződött a nevéhez. Egy a rá jellemző sztorik közül. Az Örök megújulás című film egyes jeleneteit az Adrián vették fel. Egyik este – mint minden nap – a vacsora után borozás volt a program. A vadász e téren mindig kitett magáért, ez alkalommal különösen, ezért a rendezőasszisztens százszor lelkére kötötte, hogy ne fedje: hajnalban békaembriók. Kálmán bá' végül megunt a sok figyelmeztetést és felmordult: „Mária, hagyj már békén, úgy sem duglak meg.” Azzal beült a csónakjába, s kipöfögött a közeli szigetre, mert hogy ő nem a parton lakott. Másnap reggel már terítve volt az asztal a tábor előtt, amikor öreg barátom kikötött. Harsány jó reggelttel köszöntött mindenkit, de az asszisztens tüntetően elfordította a fejét. Kálmán bácsi, látva, hogy jóvá kell tenni valahogy az esti kijelentést, odalépett hozzá és jó hangosan közölte: „Mária, ne haragudj: mégis megduglak.”)

Az ukrainai rezervátumban egy harmincöt-nyolcvan körüli halór volt a vezetők. Romantikus helyen, mocsaras-erdős részen lakott, távol a legközelebbi településtől. Este náluk vacsoráztunk. Vittünk persze italt, apró ajándékokat. Operatőrünk, Váncsa Lajos akkor jött Ausztriából, egy szép öngyújtóval adott tüzet a vendéglátónak. A halórt elvarázsolta a mutatós készülék, s mikor lefordítottam magyarra elismerő szavait, Lajos gálánsan neki adta a tűzszerszámot. Házigazdánk ekkor félrehívott, s azt mondta: ő Szibéria belsejéből jött ide, s náluk, a faluban az volt a szokás, hogy ha a férj meg akarta tisztelni a kedves vendéget, éjszakára átengedte neki a feleségét. Ő is kész erre. A társaság már elég sok italt fogyasztott. Én, még tapasztalatlan fiatalemberként kicsit hezitáltam, ki sértődik meg rám jobban – a visszautasított férj vagy a jogától megfosztott vendég –, de a már erősen előrehaladott állapotban lévő asszonyra nézve visszaéltem tolmácsi helyzettel, s csendben lebeszéltem a halórt az ajánlatról.

Fiatal borjú a szüleiivel – bölényrezervátum Aszkanyija Novaban

(A könyv szerkesztése idején jött a hír, hogy Váncsa Lajos június 12-én elhunyt. Ő volt a harmadik ez alatt a néhány hét alatt, hiszen a visszaemlékezéseimben szereplő Csingiz Ajtmatov és Mezei András is 2008 kora nyarán halt meg.)

A filmes kapcsolat ezzel egyébként nem ért véget. Egy alkalommal meghívtak a legnagyobb szovjet filmgyár, a Moszfilm stúdiójába, hogy szóljak pár szót magyarul valamilyen mellékszereplőként; jól fizettek. 1966 nyarán kinn járt a magyar filmesek krémje, Fábry Zoltán, Máriássy Félix, Bacsó Péter, Kovács András, Rózsa János és Jancsó Miklós, de a delegáció tagja volt Nemeskürty István is. Már az első két napon 4-4 filmet fordítottam le nekik egy ültőmben, majd tolmácsoltam a szimpóziumon is. Szépen ki tudtam pótolni az ösztöndíjamat, érdekes emberekkel találkoztam, akik közül többen később is megismertek odahaza. Sajnos Jancsó Miklós Csillagosok, katonák című filmjének forgatásaira utolsó éves koromban nem tudtam elmenni. (Nem a tanulás miatt, hanem mert leszerződtem egy másik feladatra.) Bántam is, mert magam helyett küldött cso-

Szabadon legelésző gímek a sztyeppen

porttársam és komám, F. Pista annyit keresett, hogy be tudott fizetni egy lakásra. A koprodukció első megbeszélésén viszont én tolmácsoltam, innen tudom, hogy a szovjetek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójára ezt szánták a programfilmnek. Jancsó alaposan meglepte őket a rendezésével, hiszen – mint ismeretes – a film a vörösök egyoldalú dicsőítése helyett a polgárháború és a gyilkolás kegyetlenségét mutatta be. Ismerőseimtől azt hallottam, hogy politikai körökben hatalmas volt a felzúdulás, a díszelőadások elmaradtak, s a filmet főleg külvárosi mozikban vetítették – egy ideig.

Amatőr fotósként teljesen lázba jöttem, amikor kiderült, hogy több napon át kísérhetem Gink Károlyt. A művész a megismerkedés után rögtön lehívott a Budapest nevű belvárosi szálloda éttermébe pezsgőzni, s a fehér asztalnál mondta el, hogyan képzeli a kötetet: minden felvétellel átellenben egy irodalmi mű részlete lesz a könyvben. Helyismeretemre hivatkozva sikerült itt-ott módosítanom az eredeti elképzelést, s megjegyzéseimet, bár nem mindig szívesen, Karcsi is elfogadta. Nehezen tudtam például megértetni vele, hogy valószínűleg nem sétálhat végig a Kreml falának tetején, mert még a madarakat is elkergeti az őrség a szigorúan őrzött kormánypalota közeléből. Le kellett mondania továbbá arról az ötletéről, hogy valamelyik fotóhoz interjúvoljuk meg Mihail Lermontovot, akinek az egyik versét beszerkesztették a kötetbe. „Már meghalt?” – csodálkozott a mester. – „Kár, mert szép ez a költemény.”

Talán érthető, hogy a könyv tervéről egy kicsit másként számoltam be a szovjet olvasóknak.

Gink Károly nemrég feladattal érkezett Moszkvába: a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójának tiszteletére 400 fotóból álló albumot készít a szovjet fővárosról. Nagy lelkesedéssel és átéléssel kezdett munkához. Annak érdekében, hogy minél hitelesebben mutassa be Moszkva és a moszkvaiak életét, előzőleg tanulmányozta az orosz-szovjet irodalmat és művészetet.

Elemer Szucsak, vengerszki zszurnaliszt
Szovjetszkoje foto, 1966 április.

A magyar fotóművésznek a további kiutazások során K. László évfolyamtársam tolmácsolt. Tőle tudom, hogy végül sikerült kiharcolni az engedélyt a Kreml fényképezéséhez, s Karcsi maximálisan kihasználta ezt: gyönyörű képeket készített a hagymakupolás székesegyházakról.

Az albumhoz szervezték meg azt a találkozót is, amelyről exkluzív cikket írtam. A lapban – Gink kérésére – nem árultam el, hogy őt kísértem. Ettől aztán kicsit talányossá váltak a riport megszületésének körülményei.

Egy okos madár két fronton nem harcol

Egy óra Ehrenburgnál

Moszkvai tudósítónk írja:

– Ehrenburg úr, ön nem szereti az újságírókat?

– A helyzettől függ, de általában azt hiszem, hogy az ifjú filmsztárokat kivéve a legtöbb ember szenved az újságíróktól. Én, személy szerint, menekülök előlük.

Az író ezt egy francia zsumalisztának mondta 1962-ben, s most saját magam tapasztalom Ehrenburg szavainak valóságát. Nem szereti a tollnokokat. Irtózik tőlük. Bezárkózik előlük. Nem véletlen, hogy hozzá újságírónak bekerülni évek óta irreális próbálkozás. Most is csak abba egyeztet bele „felsőbb kérésre”, hogy pózol egy magyar fotóművésznek; merthogy Magyarországon jól ismerik, hiszen kiadták majd minden művét.

A csengőre az ajtón túlról kutyaugatás felel. Szelíd, kis sé érzelmes vakkantások. Talán Fomka az Olvadás című elbeszéléséből. A titkárnő vagy házvezetőnő nyit ajtót, és bevezet a fogadószobába. Köröskörül képek, kerámia, a sarokban egy szobor, a vitrinben dísztárgyak, asztal, rajta üvegtálon narancs, balról az ablak mellett díványok, előttük kis asztalka, melyen a Vecsernaja Moszkva előző napi száma. A két dívány között festett ládában jól fejlett, nagy levelű fikusz. Ahogy hátratekintek, veszem észre, hogy rögtön az ajtónál jobbra, magas fakeretes festőállvány, benne 100x150 centiméteres sötét tónusú kép. Aláírás: Chagall. Az oroszországi viyebszki születésű Marc Chagall.

Suttogva szót váltunk társammal, hogy Ehrenburg bármely pillanatban jöhet vagy hívathat, vagy talán nem is fogad. Idegesen toporgunk a szoba közepén. Van nálam egy kis Zorkij, azon töprengek, fényképezem-e le ezt a hangulatot, de az író nélkül nem érdekes az egész. A szememmel igyekszem mindent megörökíteni.

Picasso. Picasso és Picasso

Eredetiben. Nem számolom, hány festménye van itt, de két falat is befednek a művész geometriai szerkesztésű képei, melyek elrendezésükben a mértani síkokra és tértetekre ácsolt formák különös fonatát adják. Az ajtóval szemben, magasan a mennyezet alatt egy sor tál, tá-

Chagall neki ajándékozta önarcképét

nyér. Picasso domborműves és festett kerámiája. Ha jól látom, ez már újabb munka. Az ötvenes évek közepén készülhettek, és ...

– Tessék!

A titkár (házvezető) jön értünk. Azon a kis előszoba-folyosón megyünk visszafelé, melyet befelé kereszteltünk. A másik végére tartunk. Nyitott ajtó. Vele szemben ül dolgozószobájában Ehrenburg. Tehát látta azt is, hogy beléptünk az ajtón. Sötét posztóruha van rajta, halványkockás ing, nyakkendő. Szeme alatt a táskákat még jobban kiemeli, ősz haját még ezüstösebbé teszi az asztali lámpa fénye.

Szivarozik.

Kezet fogunk. (Lágy, gyermekes szorítás: 75 év van benne.) Néhány bevezető szó. Szűkszavú feleletek. Elmondom, mi járatban vagyunk. Megadó készséggel

beleegyezik. Kérdi, jó-e a karosszékben, vagy üljön máshová...

Gink kattogtatja a gépét, ide-oda állítja az író. Mi közben beszélgetünk. Némán. Nem néz rám, de érzem, azt firtatja, vajon csak tolmács vagyok-e. Mit keresek én nála, ismeretlenül. Van-e valami különösebb célom, hogy zavarom egy öregember délutáni sziesztáját. Vagy írásainak olvasójaként akartam személyesen látni? Ez talán tetszik neki. Hogy a fiatalok is számon tartják. Külföldi mivoltom számára nem izgató. A világon sokfelé járt, a világ minden részén ismerik. Magamban én is faggatom és szememmel tovább fotográfálok.

Könyvek. Könyvek mindenütt. Rengeteg. A mennyezetig érő polcokon, a falak mellett, az íróasztalon. Egy-egy mű egy-egy szinten, nagy és kisebb népek nyelvén. Látom visszaemlékezéseinek magyar kiadását, felidézem a bevezető néhány mondatát:

„Egyesek már nem emlékeznek, mások pedig tudni sem akarnak arról, ami elmúlt. Mindenki előre néz, s ez természetesen igen jó; de az ókori rómaiak nem véletlenül istenítették Janus-t. Janus-nak két arca volt, de nem azért, mintha kétszínű lett volna, mint ahogy gyakran mondják, nem, hanem mert bölcs volt; egyik arcát a múlt, másikat meg a jövő felé fordította.”

Janus.

Igen, ez ő. Janus. Aki múltba és jövőbe tud nézni egyaránt. Visszafelé néz könyveiben, és előre enged látni avval, hogy érthetőbbé teszi, más oldalról világítja meg a múltat. De janusi ez a környezet is. Azzá teszi a fényesre csiszolódott karfájú öblös szék, az állandó használat nyomait viselő pipatórium, egy nyitott könyv, melynek egyik oldalán rossz nyomású fénykép: Ehrenburg az ágyban, Hemingway ébresztgeti. Janus második arcához illik a színes pakolású kubai pipadohány, szovjet és külföldi írók frissen kiadott könyvei, modern írógép, az aznapi lapok.

– Valamikor én is szívesen fotográfáltam.

Az író akkor szólal meg, amikor félve elveszem a Zorkijt, hogy egy-két emlékképet készítek róla. Furcsa helyzet. Ehrenburg a felszerelését rendező fotómű-

Ehrenburg megengedte, hogy én is lefotózzam

vésszel továbbra sem törődik: egy fiatalembernek mesél, aki a jelek szerint ugyanúgy belecsöppent egy másik világba, mint ifjú korában ő, Párizsban. Kérdésekre nem vár, emlékezik, mesél. A Kodakjáról, a párizsi utcák, a párizsi emberek egyéniségéről, a magyar származású, kezdetben festő, később fotóművész Moholy-Nagy Lászlóról. Feláll, kiszól a konyhába, merre van a fotóalbuma, aztán maga veszi le keresés nélkül az egyik polcról.

Az író párizsi fotóalbuma szenzáció volt

– Nézegetse, ha érdekli!

Úgy ütöm fel az albumot, hogy látok majd egy sereg, akkoriban divatos fény-ármények hatásra épült képet, de hirtelen tágra nyílik a szemem. Kiváló kompozíciók, érzékkel elkapott utcai jelenetek, munkásarcok, tipikus városi figurák, miniatűr jellemrajzok sora: Ehrenburg azt csinálta jó harminc évvel ezelőtt, amire ma törekszenek a fotóművészek.

Három kép.

– Kérem, mondja el, ki festette a falon függő képeket.

– Azt a hármat Falk szovjet festőtől kaptam, 1948-ban. Az a három kisebb kép? Egyedüli megmaradt fiatalkori festményeim.

Nézem a sötét tónusú, ikon hangulatát árasztó miniatűröket. Két síkban kivetített, kontúros alakok, kiemelt jelképes ábrázolások. Villon élete. Újszövetség. A harmadik, a legkisebb 1914-ben készült. Francia katonai egyenruhába öltöztetett bábú, vele szemben felágaskodó, kockás bőrű szimbolikus kígyó: Franciaország és a háború. Rendkívül eredeti kis képek, nem tudom, kifejezhetem-e tetszésemet. Hisz Ehrenburg talán e három festményére is gondolt, amikor a francia újságírónak ízlése változásáról beszélt:

– Amikor egész fiatal voltam, a világ legutálatosabb festészetét kedveltem: a német szimbolistákat, akik alegorikus rajzokat készítettek. Amikor kissé benőt a fejem lágya, Botticellibe szerettem bele, akit most elviselhetetlennek találok. És így tovább.

Elköszönök. Dolgozni kíván.

– Az utolsó simításokat végzem visszaemlékezéseim befejező részén – jegyzi meg búcsúzóul.

A könyvesboltban összegyűjtött műveinek hatodik kötetét árulják.

Hajdú-Bihari Napló, 1966. július 10.

Kukorica és művészet

Amikor Ehrenburghoz bekerültem, már túl voltunk a nagy szovjet irodalmi vitákon, Hruscsov rég eltűnt a Pravda első oldaláról. Jó lett volna ezekről az ügyekről is kikérni a nagy író véleményét, de akkor annak is végtelenül örültem, hogy – miközben morcosan pózolt az öt fényképező fotóművésznek – nekem kitárulkozott és ifjúkoráról beszélt.

Feljegyzéseim tanúsága szerint engem a hatvanas évek első harmadában rendkívüli módon foglalkoztatott a sztálinizmust felszámoló szovjet pártvezető ideológiai voluntarizmusa, különösen Hruscsovnak a művészetekhez való viszonya. (Idézem szó szerint, amit írtam: egy 19 éves, a környező világ megértésére törekvő, alakulóban lévő, de titokban már saját véleményét is megfogalmazó fiatalember töprengéseit.)

Március 8-án Hruscsov beszédet mondott a Kremlben a kormány képviselőinek és a szovjet irodalmi, művészeti élet személyiségeinek találkozásán. Hitet téve a pártos szovjet művészet mellett, megfogalmazva annak feladatait, részletesen tárgyalta a személyi kultuszbeli dolgokat, kirohant a modern költőnemzedék, a Fjotusenko-társaság, Ehrenburg, az „eszmeietlen” művészeti formák, az absztrakcionizmus, a modern zene ellen. Én egyetértek a pártos művészet követelményeivel, szükségességével, illetve elkerülhetetlenségével – ezt jól megokolta a beszéd elején – viszont ha a szokásos kommunista frázisoktól, az általam már többször kárhóztatott szovjet szólamoktól teljesen el is tekintek, nagyon sok felháborító dolgot hallhattunk. Eszembe jutott az ismert közmondás: A suszter maradjon a kaptafánál! Hruscsov időnként egészen naivan érvelt, s egyáltalán nem a művészetekhez értően, hanem egy bevadult politikushoz illően beszélt. Összefoglalom a lényegét: „csak a szocialista realista művészeteknek van helyük, amit Gorkij és Solohov elkezdett, úgy kell írni, festeni, alakítani és ábrázolni, hogy azt a képzetlen közönség is megértse, s ne felejtse el álmában sem a kommunizmus halhatatlan eszméit, illetve tekintse úgy a kapitalizmust, mint a rothadás szinonimáját, a háborús veszély és az emberi kizsákmányolás megtestesítőjét a művészetben is”.

Valakitől hallottam, s mennyire igaz, hogy a „Mindent az emberért” jelszót hangoztató politikusok gyakran nem felemelik az embert, hanem a kultúra színvonalát próbálják lesüllyeszteni hozzá. Szerintem kár: épp ezt a kicsit felszabadult légkört, amit maga Hruscsov hozott létre Sztálin után, ezt kellene felhasználni a szovjet művészet sokoldalú fejlesztésére és a világgal való megismertetésére. És ő erre ismét minden kezdeményezést lenyirbálna, szemellenzót tetet fel a kulturális látókör szűkítéséhez. „Te, alkotó, csak a kommunizmust dicsérelheted, tedd inkább rímtelenül, művészi eszközök nélkül”, de a hármás jelszó jegyében: Szláva (dicsőség) a pártnak, szláva a népnek, szláva Hruscsovnak!

Ma már nem tudnám megmondani, hogy ezek a sorok egy tinédzser megállapításai voltak-e, vagy másoktól hallott nézetek és a saját vélemény összegyűrt változata, mindenesetre az én kezem írása rögzítette őket. S ezzel még nincs vége az írásos morfondírozásnak, amit magamban folytattam az 1963. évi Hruscsov-beszédről.

Elvárja, hogy szavai szentírás legyenek. Én nem tudnám úgy értékelni, méltatni az új, friss irányzatokat, ahogyan azt megérdemelnék, de látom a politikus érveinek gyengeségét. Ehrenburgot azért bírálja, mert fegyverrel nem harcolt a forradalom győzelméért. Azért bírálja, mert beismeri, hogy tudott Sztálin egyes dolga-iról, de nem emelte fel a szavát, arra hivatkozva, hogy ő is csak ember. És – ami különösen felháborít – Hruscsov azt mondja, hogy ő maga semmiről nem tudott, s szentül hitt Sztálin intézkedéseiben. Ő mondja ezt, aki moszkvai első titkárként a vezetés tagja volt, ő mondja, hogy nem tudta azt, amit mindenki tudott, de ha megszólalt, kinyírták? Idézi a különböző „ügyeket”, bírálja az egyszemélyi irányítást, s most ugyanúgy, ahogy Sztálin, szakértőként beleszól mindenbe, elárulva teljes hozzá nem értését. Jevtusenkovékat szovjetellenes megnyilvánulásokkal, értelmetlen költéssel (Háromszögletű körte), tudatlansággal vádolja. A Bábij jar-ért Jevtusenko sokat kapott, mert az alaptalan zsidóüldözésről írt. Általában úgy ítéli meg az új hullámot, hogy gyerekek vagytok, igaz, sokat tudtok, de változtatások felfogásotokon. Csak a szátok nagy, új nemzedék, mondja. Majakovszkijt idézi, hogy cáfolja Jevtusenkót – nem furcsa paradoxon? Ha egyelőre nem is oly kiforrottak, de a szovjet új hullám tagjai, Ahmadulina, Rozsnyesztvenszkij, Voznyeszenszkij és a többiek ugyanúgy változást akarnak, még radikalizmusban is követve őt. És akkor Hruscsov azt a szovjet költőt idézi ellenük, akit a meg nem értés küldött, kergetett az öngyilkosságba.

A pártfőtitkár – nyíltan elismerve, hogy nem járatos a szakkifejezésekben - nevetségessé teszi magát azzal, hogy beleszól mindenbe és kritizálja a számára ismeretlen és műveletlenségénél fogva érthetetlen dolgokat. „Hogy lehet egy képen négy szemet rajzolni valakinek a rémületet kifejezésére? Bezzeg a régiek!” (Bezzeg a régiek! Greco megnyújtott testű alakjaira vajon mit mondana?) De ezen nincs mit vitatkozni vele, ahogy zenei téren sincs. A tatár táncon, két orosz népdalon és a Warszawiankán kívül csak azt a vonós együttest fogadja el (a nevüket nem is tudja), amelyet egyszer a Nagyszínházban hallott. A dzsessz, a nyugati zene, a „polifónia” – ördögi találmányok. Sosztakovics a kísértő sáttán – hangoztatja. S másnap, harmadnap és negyednap jönnek a hódolók és méltatják a beszéd mély, eszmei tartalmát, annak problémamegoldó, aktuális, utánozhatatlan nagyságát.

Nálunk Magyarországon ezt már nem lehetne megcsinálni. Jellemző, hogy a beszédről megjelent első ismertetőtkben a magyar újságok a szokásos elismerő szavakban csak az „iránymutató” szerepet emelik ki. S a leglényegesebb az, hogy a beszéd-

del szinte egyidőben az Új írás Jevtusenko cikkét hozza, az Élet és irodalom Somlyó György értékelését közli az új nemzedékről. Nem írják meg, hogy Hruscsovnak nem tetszik az, ami jó, ami értékes ebben a sokoldalú költészetben, amelyet a fiatal szovjet írók próbálnak kialakítani, csak megjegyzik, hogy vannak ellenzőik.

Én nem értem Hruscsovot. Hisz épp ez a nemzedék tudná az ő politikáját legjobban támogatni! Hruscsov elvtárs! Válaszoljon a kérdéseimre! Meg tudná mondani, hogy valójában mi a szocialista realizmus? Nem kár az ön politikában értékes, nagy fajsúlyú szavait így nevetségessé tenni? Nem fél, hogy a kevés számú nyugati értelmiségi, aki talán híve volt, most hátat fordít? Nem fél attól, hogy e beszédje során, szocialista realista módszerrel (és nem naturálisan, a viláért sem!) most igazán hű képet fest önmagáról? Kíváncsi vagyok, mi süll ki a következő össz-szövetségi művésztalálkozóból. Hallottam egy viccet, két kukoricacsó beszélget: „De jó most a művészeknek! – Miért? – Mert az ő munkájukhoz Hruscsov talán ért valamit.”

A világsajtó címlapon közölte, hogy az ENSZ-ben cipőjével verte a pulpitust

(Megjegyzés a fiatalok kedvéért: Hruscsov voluntarizmusának egyik ékes példája volt, hogy – amerikai útja után – kukoricával akarta bevettetni fél Szibériát. Azért, hogy megoldják az ellátási gondokat, sőt, hogy lekörözzék az Egyesült Államokat.)

A Hruscsov által kezdetben kiátkozott újhullámosok között volt egy szobrász és festő, aki kicsit provokatív művésznevéen vált híressé és hírhedtté: Ernszt Nyeizvesztnij azaz Ismeretlen Ernő. Diákéveimben rá kevésbé figyeltem, ő nem törekedett olyan, időnként már botrányos közszereplésekre, mint Jevtusenko, de jó tíz esztendővel később személyesen is megismerkedtünk.

Attól kezdve, hogy kivándorolt New Yorkba, Nyeizvesztnij nonkomformistának vallotta magát (ez roppantul jól hangzik, de az esetek többségében senki nem tudja pontosan, mit kell rajta érteni), s igyekezett elfeledtetni, hogy a szovjet hatalomtól kezdetben ő is sok megrendelést kapott, például részt vett a legnagyobb fekete-tengermenti úttörőtábor megformálásában, valamint a rendszer aktuális hőseinek megörökítésében. Mitől, mitől nem, egyszer aztán „megvilágosodott”, és hozzácsapódott az engedetlenekhez. Emlékszem, akkor kapta fel a nevét a külföldi sajtó, amikor Hruscsov halála után a család őt kérte fel a síremlék elkészítésére. A mű a Novogyevicsje temetőben látható; mindig megmutattam moszkvai vendégeimnek: kontrasztos, félig aranyszínű, félig fekete márvány, amely a volt szovjet vezető szélsőséges és ellentmondásos személyiségét hivatott kifejezni.

1977 táján lehetett, hogy egy orosz ismerősöm egyik este a proszpekt Mira közepe táján elvitt arra a diáktanyára, ahol „a hazájában meg nem értett” művész ifjú híveivel találkozgatott. Talán a magammal vitt whisky is segítségemre volt, mindenesetre váratlanul a társaság közepében találtam magam, s amíg az ital tartott, mi ketten arról vitakoztunk a közönség hálás nevetése közben, hogy a viccek mennyire fejezik ki egy-egy nép lelkületét és természetét.

Többször nem találkoztunk. A nyolcvanas években annak kapcsán tudtam meg, hogy Ernszt New Yorkba emigrált, hogy két rajzát is felfedeztem az Egyesült Nemzetek Szervezetének falán.

Nem tudom, a rendszerváltozás okozott-e újabb változást a művész laccím-kártyáján, s ma hol él – Moszkvában vagy az óceán túlsó partján. Egyszer egy internetes portálon olvastam, hogy a jaroszlavl megyei kormányzó őt kérte fel, formázza már szobrot Uglics városában a vodkának, „az orosz testhez és lélekhez olyan közel álló italnak”. Elképzelésem sincs, milyen lehet ez a rendhagyó mű, viszont láttam annak a Nyeizvesztnij névvel jegyzett szoboralaknak a fotóját, amely a munkatáborok áldozatainak állít emléket a kelet-szibériai Magadanban. (A kép, sajnos, nem elég nagy ahhoz, hogy kiérüljön, megmaradt-e az alkotó nonkomformistának.)

A fenegyerek-költő visszanéz

A szerencse úgy hozta, hogy jó két évvel később bejutottam egy író-olvasó találkozóra, s közvetlenül megismerhettem Jevgenyij Jevtusenkót. Riportot is írtam az összejöveteletről, de – miután nem találtam meg ezt a lappéldányt – nem vagyok bizonyos, hol jelent meg; viszont jegyzeteim közül előkerült a ceruzával írt piszkozat. Az írásba utólag nem javítottam bele, hadd maradjon az egy diák élménybeszámolója, amely – ha úgy tetszik – a szovjet irodalomtörténet egyik izgalmas és ellentmondásos korszakának illusztrációja. Remélem, cikkem olvasói figyelembe veszik, hogy az alábbi sorok egy irodalomszerető fiatalembertől származnak, aki olyan ügyekben próbált eligazodni és véleményt alkotni, amelyek szakmai körökben is éles vitákra adtak okot. A Jevtusenko-porté pedig mindemellett valószínűleg azért is egyoldalú, mert az új szeleket őszinte lelkesedéssel fogadó magyar diák csalódottan élte meg a magát vezérnek kikiáltó költő pályfordulásait, színéváltozásait, tudatos vagy kényszerű köpönyegváltásait.

Legutóbb, talán két és fél éve, egy fiatalasszony bevásárlókosarában, néhány tojás és egy csomag kakaó társaságában találkoztam vele. Az volt az utolsó kötet, százezret meghaladó példányszámban jelent meg, mégsem tudtam belőle szerezni. Akkor még frissek voltak az élmények, a róla szóló mendemondák, szemtanúk elbeszélései arról, hogyan szavalt a Majakovszkij-szobor talapzatáról, hogyan tombolt érte a sportcsarnok közönsége. Aztán jött a vita, a bíráló, a sajtókritikák és az „elhallgatás” időszaka. Egy jó ideig azt rebesgették róla, hogy Szibériában vadászai (önkéntes száműzetés), de később megjelent a bratszki vízerőműről írt poémája. Egy-egy lap időnként megemlíttette, hogy külföldön, Olaszországban tartózkodik, jól értesültek új kötetéről beszéltek, de aztán lanyhult az érdeklődés. Ekkor a rá jellemző kiszámíthatatlansággal váratlanul felbukkant és meghívásos alapon látogatni kezdte az egyetemeket és a főiskolákat.

S most itt áll, tőlem háromlépésnyire a dobogón, könnyű, szürke ruhában, apró mintás jersey ingben, soványan, modorosan közömbös arccal „a szovjet újhulám vezéralakja”, „a második Majakovszkij”. A zakót otthonosan ledobja, de nem reagál a gesztus nyomán kitérő tapsra. Arra sem, hogy az ajtónál folyamatos a

Jevtusenkovával először egy fiatalasszony kosarában találkoztam

tülekedés, újabb és újabb diákok próbálják bepréselni magukat a terembe. A mikrofonhoz lép, és szenvtelen, száraz hangon beszélni kezd:

– Régen nem voltam ebben az auditoriumban, győzelmek és vereségek színhelyén. Megöregedtem, csak a közönség maradt változatlanul fiatal. Az utóbbi négy évben sok verset írtam, s most számadást tartok az egyetemi hallgatók előtt... Jól hallotok? Keressetek helyet magatoknak, csak ne zajongjatok!

Beszéd közben néha apró mosoly fut át az arcán, ilyenkor természetes és közvetlen. Amint azonban szavalni kezd, öreges vonások ülnek ki a szemé alá; nem tudni, mennyire csinált ez a szenvedő arc. Ballada a büntető zászlóaljról. A költemény előtt kifejti, milyen nagy szolgálatot tett neki ez a vers a „nehéz időkben”. Pedig – ismeri el – nem kellett volna bujkálnia az emberek előtt, hanem találkozni, beszélni velük, hogy megtárgyalják a problémákat. Két hangon szaval. Az egyik kissé éneklő, normális előadás, a másik közelít a kiabáláshoz. Kétsoronként vált, hol fel, hol le, de ha a szöveg úgy kívánja, dupláz is.

– Én, a büntetőszázad katonája nem vagyok megbántva, mert Oroszország fölötte áll az emberi gyöngegeknek, ha őt látom, úgy halok meg, mint hősgárdista.

Olaszországi emlékek. A sorokat áthatja a patriotizmus, a túlfűtött hazaszeretet. Minél több mű hangzik el, annál jobban nő a hallgatóság hiányérzete: hol van most az a korábbi szuggesztív erő, az az elemi erővel ható őszinteség, amely a formai hibákat is feledtetni tudta?

Ez nem „az a Jevtusenko”. A közönségnek viszont „az” kell. Egymás után mennek az emelvényre a cetlik, amelyekben kérik, hogy korábbi verseit adja elő. Először nem válaszol, aztán kénytelen elnézést kérni: ne gondolják, hogy megtagadja azokat, csupán most nincs kedve elmondani... Sorjáznak a versek. Egyik laposabb, másik gúnyos, szellemes, különösen, amikor a művészeti sablonokat figurázza ki. Már második órája szaval megállás nélkül, mindegyik versét kívülről tudja. Egyre lanyhább a taps. Cédula: „Nagyon prózaivá vál-

tak a versei, nem próbálkozik prózával?” A költő feltalálja magát és egy római keltezésű költeményét rímek nélkül meséli el. Aztán elszavalja. Óriási taps a jutalma és egy cédula: „Merénylet lenne a költészet ellen, ha Jevtusenko megválna tőle.” Nem késik a szellemes válasz: „Annál is inkább, mert ha prózába kezdek, előfordulhat, hogy az ellen követek el merényletet.”

Az előadó kéri, tegyenek fel kérdéseket, de néhány percig nem történik semmi; úgy tetszik: a többség inkább csak azért jött el, hogy lássa őt a hosszú szünet után. Aztán – az itteni szokás szerint írásban – megint több kérdést kap: nevezze meg kedvenc költőtársait..., hogyan rangsorolja saját magát... A válaszok hangulatilag pontosan rímelnek a kérdésekre: egyszer komoly, máskor laza, időnként cinikus.

– Okozott-e törést Önben az 1963. év?

– Ah, mintha mi sem történt volna!

– Mi volt tulajdonképp a bűne?

Ajakkbiggyesztés.

– Bonyolult. Egyébként megírtam a Ballada a büntetés zászlóaljáról című művemben.

– Mi a véleménye a Komszomolról?

– Úgy érzem, beletartozom a Komszomolba, csak egyes vezetőit nem szeretem. ... – A Komszomolvezér a költő lelkéből, mint viaszból, saját magát akarja megformázni. Az én Komszomolom más: a Szűzföld, Bratszk, Majakovszkij, Jeszenyin.. A kérdezők esetenként nem kíméletesek, utalások történnek arra az időszakra, amikor Jevtusenko ifjúsági vezérnek kiáltotta ki magát, kétarcúan viselkedett, botrányhősködött, s a felső bírálókat nyomán mártírként tüntette fel magát. Talán a költő mostanra megváltozott hangvétele, árnyaltabb stílusa egyfajta felismerés, és nem megalkuvás a részérő? Egy tény: hangja akkor zeng és akkor harsány, amikor hazafiságát kiáltja világgá:

Nem adtam el Oroszországot,

Neki élek,

Segítettem, ha csak kicsit is,

Csak létezzen örökké.

Jevtusenko tudott hatni az emberekre, rám is; ez magyarázza, hogy próbáltam őt magamnak értelmezni, ami persze már csak azért sem sikerülhetett, mert rendkívül hézagosan, sokszor véletlenszerűen ismer-tem meg újabb költeményeit. Egyetemista koromból a fenti emlék maradt róla, aztán nem találkoztam vele, csak egy-egy újsághírben. A rendszerváltozás előtt és alatt is aktív volt, s nem állt félre közömbösen akkor sem, amikor a jelicini fordulat bekövetkezett 1991-ben. Úgy tudom, most, már túl a hetvenen, hol Oroszországban, hol az Egyesült Államokban él, ír és tanít. Mindenesetre azt, hogy egész életében ellentmondá- sos figura volt, egy költőtárs kijelentése is megerősíti. A szintén oroszországi születésű Joseph Brodsky le-mondott az Orosz Művészeti és Irodalmi Akadémia tagságáról, amikor 1987-ben (?) Jevtusenkót tisztelet- beli tagnak jelölték, mondván: „Jevtusenko mindig olyan irányban dobálta a köveket, amit hivatalosan már jóváhagytak.”

Hatalmas pátozzsal adta elő költeményeit

Visszatérve a tolmácsélményekhez: Gink Moszkva-albumához a további anyag közreműködése nélkül készült el. Mindenesetre jóleső érzés volt viszontlátni azokat a felvételeket, amelyek részben a szemem láttára, közös sétáink során készültek, s másutt is megjelentek. Sokkal később találkoztam például az *Ölelkezők* című kötettel, amely Garai Gábor szocreál versei kíséretében Gink Károly moszkvai és Mihail Trahman budapesti felvételeit tartalmazza. A fekete-fehér kiadvány 1975-ben jelent meg a Kozmosz Könyvek sorozatban, egy szerkesztőségi selejtezésnél pillantottam meg a padlón; a pecsét a KISZ Központi Bizottsága könyvtáráé volt, amelyet feltehetően a rendszerváltozásokor hordtak szét.

Séta a szobor karján

Egy magyar filmrendezővel sétálunk a Vörös térre néző Nacional szálló előtt. Pörköl a nap. A fák zöldje alá húzódva bandukolunk. Az utcán siető emberek. Körülöttünk a zúgó, morajló nagyváros. S hirtelen nem hiszünk a szemünknek. Velünk szembe idős, szemüveges férfi tart, lassú, ráérős léptekkel.

– Zsiga bácsi, te hogy kerülsz ide?

– Hát te, édes öcsém? – hangzik a válasz. Kisfaludi Stróbl Zsigmonddal találkoztunk – Moszkvában.

A rendező és a szobrász régi ismerősként örülnek egymásnak. Néhány perc múlva már az Inturiszt iroda (a szovjet IBUSZ) halljában üldögélünk, s mint ilyenkor szokás, csapongva, könnyed rendszertelenséggel folyik a diskurzus.

– Üdültem, édes öcsém. Három hétig. A minap érkeztem csak vissza Moszkvába. Mondhatom, sokfelé voltam már, de ilyen szép helyen még aligha jártam. Hasonlít a mi Bakonyunkra, de alacsony, dombos a vidék, órákig sétálhattam a hatalmas fák között, s nem kellett hegyre másznom. Meg Volgográdban is jártam. Ez a Vucsetics – ismét meggyőződtem – csuda szívós, munkabíró szobrász. Most készül a monumentuma az emlékezetes volgai csata tiszteletére. Hát az valami nagy dolog lesz. A női főalak 52 méter magas. Liffel mentünk fel a belsejébe. Vucsetics kivezetett a karjára is. Nők karján még úgysem voltam (az ő karjuk gyakrabban volt énrajtam); szóval nagy élmény volt.

A sokat látott, sokat megélt emberek nyugodtságával beszél Kisfaludi Stróbl, mint aki tudja, hogy minden élményét úgysem érkezik elmesélni. De tudatában annak, hogy amit mond, annak értéke, történelmi hittele és súlya van. Gyors váltással folyik tovább a társalgás. Ő viszi a szót.

– Nem először járok már a Szovjetunióban. Volt alkalmam megfigyelni, milyenek a szovjet emberek. De minden alkalommal meglep, milyen lelkesek tudnak lenni. És hálásak. Részt vettem egy – a Nagy Honvédő Háborúban elesett harcosoknak emelt – emlékmű avatásánál. Hatalmas tömeg gyűlt össze, úttörők, diákok, munkások, járókelők. Elárasztották a szobrot virággal.

Hogy mi a szokatlan itt a számomra? Hát például az, hogy egyelőre nincs annyi kerthelyiség, presszó, mint nálunk, hogy el lehetne ücsörögni. Budapesten egyébként mi már túlzásba visszük ezt.

*Hajdú-Bihari Napló
1965. június 27.*

Ma, a megosztottság korában elképzelni is nehéz, hogy három olyan, stílusban, eszmeiségben egyaránt rendkívül különböző író, mint Végh Antal, Moldova György és Mezei András együtt járt akkoriban Moszkvában. Fogalmam sincs már, miről tudtak hármásban eszmét cserélni a szovjet pályatársakkal, de emlékszem, hogy – miközben ilyen-olyan találkozókra mentünk – irigykedve hallgattam Végh sztorijait a „bepókhálósodott” vidéki tanítónők ágyba fektetéséről. Az általam különösen nagyra tartott Moldova is megemlíti *önéletrajzi töredékei* között a szovjetunióbeli utat, s hármójuk találkozását.

„1964-ben az Írószövetség befizetett néhány fiatal íróat egy szovjetunióbeli IBUSZ-útra, én is jelentkeztem. Mindig is igyekeztem távol tartani magam a Szövetség rendezvényeiről, egy író számára nincs termékenyebb kapcsolat, mint egy másik író barátsága, alkalmi útitársaimat is csak messziről ismertem. Kint a pályaudvaron először Végh Antallal találkoztam – bár haja már akkor kihullott, az őszi időkben is legényesen kalap nélkül járt. ... Most a hálókocsiban összetalálkozva mutatkoztunk be egymás-

nak, alig rakodtunk le, mikor új jövevény érkezett; szemüveges, göndör hajú férfi nyitott be a fürkébe, távolról őt is ismertem. Mezei András volt, a költő. Valamiféle édes bort hozott, azt kínálgatta körbe. Mikor elindult a vonat, beültünk az étkezőbe beszélgetni, kiderült, hogy mind a hárman szeretjük a futballt. (...) Vonzalmunkban még néhányan osztoztak a csoportból, összedobtuk a pénzt, és vettünk egy gumilabdát. Végigfociztuk a Szovjetuniót, passzolgattunk a Gorkij utcában, fejelgettünk a Kijevi Pályaudvaron, kapura löttünk a leningrádi Nyevszkij Proszekten.”

*Moldova György Régi nóta,
Urbis Kiadó, Budapest, 2002.*

Egyébként a szovjet házigazdától úgy tudtam, a fiatal magyar írók hivatalos delegáció tagjaiként jártak Moszkvában, de nem állítom, hogy az én memóriám a jobb. Mindenesetre ha részletesen is ír az útról, a tolmács közreműködése nem jelenthetett Moldova számára különösebb, említendő élményt – miért is jelentett volna, ha nem követtem el égbekiáltó baklövéseket –, én viszont emlékfoslányokban sem tudom felidézni, hogy közös nevezőjük a foci lett; talán nem is volt az.

Az orosz–szovjet irodalmi életet folyamatosan, bár korántsem következetesen próbáltam figyelemmel kísérni később is. Örök bánatom, hogy a történelmi szakanyag, illetve a kötelező ideológiai olvasmányok fizikailag lehetetlenné tették a – főleg folyóiratokban – megjelenő, egyre értékesebb művek elolvasását. Szemem-fülem azonban nyitott volt a változások érzékelésére. S az új Lityerturnaja Gazeta első számában magamtól is észrevettem az „üzeneteket”. A szovjet írószövetség orgánuma 1967. január 4-től négy oldal helyett 16 oldalon jelent meg, s – ahogy akkori tudósításomban megírtam – *tartalmi-színvonalbeli gyarapodás jelzi a szovjet irodalmi életben végbement folyamatot, bizonyítja a művészeti ág még magasabb fokú hivatalos megbecsülését, s nem utolsósorban közvetlenül tudja tükrözni a szovjet írók hangulatát, gondjait és eredményeit, országvilág eseményeit követő figyelmének éberségét.*

A kicsit is vájt fülű olvasó Konsztantyin Fegyin bevezetőjében találkozhatott néhány árnyalt, figyelemre méltó mondattal. (Ne feledjük: a klasszikus orosz irodalmi hagyományokat követő, s a rendszernek talán túlon túl intellektuális író ebben az időben, 1977-ben bekövetkezett haláláig, az írószövetség második, majd első számú vezetője volt, tehát csak visszafogottan nyilatkozhatott.)

Beszélni a szépirodalomról vagy ismerni – nem egészen mindegy. Az igazi irodalom a lét teljességével valamennyi szín látására, valamennyi hang hallására ösztönöz. Ismertetés vagy értelmezés útján csak a kifejezett érzések szóbeli jelentését kapjuk vissza. Az irodalomnak, akár csak más művészeteknek, lélettérre van szüksége. Ezért olyan örvendétes a megnövelt terjedelmű *Literaturnaja Gazeta* megjelenése. Hasonló lesz a lap egy kiállításához, melynek termei az eredeti művek bemutatására szolgálnak – talán nem kevésbé, mint azok megvitatására, elbírálására, könyvismertetésre vagy a hibák ostromozására a szatíra oldalon.

A tizenhat oldalas, megújult hetilap nagyméretű oldalain természetesen megtette a szükséges tiszteletköriket a szovjet állam fél évszázados jubileuma alkalmából, majd így folytatta az élő klasszikus litván költő, Eduardas Mezelaits szavaival:

Mi okozza a legtöbb kárt a költészetnek? A praktikuság, a haszonzelvőség és a részletek iránti különleges figyelem. Ésszerűtlen verebekre lövöldözni a költészet fegyverével. Nem illik hozzá az sem, hogy tyúkrepülésrel a kerítésről a szemétdombra szálljon, kukacok után... A költészetnek erőteljes lendületre és magas égre van szüksége... A versben az ember az emberhez szóljon, s akkor minden a helyére kerül... A költészet a legkevésbé tűri a kispolgári aggodalmaskodást és a jólakott nyugalmat. Az igazi költő igyekszik a tenyerével ritkán érinteni a szíve táját... Ne sajnáljátok a szíveteiket, költők!

Tudósításomban jeleztem, hogy az új lap első számában voltak magyar vonatkozások is.

Mezei András *Tiszta szigorúság* című írásában értékeli Garai Gábor költői munkásságát. A *Periszkóp* című rovat közli az épülő Budapest Szálló fényképét.

Hajdú-Bihari Napló, 1967. február 26.

Tolmácsolásaim közül a legemlékezetesebb az utolsó volt, amely szabályszerűen jutalomjátéknak sikeredett. Már majdnem megírtam a szakdolgozatomat, készültem a záróvizsgákra, amikor 67 tavaszán felhívtak az újságírószövetségtől, hogy egy egész hónapra kellene menni – Szibériába. Ezt nem lehetett kihagyni. Beteget jelentettem vezető tanáromnál, csoporttársam és barátom, Viktor falazott nekem, s én a moszkvai május 1-jei felvonulás után (amelyet a delegációnak még meg kellett néznie) elindultam Irkutszkba. A szibériai körutat egyfajta nyitásként szervezték; az volt az elképzelés, hogy ha az „úttörő” három magyar újságíró programja beválik, s az utazásról cikkek, illetve könyvek jelennek meg, akkor hasonló célból más szocialista országokból is meghívják zsurnalisztákat. Nagy volt irántam a bizalom, pénzt és meghatalmazást kaptam a szövetségtől, s szovjet kísérőt nem adtak mellénk. Két, addig általam távolról tisztelt újságíró, Baróti Géza és Randé Jenő, valamint Bara István fotóriporter alkotta a delegációt; a kalandjaikról született könyvet 1968-ban a Kossuth Könyvkiadó adta ki. A szerzők engem kértek fel szerkesztőnek, gálánsan megengedték, hogy az útról én is publi-

БИЛЕТ И БАГАЖНАЯ КВИТАНЦИЯ

ФЕ № 425207

Московское транспортное управление

Выдан в обмен на билет

Фамилия *Будачи* Довольн. б/в. № _____ № _____

С пассажиром следует ребенок _____ лет Детский билет 50% тарифа № _____

МАРШРУТ		Рейс №	Дата вылета	Время отправления (московское)	Место №	Багаж сл.в.в. мест	Класс	Ручная кладь кг.
От	<i>Домодедово</i>	<i>65</i>	<i>05 мая</i>	<i>23:00</i>	<i>14a</i>	<i>7</i>	<i>79</i>	
До	<i>Иркутск</i>	<i>623</i>	<i>10 мая</i>	<i>02:30</i>	<i>60</i>			
До	<i>Брайск</i>							
До								
До								

Тариф *81р* руб. Оплачено *81р*

Квитанция платного багажа № _____

Ценость багажа объявлена _____ руб.

Штамп багажного кладовщика ставится на обороте билета

Билет продан *05 мая 67*

Билетный *Роди*

Место *14a* (Битам)

Комиссионный сбор *30* коп.

Прочтите правила на обороте билета

Moszkvából a Bajkálig 81 rubelba került a jegy

káljak egy riportsorozatot, sőt a kötetben többször név szerint megemlítettek. Íme néhány sor. A helyszín az orosz Távol-Kelet, ahonnan északra, Jakutiába utaztunk, s ahol – mint én is megírtam később – egy tévedés folytán felkerestük a híres, de a látogatók előtt zárt mirniji gyémántbányát is.

...Feltűnt, hogy élénk és fúrge tolmácsunk szótlán s néha könnybe lábad a szeme. Faggatásunkra csak ennyit mondott:

– Nem jó a fogorvosokkal tréfálni...

A rejtélyes mondatot később megmagyarázta.

– Juzsno-Szahalinszkban, (előző riportunk helyszínén) a szállodával szemközt egy rendelőtintézet volt. Az ablakomból éppen beláttam a földszinti orvosi rendelőbe, az ott dolgozó fiatal orvosok és asszisztensek is észeevettek s kialakult közöttük egy tréfás jelbeszéd. Ők azt mutogatták, hogy menjek át, én azt jeleztem, hogy eszem ágában sincs, mert nem fáj a fogam... Ma hajnalban, elutazás előtt arra ébredtem, hogy az egyik őrijtően fáj. És most még jobban hasogat.

Elemér barátunk és tolmácsunk öt perc múlva a habarovszki szálló egyik nagyon csinos japán titkárnőjének társaságában már úton volt a poliklinikára, ahol a kínzó bölcsességfogat gyorsan és szakszerűen eltávolították. Fájdalmai lassan enyhültek, s mi azzal vigasztaltuk, hogy kevés ember mondhatja el magáról: leszállt Habarovszkban fogat húzatni...

*(Baróti Géza – Randé Jenő:
Tavaszi Szibériában, 1968)*

Egy hónapon át kalandozni Szibériában! Később, tudósítókörömben többször is heteken át jártam a „Vadkeletet”, de az első utazás, az ismerkedés és a szerelembe esés maradt a legemlékezetesebb. Legszívesebben megosztanám az olvasóval valamennyi élményemet. Akkor 11 részes cikksorozatban számoltam be a 25 ezer kilométeres utazásról. Ez nem volt kis vállalkozás egy kezdő riporter részéről, akinek ráadásul akarva-akaratlanul is meg kellett mérkőznie két nagynevű újságíróval, hiszen ugyanazokat az élményeket írtuk meg. Itt most egy-egy részletet idézek – egyfelől azért, mert talán ma is érdekesek a sztorik, másrészt hogy egyfajta képet adjak a szibériaiak életéről, a vadon hangulatáról.

50 év az élet fele

Az első igazi szibériaival Irkutszkban találkoztam, Pavel Szilinszkij, a területi tervbizottság elnöke személyében. „Tősgyökeres”, hangsúlyozza kísérelnk, s ennek a szónak Szibériában különös tartalma van. Hisz a zord éghajlat, a váratlan körülmények itt számtalanszor teszik próbára az embereket, s csak szilárd egészség, erős jellem bírja a természettel folytatott harcot. Pavel Szilinszkij ősei a XVIII. század közepe táján, az első orosz úttörőkkel, a doni és az uráli kozákokkal együtt érkeztek erre a vidékre. Végváratokat építettek, karddal védelmezték hódításait. Jellemüket nemzedékről nemzedékre edzette, keményítette, kristályosította az állandó küzdelem, a kegyetlen hideg. Utódjuk békés végváratokat tervez – vízerőműveket, kombinátokat, kard helyett lőfegyvert használ, de azt is csak vadászaton. 32 éve tervez, húsz éve a területi tervbizottság elnöke, s ez nem gyerekjáték, hiszen hazánknál kilencszer nagyobb terület gazdája. Ősz hajú, zömök, medvemozgású ember, az a típus, aki rögtön rokonszenvet kelt maga iránt.

– Hogyan bírja energiával ezt a beosztást?

– Fiatal ember vagyok még: Szibériában 50 év az élet fele. 50 éves koromig én még nem is használtam az eszem: csak akkor lettem kandidátus – mondja ravasz-kás mosollyal az arcán. – Nem hiszi? Anyám 92 éves, naponta olvassa az újságot... az éghajlat teszi. Hogy milyen az éghajlat Irkutszk környékén? Télen itt a mínusz 40 C fok nem számít rendkívülinek, az évi középhőmérséklet 0 fok alatt van.

– Mi terem meg ilyen viszonyok között?

– Hát gyümölcs nincs – mondja. – Nyaralni is messze kell utazni. De tágasan lakunk és csodálatos a természet. Sokan azt képzelik, hogy ezt a zord vidéket nem lehet huzamosabban kibírni. Két olasz gróf is ezt híresztelte, amikor néhány nap után betegen hazautazott. Én azonban úgy tudom – halkítja le a hangját, mint aki titkot árul el –, hogy a gyomruk fájdukt bele a számukra szokatlan szibériai vendégszeretetbe. Sok nyugati vadász jár ide rendszeresen, egyik sem panaszkodik. Legutóbb egy párizsi építővállalat elnöke

lőtt egy gyönyörű medvét.

– A nagy hideget mégiscsak nehéz lehet elviselni.

– Nincs egészségesebb a száraz fagynál. Tudja, mikor fáztam életemben először? Két éve májusban, Budapesten. A szállodában, ahol laktam, már nem fűtöttek, és rövid volt a paplan. De megérte. Budapest csodálatos város.

Hajdú-Bihari Napló, 1967. augusztus 15.

Jenyiszej, a haragos atya, sziklát hajított Angara után

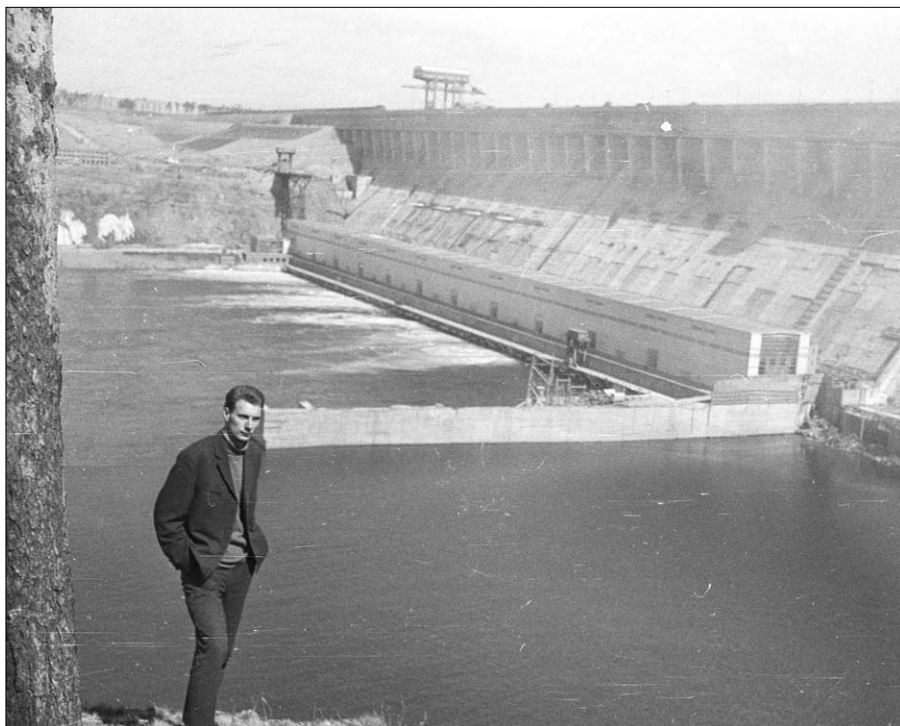
A következő napon a Szent Tengerről írtam, amely – ezzel nem mondok újat – a világ páratlan csodája. Moszkvai tudósító koromban, amikor a Bajkál-Amúr Fővonal (BAM) építkezéséről készítettem riportokat, többször több hetet töltöttem el a tó partjainál, számos kalandban volt részem, de az első találkozás, az első rácsodálkozás ezen a körúton történt meg, 67 májusában. A megismerkedéskor nem gondoltam, hogy valamikor még fürödni is fogok a tó vizében. Hogy ez utóbbi miért olyan nagy dolog, kiderül a riportból.

A sztyeppvidéken sokan élnek birkatenyésztésből

Egy halász hajléka a Szent Tenger partján

A bratszki erőmű ma már a kisebbek közé tartozik

Olyan ez, mint a szerelem: számtalanszor megénekeltek, mégis mindenkit újra megihlet. A tunguzok szentnek tartották, úgy mondják, mert olyan fenséges és hatalmas. Mások szerint kék tisztasága keltett áhítatot az őslakosokban: a Bajkál minden szennyet kivet magából, harminc-negyven méterre is lelátni a vizében. ... Múúton suhan a Volga. Balra a meredek hegyről haragoszöld erdők ereszkednek a partra, jobbra elérhetetlen távolságban hófödte csúcsok ködlenek, előttünk pedig határtalan jégmező – a Bajkál. Alóla bújjik ki a kék szalag, amely mellett idáig jöttünk, a felduzasztott Angara. Ott, ahol a folyó ered a tóból, szikla meredezik. A legenda szerint a gyönyörű Angara szerelemre ébredt a daliás Jenyiszej iránt, ám apja, a szigorú és tiszta erényű Bajkál ellenezte összekelésüket.

A szerelmes lány azonban elszökött a Jenyiszzejhez és egymásé lettek. A haragos atya sziklát hajított utána, ezt látni ma is az Angara vízében.

A legenda hangulatában maradva megkérdezem: vajon lánya hűtlenségét Bajkál atya nem sánylette meg?

– Nem –, kapom a feleletet Valentyina Galkinától, a part menti kutatóintézet munkatársától. – A Bajkálnak 536 gyermeke van, ők táplálják szakadatlanul édes vizükkel. Még ha hűtlenül el is hagynák az apjukat, akkor is 400 évig folyhatna az Angara utánpótlás nélkül. Ez a világ legmélyebb tava.

– Végül is tó vagy tenger a Bajkál?

– Nagyobb, mint az Azovi- vagy a Balti-tenger. A világ összes folyója 8 hónap alatt tudná feltölteni.

– Tehát tenger – döntök elszéve.

– A Bajkál vize édes, összmennyisége 23 ezer köbki-lométer, vagyis itt van a világ édesvíz-tartalékának 20 százaléka.

– Akkor inkább tó?

– Tó, de olyan tó, melynek partjai a legszélesebb szakaszokon 80 kilométerre vannak egymástól, és amely hosszabb, mint Magyarország. A legújabb mérések szerint 1741 méter mély.

Kimegyünk a partra. A jég helyenként már elszakadozott, itt-ott előbukkan az átlátszó mélység.

– Nyugodtan ihatunk belőle – biztat kísérlők. – Olyan tiszta a víz, hogy akkumulátort lehet vele tölteni.

Lehajolok, felmarkolok a vízből. Hideg. No persze, hiszen jég fedi. Valentyina Galkina, mintha kitalálná gondolatomat, magyarázatba kezd.

– A víz átlagos hőfoka négy és fél fok, nyáron is csak ritkán éri el a 10-13 fokot. Ezt a lassú áramlás teszi. Sokkal hidegebb volt viszont félmillió évvel ezelőtt, egy helyi jegesedés idején.

– Félmillió év?! Hát ilyen idős a Bajkál?

– Idős is, meg fiatal is. Egyes becslések szerint 20 millió éves, ami nagy kornak számít, hiszen a legtöbb tó alig ötezer esztendő. De még ma sem hagyta el az ifjonti tűz: évente mintegy ezerötyszáz földrengést jegyeznek a környéken.

Ezután kedves vezetőnk részletesen felsorolta a tó ere-

detérről szóló különféle elméleteket. Megvallom, csak egyet jegyeztem meg, amely magyarázatul szolgál a különleges állatvilág eredetére is. Eszerint valamikor itt egy óriási vízmedence volt, amely egyre szűkült, s csupán néhány tó, köztük a Bajkál maradt meg. Csak így érthető, hogyan került ide az óceánlakó fóka, a tengeri borjú és az omulnak nevezett, már csak itt élő halfajta. ...

Ebédre omult tálaltak bajkáli módra. Amikor a délutáni napsütésben kiléptünk az étteremből, megdöbbenő volt a látvány. A tavon közben megindult a jég: csendes zúgással, hatalmas táblákban bukdácsoló felé az Angarán. A messzire szakadt lány így segít atyjának minden tavasszal megszabadulni a hátára nehezédő tehertől. Hogy a Szent Tenger jegét vízzé változtatva hozzájáruljon az emberek nagy, szent céljainak megvalósításához.

Hajdú-Bihari Napló, 1967. augusztus 16.

„Küldöttségünk” Irkutszk után átrepült a Bajkál fölött. Másfél óra, és egy másik világba csöppentünk.

Barguzin birtokosai

Mit tudtam én a burjátokról korábban? Csupán annyit, hogy mongol nép a Bajkál-tó délkeleti partján, s hegyekben ejtik el az értékes fekete szőrű barguzini cobolyt. Most, hogy két neves magyar újságíró társaságában utazom Szibériába, belenézek néhány lexikonba. A Pallas 1898-ban azt írja: a burjét (sic!) orosz fennhatóság alatt élő nép, „testi sajátosságaira nézve széles kiálló pofájúak, alacsony homlokuak, kajla szemrésűek, belapulí kicsiny orruak, széles koponyájúak, kurta láb-szárúak”. Az orosz nyelvű enciklopédiából azt is megtudom (1971. évi kiadás), hogy a róluk elnevezett autonóm köztársaság területe négyszer nagyobb Magyarországnál, de lakóinak száma csak 812 ezer, s abból is mindössze 300 ezer a burját. Egy néprajzi kiadvány azt írja, hogy eredetileg sámánisták voltak, de az őslakosok most többnyire buddhisták, illetve lámaisták.

A lámakolostor felfedezés volt számunkra

A helybeliek hitvilágával hamarosan egy igazi lámakolostorban is sikerül megismerkedni, de erről majd később. A történet szempontjából fontos körülmény, hogy – órákig utazva a sztyeppen – előző nap egy juhtenyésztő gazdaságban jártunk. A бурjátok lovas és birkaevő nép, ezt (lásd a Pallas) le sem tudnák tagadni. De nem is akarják, sőt házigazdáink azt állítják, hogy lakodalmakban mindenkire egy egész birkát szánnak; s persze addig nem mehet el a vendég, amíg el nem fogyasztja a részét. Nekünk, nem lévén lakodalom, csak kilós darabokat raknak a tányérunkra, viszont az asztalfő gondosan megvizsgál minden porciót, és jövőnket próbálja kifürkészni a csontok állásából. A jóslat nem marad meg az emlékezetemben, az azonban igen, hogy mily módon vágják le a birkát: a mester

nem szúrta le, hanem csak a szegyéet hasította fel az állatnak, s a lukon a bőr alatt benyúlva szakította el a gerincidegét; így nem folyt ki a birka vére. Talán ennek a módszernek tudható be, hogy a főtt és kizárólag sóval fűszerezett falatokból alaposan belakmározunk. A gondot később nem is az elfogyasztott étel mennyisége, hanem a kíséretében belénk erőltetett rengeteg vodka okozta. De vissza a lámákhoz!

Rekkenő meleg és délidő van, amikor másnap maga a főláma fogad minket a kolostorban. A kaftánt és felhajló orrú mokaszint viselő idős szerzetes mély meghajlással köszönti a magyar zsrnalisztákat, s mesélni kezdi, hogy ezt a templomot az ezer Buddha kultuszának szentelték. Az első 2500 évvel ezelőtt született, és most még csak a negyediknél tartunk, de sebaj: az emberiség előbb-utóbb el fogja érni a tökéletes boldogság állapotát. Fordítom a tiszteletreméltó főpap nagy átéléssel előadott mondatait, de hirtelen torkomon akad a szó: az egyik jeles újságíró arca elzöldül, szemei kiguvadnak, és a tökéletes boldogság helyett sietve a kijáratot választja. A láma értetlenül néz rám, én egy pillanatra kétségbeesem, de szerencsére tálcán kínálkozik a magyarázat. Egy szerzetes épp ekkor lép be az ajtón, kezében gőzölgő, darált birkahússal teli öklömnyi tésztagombócokkal. „Bocsánat, nálunk ez ismeretlen étel, talán a szokatlan illat...” – mondom.

Házigazdánk nem erőlteti az ételt, noha a birkafaggyú meg a hagymás nehéz szag még jó ideig orrunkban van, a boza helyett felszolgált tea helyrebillenti lelki (és gyomortáji) egyensúlyunkat. A főpap végezetül mindenkit megajándékoz egy világoskék selyemkendővel, hadakkal, amely áldást hoz viselőjére. (Vagy tulajdonosára? Ez az, amire nem emlékszem pontosan; minden esetre a hadak még adós nekem.)

Csák Elemér: Osztriga-késsel
Körbekóstoltam a Földet. HG & Társa, 1995.

A magyar íróküldöttség vezetőjét emlékfá ültetésére kérték fel Burját földön

Lehet, hogy nagyképűen hangzik, de mint írással próbálkozó, huszoneves fiatalembert sokat foglalkoztatott a szó ereje, a hitelesség titka, az ábrázolás hűsége. S miközben sejtettem, hogy minden sarkalatos állításnak az ellenkezőjét is be lehet bizonyítani, próbáltam magamnak kigyűjteni azokat az életelveket és alkotói hitvallásokat, amelyek reményeim szerint segítettek volna kialakítani saját újságírói normáimat. Rengeteget töprengtem például azokon az aforizmákon, amelyeket kamaszkorom kezdetén elhunyt, a társadalommal harcban álló, de épp ezért meggyőző Paul Léautad mondott ilyen vonatkozásban. Beírtam a noteszomba a mondásait, s összevetve mások véleményével (itt is főleg franciák, La Rochefoucauld meg Voltaire volt elérhető számomra), kerestem a nagy igazságot. Léautad első megálapításával kezdettől fogva egyetértettem: *Az igazi író csakis az életből meríti írásainak anyagát. Azok az emberek, akik könyvekből csinálnak könyveket, semmik.*

A másik paranccsal is könnyű volt azonosulni, mert már-már közhelyként hangzott: *Azt kell írunk, amit láttunk, hallottunk, éreztünk és átéltünk.*

A francia gondolkodó további „igazsága” már több fejtörést okozott: *Írni annyi, mint hazudni. A „hazudni” talán túl erős kifejezés. Mondjuk inkább: írni annyi, mint hamisítani. A pontosság. Nem könnyű dolog. Az igazsággal mindig úgy vagyunk, hogy vagy nem közelítjük meg eléggé, vagy pedig eltűlőzzük.*

Nem véletlen, hogy itt említsem akkori dilemmámat. Ma már nyitott az egész világ, de a hatvanas évek derekán a kezdő zszurnalisztának, aki hirtelen beleszóppent egy zárt és egzotikus világba, s Szibériát az elsők között próbálta felfedezni a magyar olvasó számára, valóban központi kérdést jelentett az ábrázolás hitelessége és hihetősége.

Távol-keleti cikksorozatomban egyik helyszíne Szahalin volt, egy hatalmas sziget – távol Moszkvától, még távolabb Magyarországtól, de közel Japánhoz.

Igazgyöngy a Távolszeleten

Indulás előtt elolvastam Csehov 1890-ben írt úti jegyzeteit. Igaz, egyoldalú előtanulmány volt ez, hisz az orosz író arról a Szahalinról számolt be, amelyet 1869-ben a cári kormány a kényszermunka és a száműzetés szigetévé nevezett ki, de annál izgalmasabb élmény személyesen tapasztalni, mekkorát változott ez a kecsge formájú, ezer kilométer hosszú tengeri oázis. Először is nyomát nem tapasztaltam sehohly fegyvertelepnek, viszont megtudtam, hogy aki

idejön dolgozni, 42 nap szabadságot kap évente és kiemelt fizetést. A szigeten egységes éghajlatról nehéz beszélni, mert a keleti part mentén hideg, a nyugati oldalon pedig meleg tengeri áramlat vonul, s nagyok az éghajlati különbségek és az ingadozások. Olyanok, hogy míg északon a nyírfa mindössze egy méterre nő meg, délen a lósóska is gyakran eléri az embermagasságot. Szahalinon nincs vulkán, mint a „közeli” Kamcsatka félszigeten, de a cunami szökőár időnként végigsöpör a keleti partvidéken.

Az országban egyedül itt van a nőstény szarvasnak is agancsa, az erdei patakokban pedig a medvék orrukát a vízbe dugva halásznak. A mi fogalmaink szerint sok minden rendellenesnek tetszik, ami Szahalinon természetes. Mert hiába hívják a fővárost, Juzsno-Szahalinszkot a japánok A Nap Völgyének, előfordul, hogy júniusban 20 centiméteres hó esik, a téli három méterről nem beszélve. „Ülj a parton, és várd az időt a tengerről!” – tartja az itteni közmondás, s az óceán közelsége valóban meghatározó. A lakosság nagy része halászattal és halfeldolgozással foglalkozik. Voltam egy halfeldolgozó kombinátban, melynek alkalmazottai évente fejenként 70 kilogramm halat esznek meg. Persze, nekem a lakosság átlagfogyasztása – az évi 25 kilogramm – is óriásnak tetszett. (...) A halgazdálkodás tudományos részével a Holmszk városbeli TYINRO kutatóintézetben foglalkoznak. Néhány program: haljárás-előrejelzés, lazac-élettan tintahal-, tengeri sün- és kagylóhasznosítás. De foglalkoznak az intézetben a 2-3 méteres leveleket növesztő tengeri káposzta élelmiszeripari és gyógyászati felhasználásával is.

Ez Szahalin. A kontrasztok világa. Csak itt található együtt hét fókafajta és olyan madár, amelynek súlya mindössze 7 gramm; csak itt járhatja a tengert a 61 éves Han asszony, a világ egyetlen női halászbrigád-vezetője; csak itt ehettem végig olyan ebédet, amelynek mind a 23 fogása halból, illetve a tenger gyümölcseiből készült.

Hajdú-Bihari Napló, 1967. augusztus 22.

A Baróti–Randé írópáros egyébként saját feljegyzéseit is rendelkezésemre bocsátotta, hogy a szerkesztés során ellenőrizni tudjam az adatokat. Mit mondjak? Naplójuk szükségszerűen kimaradt részletei ma már helyenként érdekesebbek, mint a megrendelésre készült és ennek megfelelően „jól fészült” könyv.

Május 20. Habarovszk–Jakutszk. Reggel 7.20-kor indulunk, Il 14-es „kofagéppel”. Csak az úton tudjuk meg, hogy Irkutszkba megy, s közben át kell szállnunk. 2 és fél óra Blagovescsenszk és az Amur partja, a túloldalon Kína, jól látjuk Hejho városát. B. repülőtere modern, bombázók és vadászok. Figyelmeztetnek, hogy nem szabad a rep. téren sétálni. Újabb másfél óra Magdagacsi. Kis faállomás a pusztán, legelőn szállunk le, minden egyben: sztolovaja, posta, diszpécser, elsősegély, radar. Érkezés Taktamigdára. Helyi idő szerint 13 h-kor ebéd egy tiszta sztolovajában. Nagyon jó uborkaleves. A mi bumlizó gépünk megy Csita, Irkutszk felé.(...) 14.45-kor érkezés Aldanba, az „aranyvárosba”. Sár, palló a gyalogjáróknak, új faházak nyers gerendából, kis fabódénál aranyásók söröznek, tagbaszakadt emberek, többségük vattakabátban, micisapkában. Aldan körül hatalmas földtúrasok, földszíni gépek húzták ezeket a cskokat, amelyekben sárga és zöldes víz csillog. Világossárga az agyag, a repülőtére sötétebb, mintha még az is aranyat rejtene.

Jó másfél órás repülés után feltűnik a Léna. Szélesen terjeszkedő folyó, hatalmas árterületekkel, szüntelenül kanyarog, száz meg száz szigeteket ölel körül, a szigeteken jég. A modern repülőtéren kis vágott szemű emberek fogadnak, udvariasak, de kicsit hidegek. Vacsoránál felmelegszünk az Északi Fénytől (vodka pezsgővel). Az első olyan szállodai szoba, ahol nincs folyó víz.

A noteszlapok rögzítették, hogy másnap váratlan fordulattal folytatódott utazásunk. A sztori, úgy, ahogyan én éltem meg, bekerült egyik riportkönyvembe is.

Gyémánt – tévedésből

Ékszert, drágakövet soha nem süvegeltem meg, s az aranyat sem magas áráért, hanem jó tulajdonságaiért becsültem világéletemben. Egészen más azonban, ha ritka ércek vagy ásványok feltárásáról van szó: a bányák és művelőik mindig izgatták a fantáziámat – talán a velük kapcsolatos olvasmányélmények, az őket övező titokzatosság miatt. S jártam volt akár az arizonai sivatagban, akár a Yukon vagy a Jenyiszej partján, mindig elintéztem valahogyan, hogy találkozhassak a különleges természeti kincsek kitermelőivel.

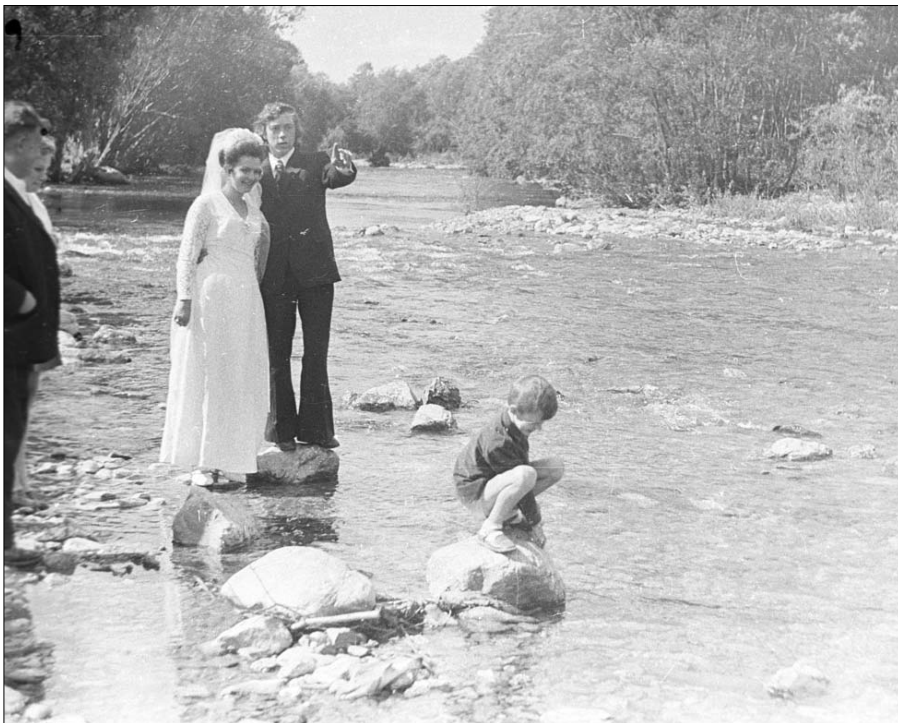
Egy ilyen eset különösen emlékezetes maradt. Amikor legelső szibériai utamra készültem, döbbenet kellett tapasztalnom, hogy az egyébként készséges és mindenhatónak tetsző szervezők a jakutföldi gyémántbányákat és a kolimai aranytelepeket egyaránt kihagyták a programból. Pedig én, a lelkes diák még Lomonoszovot is olvastam, aki már a 18. században megírta: „Sok bizonyíték alapján következtetek arra, hogy az északi földeken is kiterjedten és gazdagon uralkodik a natúra... ha elképzeljük azt az időt, amikor a déli földek elefántjai és füvei északon is vegetáltak, nem kételkedhetünk abban, hogy létrejöttek gyémántok, zafírok és más drágakövek...”

Csoda-e, hogy 1967 tavaszán, egyetemistaként jobbára romantikus elképzeléseim voltak Szibériáról? A vadnyugat valamiféle modern, keleti változatára számítottam, ahol nem szűnt meg kaland, egzotikum és vadregény, de már gyökeret vert a természetén úrrá levő ember, és ahol már kiépültek a korszerű iparosítás első bástyái. (Arról, hogy Szibéria a *katorga* és a száműzetés színhelye is volt, csak Csehov múlt századi útirajzából tudtam. Szolzsenyicin ekkor még nem írta meg a Gulagot...)

Szóval, a természeti kincsek és a stratégiai fontosságú objektumok hiányoztak a programból, s Jakutföldön például eredetileg nem a gyémánt-

A terítőn néhány kilogramm gyémánt

Hagyomány, hogy az ifjú párok megnézik a lazacfóvást

bányát, hanem a fagykutató intézetet kellett megnéznünk. De aztán bekövetkezett a váratlan fordulat.

Május 21. A dátumra pontosan emlékszem, mert előző délután, épp a születésnapomon szabadított meg egy telt keblű fogorvosnő sajtó bölcsességfogamtól. Most tehát három magyar újságíróval bumlizunk észak felé. Igen, bumlizunk, mert Habarovszk és Jakutszk között nincs közvetlen légi közlekedés, többször kell átszállnunk helyi járatokra, így aztán jó kétezer kilométeres repülés után holtfáradtan érkezünk meg a Lénaparti városba.

Jakutszkban torzonborz férfi fogad, költőként mutatkozik be, s a kocsiban azonnal a vendégek irodalmi tevékenységéről érdeklődik. Talán csak én, a tolmács érzem, hogy házgazdánk furcsállja, amiért egyikünk sem ír költeményeket, mindenesetre buzgón előadom, milyen népszerű riportkönyvek szerzői ülnek az autóban. Nincs is semmi gond másnap reggelig, ám akkor rájövünk, hogy a jakutok egy írőküldöttséget, nem pedig zsurnalisztákat vártak, s ránk egy kopejkájuk sincs. A kor játékszabályai szerint

Ez a ragadozó termeli az értékes vörös kaviárt

ilyen helyzetben a pártbizottsághoz kellene fordulni, különösen vasárnap, amikor a moszkvai újságíró-szövetségbe hiába próbáltam volna telefonálni. Lévén Jakutföld autonóm köztársaság, itt még köztársasági központi bizottság is van, hívom hát a „ceká”, a Központi Bizottság ügyeletesét.

Megörülök, hogy épp az agitprop-tikár a soros, de ő azonnal ledorongol, dühösen szidja az impotens moszkvai bürokratákat. Csak nagy kegyesen egyezik bele, hogy másnap személyesen beszéljük meg a teendőket.

Hatalmas, köztársasági léptékű irodában zajlik az audiencia, sorban bemutatkozunk, fásultan várjuk, milyen döntés születik. Delegációnk vezetője azt kéri, mondjam meg: másnap hazaindulunk. Ám még mielőtt megszólalnék, az agitprop-tikár elkezd rázni a kezemet, és nem győzi hajtogatni, hogy *izvinyitye, izvinyitye*, bocsásson meg, kedves elvtárs, de én azt hittem tegnap a telefonban, hogy orosz, ha tudom, hogy szintén magyar, másképpen beszélek, *izvinyitye, ocseny prosu!*

Kis csapatunk azonnal kapcsol, és szabályszerűen kikérjük magunknak, hogy a titkár különbséget tesz magyar és orosz között. Különben is, nem

akarunk senkinek a nyakán lógni, ha Jakutföldön nem vártak, megyünk vissza Moszkvába! Majd az ottani „bürokraták” (ugye, így mondta, titkár elvtárs?) tisztázzák, ki a felelős. Vonalas válaszuk fantasztikus hatást vált ki. Gogol csinovnyikjai együttvéve nem szabadkoztak, nem habogtak annyit előljáróik előtt, mint ez a nagy mellényű agitprop-főnök nekünk, a saját irodájában:

– Mondják meg az elvtársak, mit szeretnének látni, mindenhová elviszszük önöket. Hogyan? Jakutföldön járnak, s nem nézik meg a legnagyobb gyémántbányát? Ezt nem tehetik meg! Ugyan, a jegy nem akadály, én mindenről gondoskodom, s mindent elkövetek azért, hogy önök elégedetten távozzanak Jakutföldről.

Nos, így történt, egy félreértés jóvoltából, hogy másnap délelőtt már dzsipen ereszkedünk le a nyílt színi bánya tölcseárszerű torkába.

Mielőtt kimennénk a terepre, lepakolunk a szállodában. Nem lehetünk akármilyen vendégek, mert egy, a tajga szélén álló dácsába visznek, ahol perzsaszőnyeg védi a padlót, csak papucsban szabad közlekedni, s azonnal terülj asztalkám gondoskodik jó közérzetünkről. Költőnk ez alkalommal nincs, helytörténész kollégánk azonban legalább annyira járatos a jakut költészetben, mint a kis nép történetében. S míg élénk teszik a különféle fogásokat, bőven hallunk idézeteket a jakutok hősi énekeiből, az olonhókból:

<i>Síléc surranása,</i>	<i>Zúg a vihar,</i>
<i>tüdő zihálása</i>	<i>betör a baj</i>
<i>veri fel az erdő</i>	<i>és jó vele</i>
<i>sűrűjének csendjét.</i>	<i>halál szele</i>

Nürgun Botur vitéz, a jakut népi eposzok hőse megjárta a Felső és az Alsó Világot, harcolt égiekkel és alvilágiakkal egyaránt, hogy megvesse saját és nemzetsége lábát a Középső Világban, a Földön. A szájhagyomány, s nem utolsósorban a régészeti és a néprajzi emlékek alapján a tudósok úgy tartják: a háromszázéves jakut nép a Bajkál-tó vidékéről vándorolt fel a mostoha északi tájakra, valamikor a 13-15. században. Magukat szahának nevezték, de a szi-bériai tunguzok a jako titulust adták nekik, innen származik az orosz változat, a jakut. Nürgun Botur és társai állattenyésztéssel, vadászattal meg halászattal foglalkoztak, s természetesen nem tudták, hogy új hazájukban, amely egyben bolygónk leghidegebb pontja is, a fagyott föld sokféle kincset, vasat, antracitot, aranyat és gyémántot rejteget, méghozzá hatalmas mennyiségben...

Szahalin szigetén rákvacsorával vendégelték meg

„Megdöglött a jávorszarvas.” Ezt a táviratot küldte 1947-ben a geológuscsoport a Viljij-folyó völgyéből, ami annyit jelentett, hogy gyémántot találtak. Helyi kollégánk idézi a történetet, amikor – különféle sózott és marinírozott halak után – szarvas sült kerül az asztalra, brusznyika, azaz mocsári vörös áfonya kíséretében (latinul: Vaccinium Vitisidaea).

Az ízes falatok egyetlen fortélyá – mint közben megtudjuk –, hogy az étel vesepecsenyéből készült. A lehártványzott húsdarabokat forró vaslábasban néhány percig zsíron sütötték, s azon nyomban tállalták. Ami pedig az áfonyát illeti, azzal nem volt dolga a szakácsnak: nyersen a legjobb. A piros bogycát rendszerint a korai hidegek után gyűjtik be, s az itteni természetes hűtőszekrényben, veremben tárolják egész évben, ugyanis a talaj másfél-két méter mélységtől lejjebb az örök fagy állapotában van.

A gyémánt fő lelőhelye, a Béke kráter (merthogy a gyémántot tartalmazó kimberlit egykori vulkánok kráterében lelhető fel) látszólag nincs fagyott állapotban, pedig – ahogy mesélik – Jakutföld a világ legnagyobb jéghegye, s a föld háromszázhetven méter mélységig van dermedt állapotban. A tölcsér alakú bánya átmérője meghaladja a háromszáz métert, a lépcsőzetesen kivájt gödörben teherautók közlekednek. Az agyagos talajtól zöldesszürke rétegek válnak el – ez a gyémántkristályokat tartalmazó kőzet, a kimberlit (a szó eredetét lásd: Kimberley város Dél-Afrikában).

Mondják, tudom, hogy hegyeket mozgatnak meg, amíg néhány gyémántmorzsa előkerül, mégis csalódottságot érzek, hogy a lelőhelyen csupán kopár kőzetet és dübörgő billenős teherautókat látok. A lehangozottság, a felfokozott várakozást követő becsapottság-érzés csak nő, amikor egy üzemcsarnokot mutatnak, amelynek egyik végén beöntik a követ, s a túloldalon – számunkra láthatatlanul – zárt konténerekbe kerül a drágakő. Ez nem volt valami nagy kegy a jakutszki párttitkártól, füstölgők magamban, s fényképezőgépem már a táskámban van, amikor behívnak az igazgatói irodába. Bájcssevely, udvariaskodás, a házigazda köszönti az első külföldieket ezen a tájon. Most vodka

vagy tea jön – fut át a fejemen, amikor három fehér köpenyes nő lép be az ajtón.

A következő pillanat a megdöbbenésé: az asszonyok szó nélkül leülnek a zöld posztóval borított asztalhoz, s – mint otthon az édesanyám borsóválogatáskor – három vászonzacskóból gyémántot öntenek ki elénk. Van köztük mindenféle, gyufafej nagyságú, borsónyi, sőt babszem méretű is.

– Tessék mondani, fényképezni szabad? – kérdezem.

– Akár meg is foghatja, ha nem izzad nagyon a keze – nevet az igazgató.

Azt hiszem, nagyon naiv voltam, amikor a gyémánthalmok értéke után érdeklődtem. Talán azt kellett volna megtudakolnom, mennyi energia, hány ember verítéke hozta napvilágra ezeket az üvegdarab kinézetű köveket, de végül is én tolmács voltam, meg hát erre a kérdésre aligha kaptam volna pontos választ. Maradt a csodálkozás, az ámulat, a különleges élmény izgalma és néhány fekete-fehér felvétel. Meg egy történet – három zacskó gyémánttal.

Csák Elemér Osztriga késsel

Körbekóstoltam a Földet. HG&Társa 1995

Jakutföldön, persze, a korábban egyeztetett programot is teljesítettük, jártunk a fagykutató intézetben, amely végül is sokkal érdekesebb volt, mint vártuk. Velünk ellentétben azonban a szibériaiak számára a fagy – mármint az örökké fagyott állapotban lévő talaj – természetének a kutatása korántsem kuriózum, hanem létkérdés. Erről különösen akkor bizonyosodtam meg, amikor az évszázad építkezéséről, a Bajkál–Amur vasútról készítettem riportokat nyolc-tíz évvel később.

Jakut vendéglátóinktól végül nagy konyakozás után barátként váltunk el. Baróti Géza a Megugrattak Hortobágyon a karámból egy csikót dallamára azon nyomban meg is énekelte kalandunkat. (Ez a szöveg nem jelent meg a szerzőpáros könyvében. Szerencsére szinkronfordításra sem volt igény.)

Megettem én Jakutföldön hideg sültként egy csikót.

Olyan volt, mint a vadás nyúl, azt sem tudom, hogy mi vót,

Lehet, hogy nem volt nyúl, se ló, talán macska, vagy kutya,

Finom volt, de legközelebb egye meg a jakutya, egye meg a jakutya.

A talaj állandó dermedtségét jelentő kifejezés oroszul szinte ünnepélyesen hangzik; mindenestire dallamosabb, mint a magyar örök fagy vagy az angol permafrost szó.

Oroszországban az első írásos beszámoló, az örök fagy hivatalos felfedezése a 17. század végére datálódik. G. Gmelin utazó, aki 1701-ben járt Jakutszkban, így ír naplójában: „1685-86-ban, röviddel Matvej Oszipovics generális és helytartó megérkezése előtt, kutat akartak fúrni, s erre egy Jakov Sزتogorov nevű kozákot béreltek fel. Az ember két szakaszban egész éven át ásott, végül 13 sazseny (27,7 méter) mélységig jutott el, de a talaj végig fagyott maradt. A kozák ekkor kijelentette, hogy sziklára bukkant, amelyen rossz szellem lehetete érzik és ezen szikla, valamint a belőle áradó árthatmas szag miatt nem lehet tovább ásni.”

Az örök fagyot az egykori kozák óta sokan felfedezték, és ma is rácsodálkozik mindenki, aki Szibériába vagy éppen Alaszkába vetődik. Jómagam is jártam a jakutszki fagykutató intézet alátámasztás nélküli, föld alatti laboratóriumában, ahol a külső hőmérséklettől függetlenül, télen-nyáron mínusz 1-2 fokos a levegő, beszéltem azokkal a veterán építészekkel, akik elsőként jöttek rá, hogyan lehet építeni erre a kemény, fagyos földpárnára, amely a nyár melegétől sártengerré válik. Ma már a magas északon, az örök fagy övezetében mindenütt cölöpökre állítják a házakat; az épület és a talajfelszín közötti nyíláson át szabadon áramló levegő nem hagyja felmelegedni a talajt. Ez a módszer azonban alkalmatlannak bizonyult a vasútépítésnél. A BAM nyomvonalán külön meglepetéseket rejtegetnek a nehezen fölfedezhető jéglencsék. Peretruhin professzortól, a pályatestek szakértőjétől megtudtam, hogy négyzetméterre kidolgozott építési technológiát alkalmaznak, amely jelentheti a fagyott föld homokkal való kicserélését, de sok esetben a jég konzerválását is – azért, hogy a sínek ne süllyedjenek meg.

Csák Elemér BAM – Út Szibéria kincseihez
Kossuth –1977

Orosz lélek - szibériai jellem

Már első, egész hónapos kalandozásom Szibériában rengeteg jelét adta annak, hogy a kontinensnyi országrész lakóit más fából faragták, mint honfitársaikat. Úgy láttam és éreztem, s későbbi útjaim ezt mindig megerősítették, hogy a mostoha körülmények és legfőképpen a zord éghajlat közös vonásokat „mar” az emberek jellemébe. Ám ez nem azt jelenti, hogy az ott élő, illetve oda települt oroszokból kivesszék a „szláv lélek”, a már-már naiv érzelgősség és jóhiszeműség; mindez megmaradt, ugyanakkor közös nevezőre került a – persze, lényegesen kisebb arányú – kaukázusi, baltikumi vagy épp közép-ázsiai bevándorlók amúgy merőben más karakterével. Szavakban nehéz megfogalmazni ezt a tapasztalatot, de minél több *szibirjakkal* kötöttem ismeretséget, annál inkább érlelődött bennem a gondolat, hogy könyvet írjak a szibériai jellemről. Az ötletből végül nem lett írásos mű; maradt az elfogult meggyőződés, hogy az egymásra utaltság, a környezet és az ott eltöltött évek „nemesítik” az embereket. Hiszen attól kezdve, hogy valaki Szibériába kerül, már nem számít, hogy az illető korábban pártfunkcionárius vagy bűnöző volt, hogy menekült otthonról vagy karriert jött építeni, hogy kalandra vágyott vagy pénzt próbál keresni: a vadonban, az ötvenfokos fagyban az élete, a fennmaradása attól függ, számíthat-e a másokra és az számíthat-e rá; tehát a senkiházaikat, a gazembereket egykettőre kiközösítik. Akik viszont kiállták a próbát, azok legtöbbször együtt és ott maradtak; jó példáját adták ennek azok a norilszkiak, akik politikai száműzöttként kerültek a sarkkörön túlra, de nem költöztek vissza azután sem, hogy rehabilitálták őket. (Az Észak Leningrádjának nevezett város mellett a világ egyik leggazdagabb színesfém-érc lelőhelyét tárták fel a világháború kezdetén. A sarkkörön túl, ahol a 47 napig tartó téli sötétség, az oxigénszegénység, az 50 fok körüli fagyok és a hóiharok embertelen körülményeket teremtenek, főleg rabok dolgoztak – nemcsak kétkezi munkások, hanem mérnökök és tudósok is. Többen közülük a Sztálin-korszak vége után Lenin-rendet kaptak a páratlan beruházásban való alkotó részvételért, mégsem tartottak igényt az igazságtalanul meghurcoltak jóvátételére; ehelyett az igazi barátokká vált sorstársak közösségét, a száműzetés önkéntes folytatását választották.)

Ez a szubjektív és a rövideg kedvéért leegyszerűsített eszmefuttatás kikívánkozik belőlem itt, a szibériai emlékek nyomán; vonzódásomat e különleges vidékhez alighanem kezdettől fogva fokozta az, hogy a metropolisz elbűrokratizáltsága, elidegenültsége, túlideologizáltsága elől már diákkoromban, majd tudósítói éveimben is ebben az akkor még viszonylag romlatlan, őszinte és természetes világban kerestem valós élményt és feltöltődési lehetőséget.

Északon is van tavasz

Bármennyire le voltunk terhelve az egyetemen mi külföldiek, előbb-utóbb nálunk is kialakultak párkapcsolatok – legtöbbször magyar fiúk és orosz lányok között. Különleges esetnek számított, hogy egyik évfolyamtársunk mongol lányt vett feleségül, aki ráadásul állítólag a honvédelmi miniszter gyermeke volt. Tény, hogy sok diáktársam hozott feleséget a Szovjetunióból, s abban, hogy ezeknek a házasságoknak a többsége gyorsan tönkrement, a kultúrák különbözőségén kívül az is szerepet játszhatott, hogy az orosz lányok egy része így akart kijutni a magasabb fogyasztói nivót jelentő „Nyugatra”.

Persze nemegyszer valószínűleg az is motiváló tényező volt, hogy a családtól távol élő diákok az elszietett házasság révén otthonhoz jutottak vagy legalábbis külön szobához és állandó partnerhez. Számomra az első, több mint egy évig tartó ismeretség plátói kapcsolat maradt. A keleties szemvágású, dús keblű Marinára a második évben figyeltem fel az utcán, amikor már átköltöztettek minket a Lenin-hegyi felhőkarcolóba. Tavasz volt, minden azt diktálta, hogy megszólítsam a parkban. Biológusnak készült, aminek az a másik jelentősége, hogy rajta keresztül ez a közösség is megnyílt előttem. A lány, tősgyökeres moszkvaiként, jól ismerte a város minden érdekességét, eljártunk múzeumokba, képtárakba, étterembe, nagyokat kirándultunk, és – ami számomra különösen sokat jelentett – rengeteget beszélgettünk. Ám néhány összesimuláson kívül semmi sem történt közöttünk (erre barátnőm nagyon vigyázott). Marina alighanem hosszabb távlatokban gondolkodott, mert fél év elteltével bemutatott az édesapjának is. A papa elegáns étteremben rendelt asztalt, mutatós, magas és magabiztos férfi volt, akinek láthatóan csalódást okozott, hogy én szellemi partnerség helyett csak nyökögtem oroszul. Felajánlotta, hogy beszéljünk franciául, ami nekem végképp nem ment, de közben kiderült az is, hogy egészen más súlycsoportba tartozunk. Barátnőm apja ugyanis nem volt más, mint a miniszterelnök hivatalos francia tolmácsa. A találkozó során még egy új információhoz jutottam. Korábban Marina azt mondta, hogy Szezeman vezetékeve svéd eredetű, apja azonban nem titkolta – amit a közfelfogás miatt a lánya elhallgatott előttem –, hogy ők zsidók.

Marinával szép csendesen megszakadt a kapcsolatunk, amiben annak volt döntő szerepe, hogy ő szerette volna hozzám kötni az életét, én viszont egykori szoboszlói osztálytársamat választottam feleségemnek. Sok évvel később, már moszkvai tudósító koromban Marina megtalált és meghívott a lakására. Akkor már ő is többgyermekes anya volt, és egy pszichiátriai intézetben dolgozott. Régi barátként elevenítettük fel a közös élményeket, ő azonban ennél többet akart. Megsúgta, hogy igaz az, amit Nyugaton írnak, nevezetesen, hogy a szovjet vezetés bolondok házába zárja a másként gondolkodókat; tud-

na nekem is információkat adni. Provokációt sejtettem a közlés mögött, hiszen tisztában voltam azzal, hogy mint külföldit, figyel a KGB. Egyébként sem írhattam leleplező riportot, Magyarországon senki sem közölte volna le akkoriban, így aztán udvariasan megköszöntem a bizalmat, és kiléptem a Kremlel átellenben lévő, a szovjet kormányzati elit által lakott házból.

Hasonló kapcsolatom egy másik orosz lánnyal is volt – azzal a különbséggel, hogy Tánya velem egy évfolyamra járt, és híres etnográfus édesapja nyomdokába lépett, különösebb hivatástudat nélkül. Nem éreztem semmi különöset Tánya iránt, ő alighanem többre számított, de a néprajzos V. Péterrel együtt többször vendégeskedtünk náluk. A mama legalább annyira kedvelt engem, mint a lánya, azt hiszem, nem bánta volna, ha a veje leszek, így aztán minden alkalommal igazi szibériai *pelmenyit* főzött; sikerült eltitkolnom, hogy különösebben nem vagyok oda a tejföllel vagy ecettel meglocsolts húsos dereglyéért, mondhatnám: *ravioli*ért.

A Lomonoszov Egyetem, az MGU kiváltságosnak számított abban, hogy a diákok négyszemélyes kis apartmanokban éltek. A bennlakók számára elég volt egy kis szervezés, és a lány- illetve a fiúfolyosók lakói szabadon járhattak egymáshoz. (Szintenként ugyan a lift melletti pultnál 24 órás *gyezsursztvo* működött, de az ügyeletet mi magunk adtuk, s nem volt cél, hogy útjába álljunk egymásnak.) Az épület bejáratainál szigorú ellenőrök ültek, idegenek csak külön látogatójeggyel jöhettek (volna) be, ennek kijátszása azonban roppant egyszerűen zajlott. A becsempészendő partner megkapta a besegítő kollégista belépőjét, s amíg utóbbi eljátszotta, hogy keresi az igazolványát (a portás ekkor rávetette magát), a vendég a meglengetett idegen igazolvánnyal átsliszszolt. Ezután már csak az kellett, hogy a vendéglátó kivigye az előtérbe a belépőt, s visszaadja jogos tulajdonosának.

Ismerkedni leginkább a Gorkij Kultúrparkban és a VDNH-n, azaz a Népgazdaság Eredményeinek Kiállításán lehetett: a párosával sétáló lányok rendszerint nem csak a látnivalók kedvéért keresték fel ezeket a közterületeket. Előbb-utóbb az is kiderült, hogy sok orosz szőkeség külföldiekre specializálódott, egy-egy arc ismerőssé vált, csak egyszer fekete, máskor meg fehér fiú társaságában tűnt fel a folyosón vagy a diákok étkezdéjében, a *sztolovajában*. A magyar srácok a többi között azért lettek népszerűek, mert udvaroltak, gyengédek voltak – szemben a helybéliekkel, akiknél a szerelmi együttlét általában (le)jívással kapcsolódott össze. Persze, ha zsebünk engedte, mi is elmentünk barátunkkal/barátnónkkal egyszer-egyszer a diáknak amúgy drága éttermek valamelyikébe. A sorban állást leginkább csak a *resztoran* bejáratánál örökődő, tengernagy kinézetű portások 3-5 rubeles megvesztegetésével lehetett elkerülni, de e téren is volt némi fölényünk a szovjetekkel szemben, mert pluszban be tudtuk vetni az útlevelünket. Egyik emlékezetes történetemet egy ilyen vacsorának köszönhetem.

Vérbosszú

Az ismerkedést az alkalom szülte: láttam, hogy a fiatal pár sorban áll a zsúfolt moszkvai étterem előtt, s odahívtam őket az asztalunkhoz. Érdekes partnereknek bizonyultak, jól társalogtak és nagy-szerűen táncoltak. Bevallották, hogy szerelmüket titkolniuk kell, és miután odahaza fölöttébb szigorúak az erkölcsök, rendszerint másutt találkoznak. Most éppen Moszkvában.

A férfi a grúzok jellemző túlfűtöttségével udvarolt kedvesének, akiben valószínűleg európai ősök vére is keveredett, mert nem volt olyan sötét és markáns, mint kaukázusi nőtársai. Grúziában soha sem sikerült ilyen közel kerülnöm asszonyokhoz. Nekik ott az a dolguk, hogy kiszolgálják az elfoglalt és fontos férfiakat, idegen jelenlétében nem szabad kibontakozniuk, talán ezért is váltak szikárrá, keménnyé. Szuliko ezzel szemben nyílt és felszabadult volt, szinte kivirult a szerelemtől, s szemlátomást fickándozott attól, hogy kikerült a hazai kötöttségek hálójából.

A tánc közben józűeket beszélgettünk, s a jó íz a szó szoros értelmében értendő. A grúziai emlékek felelegetése közben ugyanis újabb ismereteket sikerült szereznem a kaukázusi nép konyhaművészetéről. „Főzés” közben jöttem például rá, hogy a csahohbili nem más, mint a magyar csirkepaprikás, csak több hagymával csinálják, s teljesen hiányzik belőle a paprika. Sok hagymát aprítanak a harcsóba, a zsíros búranylevesbe is, ettől olyan sűrű, no meg a rizstől – annyira, hogy az ember elgondolkodik utána, tud-e még valamit enni. Persze Grúziában az utóbbi kérdés csak elméleti, kacintunk össze, mert az asztalon mindig rengeteg a fogás, s egy grúz számára presztízs kérdés, mi mindent tud feltálalni a vendégeinek.

Rusztam a moszkvai étteremben is kötelességének érzi, hogy gavallér legyen, s ő fizesse a számlát. Amikor ellenkezem, sokat sejtető utalást tesz arra, hogy – ezt a szovjet korszakban titkolnia kellett - nemesi származású, családja a leg-

gazdagabb nemzetségek egyike, vagyis nyugodtan megengedheti magának a meghívást. Nyomatékkal meg is invitál minket másnapra, hétfő reggelre az Aragviba, egy hagyományos „másnapos” grúz étkezésre.

Egy időben az Aragvi fogalom volt az orosz fővárosban. Árai ugyanúgy hatóságilag voltak megszabva, mint a többi resztoranté, mégis kevesen jutottak be a pincészerű, grúz motívumokkal dekorált, grúzok által látogatott étterembe; nyilván azért, mert a kaukázusi vendégek – pénzükért vagy származásuk okán – elsőbbséget élveztek. Nem tudni azt sem, hogyan került ez a markáns, a szovjet rendszer struktúrájába semmiképp sem illő intézmény ide, a város szívébe, néhány lépésnyire a Moszkvát alapító Hosszúkezű György, azaz Jurij Dolgorukij tizenhárom méteres szobrától, mindenestre az Aragviba járni: státuszsimbólum, bekerülni: sikerélmény volt a moszkvaiak körében.

Hogy mennyire rendhagyó műintézet volt az étterem, azt mi sem jellemezte jobban, mint hogy hétfőn reggel nyolckor már működött, persze csak a kiválasztottak számára. Rusztem rejtélyes módon még az éjszaka folyamán gondoskodott az asztalunkról, s a velünk lévő hölgyeket is szó nélkül beengedték. Ezt akkor értékelem igazán, amikor már leülünk és körülnézek: a termekben kizárólag grúzok és kivétel nélkül csak férfiak vannak. Zichy Mihály ilyen szép rajzolatú arcokat örökített meg, amikor Grúziában járt, s ilyen tekintélyt parancsoló emberekben kereshette feltételezett rokonságát a múlt században gróf Zichy Jenő is. A vendégek némelyike – én legalább is úgy látom – összevonta a szemöldökét, amikor két európai, illetve két nő foglalt helyet az asztalnál, de Rusztem társasága megvédett minket minden megjegyzéstől. Akaratlanul is lehalkítjuk a hangunkat, s igyekszünk beleilleszkedni a környezetbe. A többnyire idős, szakállas férfiak számomra érthetetlen nyelven beszélgetnek, dohányoznak, s – öröömre – rövideken ránk sem hederítnek.

Házigazdánk, ígérete szerint, a hétfő reggeli tradicionális ételt rendeli. Ez a hasi, ami nem más, mint sima vízben kifőtt pacal. A pincér kísérelődve durva kőszót tesz az asztalra meg egy üveg vodkát. Kérdő tekintetünkre Ruzstem elmagyarázza, hogy a másnapos gyomornak ez a legjobb gyógyszere. Természetesen eszünkbe sem jut, hogy visszautasítsuk egy büszke és rátarti grúz herceg ajánlatát. Szerencsére a hasi és a leve megszóva egészen elviselhető, különösen, hogy másnaposságunkat néhány kupica itallal is kezeljük. Élvezem a kalandot, s már tíz felé jár az idő, de ekkor házigazdánk hirtelen elsápad és felpattan az asztaltól. No, gondolom, a gyógyszer a jelek szerint nekünk többet használ, mint annak, aki rendelte; együtt érzően várjuk vissza a barátunkat. Ő azonban késik. Már minden elfogyott, már sokadszor küldjük vissza az újabb rendelés után érdeklődő felszolgálót, ezért úgy döntök, hogy – mint a társaság egyetlen maradék férfi tagja – nememhez méltóan viselkedem, s minden pénzemet előkotorva kifizetem a számlát.

Szuliko kinn szabadkoczik, ő sem érti, mi történt, ám hirtelen előterem a párja. Nem győz bocsánatot kérni, majd elmondja: az étteremben a család egyik ősi ellenségét látta meg, s mint-hogy a két família sok-sok éve valamiért vérbosszút fogadott egymás ellen, nagy esély lett volna arra, hogy összetűzésre kerül sor. Szégyen a futás, de hasznos, határozta el grúz létére házigazdánk, s még lihegve, az utcasarkon azonnal egyenlíti tartozását.

Sietve köszönünk el ismerőseinktől. Ruzstem ezt érezhetően nem bánja.

Soha nem sikerült megtudnom, hogy az eset miként hatott a rokonszenves pár kapcsolatára. De a mai napig őrzöm emlékezetemben Szuliko zavart, kétségbeesett, megértést kérő tekintetét.

Csák Elemér Osztriga – késsel
Körbékóstoltam a Földet 1995

Govorit Moszkva!

A Lenin-hegyen, mint már említettem, egy jól működő házirend szerint a kollégiumi folyosókon állandó ügyelet volt, havonta egyszer mindenki odaült a liftek előtti pulthoz, felvette a telefonokat, átadta az üzeneteket és a postát, s – elvben – nem engedte, hogy „idegenek” (értsd elsősorban: más neműek) jöjjenek látogatóba az ott lakókhoz. Rádiós pályafutásom kezdete egy ilyen *gyezsursztyon*nak volt köszönhető. Tömzsi, középkorú férfi szólított meg egy délután, s erős magyar akcentussal kereste valamelyik honfitársunkat. Szászi József volt, korán elhunyt MTI-s kollégám. Akkor épp a Moszkvai Rádió magyar osztályán dolgozott fordító-szerkesztőként, s legnagyobb meglepetésemre hirtelen azt kérdezte: „Te figyelj, neked különleges, szép hangod van. Nem akarsz bemondó lenni nálunk?” Valóban, mondtam, s attól kezdve sok-sok estén át helyettesítettem az ugyancsak botcsinálta hivatalos bemondókat. (Később megkérdeztem Jóskát, hogy miért segített ilyen önzetlenül. Tudod, mondta, alapelv, hogy a liftet mindig le kell engednünk magunk után.)

Egy metróállomás mellett állt a rádió székháza, nem messze a városközponttól, a Kremltől, de a „jobbik” irányban. Ezen azt értem, hogy az utca és a környék még nem viselte magán a nagy hatalmi megalomániát: három-négyszintes, kopott, valamikor vörhenyesre vagy sárgára festett, „emberszabású” házakból állt. Tűrhető élelmiszer- és halasbolt is volt itt, sőt, egy helyen savanyú, de csapolt sört mértek. A metróállomás közelében, az újságosbódé mellett *pirozskit* azaz hússal-rizzsel-lekvárral töltött fánkot árultak; pénzhiány esetén ezekből egy-kettő megbízhatóan elverte az ember éhségét.

A Moszkvai Rádió a Pjatnyickaja 25-ben diákkoromban egy ideig kizárólag a felső emeletet jelentette: a hetedikén volt a magyar szerkesztőség, a tizediken pedig az adáslebonylító stúdiók foglaltak helyet. Ezenkívül csak a büféket látogattam, amelyek ügyeleti rendszerben hol az egyik, hol a másik szinten tartottak este és éjjel is nyitva. Minthogy több mint száz különféle nyelven sugároztak műsorokat, főleg a harmadik világnak, az épületnek ebben a szárnyában mindig világítottak az ablakok. Valójában egy mini Egyesült Nemzetek Szövetsége működött itt. Mindenféle nációval lehetett találkozni, különféle színárnyalatú arcokkal, amihez hasonló élményben abban az időben ritkán volt része ilyen töményen az átlagembernek. Először furcsállottam, hogy a szerkesztőségek között alig van átjárás; ezt részben talán az okozta, hogy a hírszerkesztők, fordítók között szép számmal megbújtak hazájukból elmenekült illegális kommunisták, akikről csak az illetékesek tudhatták, kik is valójában. Nekem nem volt arra időm és módom, hogy beléssak ebbe a különös világba; ha váltottuk egymást a stúdióban vagy ismer-

rős arcot láttam a büfében, összeköszöntünk, s részemről ezzel be is fejeződött a társasági élet. A műszakiak és a magyar szerkesztőség veterán tagjainak elejtett mondataiból azonban ki lehetett következtetni, hogy jó néhány „kollégám” lehet közeli rokonságban azokkal, akiknek nevét a Pravdában szoktuk olvasni a „nemzetközi felszabadító mozgalom” élharcosai között.

Beszédtechnikát természetesen nem tanultam, mielőtt elkezdtem segéd-bemondóskodni, de a külföldi szerkesztőségekben egyébként is kevés volt a profi. A napi gyakorlat azonban sok mindenre megtanított, s hamarosan nemcsak hangminőségem, hanem kisebb-nagyobb bravúrjaim révén is én lettem a segéd-bemondók „sztárja”. Élveztem a munkát, miért ne élveztem volna, hiszen például a technikusok meghívtak egy-egy üveg Sztaropramenra, ha élőben javítottam a hibás szöveget. (Ehhez tudni kell, hogy a nagy politikai beszédeket a központi szerkesztőség összeállításában mi is megkaptuk, lefordítottuk, s szalagra mondtuk. Am előfordult, hogy módosítani kellett az anyagban, s ez csak néhány percel adás előtt derült ki. Ekkor játszottuk azt, hogy a hibát tartalmazó bekezdésnél a műszaki kolléga „elvette a kulcsot”, azaz kikapcsolta a magnót és a stúdióból élőben engem adott be. Ismertem a saját beszédtempómat, ugyanabban a stílusban be tudtam olvasni a szövegrészt, s a következő bekezdésnél visszakapcsolták a magnószalagot. Szerencsére egyszer sem csúsztunk össze, mert mindannyian repültünk volna.)

Főnökünk, Vagyim Guszev persze ezeket a stikliket nem tudta. Szelíd ember volt, magányosan élt, elhanyagolt fogakkal. A háború utáni időkben a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok tisztjeként magyar tolmácsként szolgált. Ekkor elkövetett egy hatalmas hibát. Beleszeretett az ünnepelt Gencsy Sáriba, lemondott állampolgárságáról, párttagságáról és feleségül vette az énekesnőt. Amikor hat év múlva elváltak, Vagyim már civilként tért haza. Valószínűleg rendesen megropogtatták a gerincét, mert – mint a kollégák mesélték – ezután soha senki nem mondott ellent, elvonultan élt, s hálás volt azért, hogy kinevezték a szerkesztőség vezetőjének.

Össze voltunk esténként zárva, de ehhez képest keveset tudtam meg a többiek-ről. Az egyik fordító, Gyula valamiért a Szovjetunióba „disszidált” már 15-20 éve, ami érződött is archaikus nyelvhasználatán. Gálja, akivel később családilag is összebarátkozunk, úgy volt szerkesztő, hogy csak néhány szót értett magyarul; nem akartam megsérteni a kérdéssel, hogy miként lett belőle újságíró. Egy időben külső munkatársként bejárt hozzánk egy hallgató, sötét hajú asszony, a Magyar Tanácsköztársaság egyik vezérének a lánya. Azt suttozták róla, hogy amikor Sztálinék félni kezdtek az emigráns külföldi kommunistáktól (ennek lett áldozata Kun Béla is), Ilonát száműzték Szibériába, mert háromszorosan is megbízhatatlan elem volt (külföldi, értelmiségi és zsidó). Amikor aztán már nagyon tudott fát vágni, visszaengedték. Moszkvai barátai természetesen megünnepelték a hazatérést, de a találkozón az asszony mesélt arról is, hogyan teltek az évek a távol-

ban, így másnap ismét bevágták egy transzportba, s robotolhatott a tajgában még néhány évet. Kárpátaljai magyar, eloroszosodott hazánkfia, magyarul tudó orosz, sőt, még egy asszír származású munkatárs is dolgozott a kis kollektívában. (Az asszír származás valójában ajszor; ez egy sémi nyelven beszélő, eltörökösödött népcsoport a Kaukázusban.) A lányon már egyértelműen megmutatkoztak a rokonházasságok degenerációs jelei. Mindent összevetve: a magyar osztály kedves kis szigetét képezett, ahová mindig be lehetett menni, ahol mindig szívesen fogadtak, s ahonnan a diákember kipótolhatta gyorsan fogyó zsebpénzét.

A Junosztyban nincs vendég

Az össz-szövetségi rádióban vagyok. A folyosókat járva nehéz dönteni, hogy melyikről számoljak be elsőként a műsorosztályok közül. Innen sugározzák például a szovjet fiatalok legkedvesebb műsorát, a Junoszty (ifjúság) adásait. A Junoszty munkatársai az ifjúság problémáival foglalkoznak, s mivel maguk is fiatalok, ennek szentelik minden percüket: otthon és a szerkesztőségben, a stúdióban, gyűléseken és ankétokon, a hallgatósággal folytatott személyes beszélgetések során. Nem csoda hát, hogy a Junosztyban nincs vendég: a szerkesztőségben mindenkit otthonosan fogadnak: fellépő írókat, műkedvelő énekest és érdeklődő hallgatót egyaránt.

Itt a Pjatnyickaja utcán, a szomszéd emeleten működik a legfiatalabb rádióállomás, a Majak, mely non-stop – egész napos – adásával megnyerte a hallgatók tetszését. A Majak egyébként valóban hű a nevéhez (a szó világitótornyot jelent): félóránként felhangzik hármás hívőjele – a Moszkvaparti esték című dal melódiaja, közli a legfrissebb híreket, aztán zenés műsort ad a következő félóráig. A moszkvai humor már sajátos értékelését is adta a rádióállomásnak:

Ellenőrzik az éjjeliőrt:

– Mi az, Vitya bácsi, maga hogyhogy nem alszik? Csak nem beteg?

– Nem én kérem. A Majakot hallgatom.

Az épület negyedik emeletén talán a legelevenebb az élet. Ez a rádió szíve, az operatív részlegek központja: a hírszerkesztés.

Nincs közvetlen kapcsolatban a rádióval, de a falai között, stúdióban készül a Krugozor (Látóhatár) című folyóirat is. A Krugozor igazi hangos újság: műanyag lapjain a szöveg mellett hanglemezfelvételek vannak, melyek bármely lemeziátszón lejátszhatók. Havonta megjelenik, ára 1 rubel.

A szerkesztőségből Moszkva egyik legrégebbi utcájára lehetett kilátni. Valamikor Bolsaja, azaz Nagy volt a neve, itt hajtottak a vásározók szekerei Rjazanyba. Később az utca az ott álló templom nevét vette fel, s érdekes módon ezen nem változtattak a szovjet korszakban sem.

„Sok barátom van Magyarországon”

Pjatnyickaja 25. Hetedik emelet. Balról a hatodik ablak. Bentről nézve tágas irodahelyiség, modern írógépekkel, telefonokkal. Az ajtón tábla jelzi: Magyar adások. A szerkesztőség sokoldalú feladatnak tesz eleget: a legnagyobb szovjet hírügynökség anyagai alapján közli a legfrissebb nemzetközi eseményeket, figyelemmel kíséri a kommunizmus építését a Szovjet-unióban, s ugyanakkor állandóan beszámol a szovjet–magyar barátság és együttműködés megnyilvánulásairól. A szerkesztőségi kollektíva szovjet és magyar tagjai szívvel dolgoznak. Nem titok, hogy a szerkesztők, a riporterek, a két fordító, a bemondók és a technikusok megtisztelőnek érzik feladatukat. A leghálásabb talán mégis Alekszej Gromov dolga. Nem népszerű színész, nem is világbajnok, de mint a szerkesztőség levelezője ezrével kapja naponta a leveleket, képeslapokat Moszkva, Rádió címre.

– Büszke vagyok, hogy ilyen sok barátom van Magyarországon – mondja Gromov elvtárs. – Sok hallgatónk valamilyen kéréssel fordul hozzánk, mások évek óta állandó figyelői adásainknak és rendszeres levelezőtársaim. Ismerem őket fényképről, esetenként, ha Moszkvában jártak, személyesen is, és közvetlen, tegező viszonyban vagyunk egymással. Magyar ismerőseim elmesélik problémáikat, választ kérnek kérdéseikre, javaslatot tesznek adásaink színvonalának emelésére, egyszóval mint igazi jó

barátok, megosztják gondolataikat, örömeiket és bánatukat. Korhatár természetesen nincs. Kisiskolások és nyugdíjasok egyaránt írnak. Itt van például Szentkúti Marika levele Mezőcsátról. A neki küldött zongoraszámot köszönte meg.

Novák Erzsébet Nyíregyházáról megcímzett levelet küldött, s kérte, adják azt át jókívánságaival legkedvesebb írójának, Solohovnak, a Nobel-díjjal való kitüntetése alkalmából. Salkoviits György sorai jó gazdára mutatnak. Nemhiába szabolcsi lakos: leveleiben a jó almatermésről, a permetezés eredményességéről számol be.

– Sokszor barátságok is szövődnek a rádió segítségével – mondta Alekszej Gromov. – Német Istvánné pilismaróti és Szarvas Gábor valamint a felesége Jászfelsőszentgyörgyről, a Moszkvai Rádió segítségével ismerkedtek össze, s azóta rendszeresen leveleznek.

(...) Nagyon szívesen teljesítjük hajdú-bihari hallgatónk kérését is. A levelek nem is váratnak magukra. Olvassal Bujdosó Imre gimnazista Hajdúböszörményből szellemi vetélkedőn akar részt venni, s orosz nyelvű levelében azt kéri, hogy segítsünk neki válaszolni a Szovjetunióról szóló kérdésekre. A közelmúltban két püspökladányi gimnazista kislánytól, Dávid Líviától és Tóth Elzától kaptam első ízben levelet. Leírják, hogyan tanulnak, mivel foglalkoznak szabad idejükben. Elza szovjet sportolókról szeretne hallani adásainkban, Lívia pedig levelezőpartnert keres, hogy oroszstudását tökéletesíthesse. Több levelet kaptam már Danka Gizellától Hajdúszoboszlóról. Gizi tsz-tag, és rendszeresen beszámol a közösben folyó munkákról. Legutóbbi levelében aziránt érdeklődik, hogy a Szovjetunióban szoktak-e részes munkát adni termelőszövetkezeti tagoknak vagy kívülről. Beszámol arról, milyen jól sikerült az autóbusz-kirándulás, melynek szervezésében – mint KISZ-szervezőtitkár – ő is részt vett. Nagyon örülök és helyeslem, hogy Danka Gizi és barátai a továbbtanulás gondolatával foglal-

koznak: ma a mezőgazdaságban különösen nagy szükség van képzett szakemberekre.

Forgatjuk a leveleket, képeslapokat, azaz ajándék-küldeményeket, melyeket a hallgatók küldtek viszon- zásul az üzenetekért, kedvenc lemezekért, emléktár- gyakért. A magyar osztálynak van egy hatalmas fényképalbuma, benne csupa mosolygós arc. A fo- tók, rajzok, képeslapok, jelvények mind-mind egy- egy kedves barátira, magyar hallgatójukra emlékez- tetnek. Egy asszony levélben rendszeresen Fecske cigarettát küld a dohányosoknak, egy másik rádió- hallgató ajándéka egy kis szivacs-mackó, Kopal Ru- dolfnak, a bemondók egyikének kabalája. A maci a mellényzebből kikandikálva minden este figyelme- sen hallgatja gazdája mikrofonba mondott szavait:

– Itt Moszkva beszél! Felhívjuk kedves hallgatóink figyelmét, hogy a Moszkvai Rádió naponta két fél- órás magyar nyelvű műsort sugároz. Első adásunkat 18 órától 18 óra 30 percig hallhatják a 31, 49 és a 194 méteres hullámhosszokon. Második adásunk időpontja: 21 óra 30 perc. Hullámsávok: 41, 49, 194 és 256,6 méter.

Hajdú-Bihari Napló
1965. december 19.

(A Pjatnyickaja 25 persze a külföldre irányuló szovjet állami propaganda egyik fellegetője volt, de ez nem állt ellentétben azzal, hogy az emberi viszonylatokban az idegen nyelvű szerkesztőségek kis kollektívákat alkottak. Ifjúkorom ellenére megbecsülték a munkámat, s ezek az évek is hozzájárultak ahhoz, hogy amikor később, hat év tudósítói munka után „leszereltem” Moszkvában, búcsúzóul örö- kös belépőt kaptam a székházba. Akkor még nem sejtettük, hogy a birodalom nem áll fenn örökké, s hamarosan új igazolványokat adnak ki, új alkalmazottak- nak.) Esténként a rádiószékházban már nem volt nyüzsgés, nem álltak sorok a büfékben, akadt idő kisebb-nagyobb beszélgetésekre is a stábon belül. Jó ötvenes rendezőnőnk, Kira Iljinyicsna, aki húsz-huszonöt évvel korábban bizonyosan „bombázó” volt, magyarul nem beszélt, s előszeretettel csillogtatta irodalmi mű- veltségét. Vezetéknevét nem jegyeztem meg, sztorijait annál inkább. Legszíve- sebben háborús élményeit hallgattam: éveken át tagja volt egy művészcsoport- nak, amely járta a harcoló alakulatokat, hogy szellemi-érzelmi töltést adjon a frontkatonáknak. Kira Iljinyicsna hívta fel a figyelmemet egy később világhír- névre szert tevő kirgíz–szovjet kortárs író estjére is.

„Saját népemnek írok”

Író-olvasó találkozó a Lomonosov Egyetemen Csingiz Ajmatov részvételével. Nem ismeretlen a magyar olvasóközönség előtt Csingiz Ajmatov neve. A Nagyvilág 1962-ben közölte a Dzsamilja című elbeszélését, az Élet és Irodalom 1962. okt. 6-i számában pedig Az első tanító című kisregényének egy részletét olvashattuk, Hóvihar címmel.

Természetesen ilyen előzmények után nagyon megörültem, hogy a Lomonosov Egyetem humán fakultásai író-olvasó találkozót rendeznek – Csingiz Ajmatov részvételével. ... Az érdeklődést minden bizonnyal az is növelte, hogy a Dzsamilja és a Teveszem című elbeszéléseit, valamint az Első tanító és Piroskendős kis nyárfám című kisregényeket Lenin-díjra terjesztették fel.

Amikor Ajmatov belépett, már a kis előadóterem minden zugában diákok szorongtak. Valóban egészen fiatal ember, fekete hajú, markáns, nyugodt arcú, megnyerő férfi. Szürke öltönyt viselt, hozzá krémszínű, nálunk is divatos kötött ingkabátot.

A találkozót az egyetem irodalmi tanszékének vezetője az író bemutatásával nyitotta meg. Ezt követően a tanszék egyik vezető tanára mondta el néhány szóban szubjektív véleményét, benyomásait az író eddigi munkásságáról és érdekesen elemezte a kirgiz származású író jelentőségét a modern szovjet irodalom életében.

A mi gyakorlatunktól eltérően ezután az olvasók felszólalása következett. Érdekes, váratlan újdonság volt ez számomra, hogy – valamilyen hallgatóságos beleegyezés alapján – mennyire az olvasó került előtérbe ezen a találkozón: az író közölte mondanivalóját műveiben, most hallgassa meg olvasói véleményét! És nem volt ebben semmi bántó. A felszólalók után megszólalt az író is, egyelőre még nem személyesen, hanem írásban, ill. annak előadóján keresztül. Petroszjan, az ismert színész adta elő a Dzsamilja egyik legszebb részletét – nagy sikerrel. Ezalatt az író előtt felgyülemltek a papírra írt kérdések. Szót kért és kicsit mikrofonlázban hangon beszélni kezdett. Elfogódottan, mert – mint mondotta – nincs hozzászokva az egyetem atmoszférájához. Állatorvosi technikumot, ill. mezőgazdasági főiskolát vég-

zett, dolgozott, majd 1956-58-ban a Gorkij Irodalmi Intézetben sajtóíftotta el az alapvető mesterségbeli fogásokat. Röviden beszélt kis szünetekkel, a „vo!” és a „da” szavakat gyakran használva, s olyan ember benyomását tette, aki jobban szereti az írás személytelenségét a dobogó közvetlen légkörénél. Ez a rövidség azonban nem volt szürke és barátságtalan, és a feladott kérdések választát hamarosan a vallomás láza forrósította át.

– Miért nem filmesíti meg elbeszéléseit?

Ajmatov tagadta ezt, s az Úton című filmnovellájára hivatkozott. Megjegyezte, hogy bár idegenkedik a filmesítéstől, az első próbálkozások megkezdődtek: a fiatal, „Kirgizfilm” stúdióban már forgatják az Első tanító és Teveszem (a filmen Hőség) c. írásaiból készült filmet.

– Létezik-e Dzsamilja a valóságban? – ez volt a következő kérdés. – Igen is nem is –, felelte. Az a szerelmes lány, akit az elbeszélésben így hívnak, az életben nem létezik, de tíz, vagy több Dzsamiljában megtalálható. Ennek kapcsán elárulta, hogy eredetileg a Dallam címet adta az elbeszélésnek, de most már az egész világ csak a főszereplő nevééről ismeri. (Egyébként erről az elbeszélésről írta a francia kiadás előszavában Louis Aragon: „A legszebb elbeszélés a szerelemről.”)

– Kit vall példaképének, tanítójának?

– Az én tanítómesterem, az én iskolám az orosz irodalom. Ez nem azt jelenti, hogy megtagadom a származásomat, de a kirgiz próza nagyon fiatal, nincsenek hagyományai, és csak a tradíciókban gazdag orosz irodalom lehet alap számomra - magyarázta Ajmatov, majd hozzátette, hogy Solohov, Hemingway, Pausztovszkij műveit olvassa szívesen; eszmeileg Gorkij és Majakovszkij útján kíván haladni, mint arról már a plénumon beszélt. Nagy taps fogadta az író kijelentését a pozitív hős pártosságát illetően.

– Sok szovjet író – mondta Ajmatov – újabban félkommunista hőst szerepeltetni műveiben, mert az ilyet Nyugaton nem fordítják le. A saját népemnek írok, s az nem másodrendű. Különben ha jó a mű, úgy előbb-utóbb teret kap az író hazáján kívül is.

Hajdú-Bihari Napló 1963. június 2.

Ajtmatovval, sajnos, többet személyesen nem találkoztam. Tudom, bizonyos mértékig a szovjet rendszer nemzetiségi politikájának kirakatemberre volt, de azt hiszem, ez a nagy író tudatosan kötött kompromisszumokat, s vállalta fel a közszereplést, hogy korlátozások nélkül megjelenhessenek egyetemes értékű művei. A rendszerváltozás után, meglepetésemre, Oroszország EU-nagykövete lett, a kirgiz *aul* (falu) szegényes romantikája helyett európai nagyvárosok kényelmét választotta. Talán azért, hogy jobb körülmények között írjon, talán azért, hogy szűkebb-tágabb hazáját szolgálja külföldön. (E könyv kéziratának rendezése idején jött a hír: hetvenkilenc éves korában egy nürnbergi klinikán 2008. június 10-én elhunyt Csingiz Ajtmatov kirgiz író.)

Kapcsolatom a rádió magyar szerkesztőségével kétirányú volt: átvettem témákat, hogy tudósításokat küldjek haza, de előfordult, hogy nekik is meg tudtam írni azokat az élményeket, amelyekről különféle magyar lapokban számoltam be.

Szubjektív sorok Leningrádból

A hős városban nyár elején jártam először. De hogy is volt?... Megérkeztünk. A csomagokat a szálláson elhelyezve elindulok a késő délutáni órákban a várost „felfedezni”. Előttem a sokat emlegetett sugárút, a Nyevszkij prospekt; sodor előre a sok ember a barátságos empire házsorok között. Először csak nézelődni akartam, de már tudom, hogy nem lesz megállás. Vonz, ragad magával a történelemmel telített alkonyi hangulat, az Admirális palotájának csúcsán megcsillanó utolsó napsugár, a Néva felől áradó hűvös levegő, és én már nem sajnálom az elmaradt vacsorát. Közben azon csodálkozom, hogy kilenc óraker nyugszik a nap, és még 11-kor sincs sötét. De hisz a fehér éjszakák!

És akkor hirtelen megpillantom a híres árkádot, mely alatt november 7-én a forradalom megrohamozta a Téli Palotát; előttem a képekről oly bensőségesen ismert Ermitázs. Az óriási méretek közt párányá törpült ember nem érti, miként ragadhatott a túlságosan szerény elnevezés (éremitage kb. elkülönített zugot, magányos sarkot jelent) erre a monumentális együttesre. Az épületcsoport látomás-

szerűen vibrál a fehér éjszaka misztikus opálfényében, s én nem tudom elhinni, hogy a látni vágyott kincsek tárháza, a Szovjetunió legnagyobb művészeti és kultúrtörténeti múzeuma előtt állok. Nem hiszem akkor éjjel, míg a sötéten fodrozódó Néva partján a paloták kontúr nélküli, lebegő képében gyönyörködöm, és a méltóságteljesen elvonuló hajók után újra leereszkedett hidak egyikén visszaindulok; nem hiszem másnap sem – míg csak be nem lépnek a márvány előcsarnokba.

Óriási a tömeg. Posztópapucsba bújtatott katonacsizmák, megfáradt lábakra húzott szandálok csoszogó zaja, túsarkú cipőköltemények kopogása, és szélesen hömpölygő, ünnepélyesen tompított nemzetközi beszéd fogad. A terem közepén a nyitott tárlatok felsorolása. Elindulok fel a lépcsőn, s próbállok a kis, alaprajzos tájékoztató szerint haladni. Itt, az első emeleten, a holland és spanyol festészet termei között, itt kell lennie valahol Rembrandtnak. Mellékesen agyam tudomásul veszi, hogy az óriási teremben, melyen áthaladok, a XVII-XVIII. sz. orosz iparművészet remekei csillognak - mennyi drágakő! – , hogy legalább 20 Rubens-kép néz rám az egyik szobában, a másikon Van Dyckok függnek egymás fölött.

Vajon jó helyen járok? Igen, ott van! Ott van: az ajtó mögül hirtelen váratlanul előbukkan hatalmas aranykeretében, lepleiből félig kibontakozva Danae. Előveszem zsebemből a reprodukciót, melyről eddig ismertem. Az eredeti most kissé idegennek tűnik, egy kissé talán zöldesebb is. Zöldesebb? Ki tudná nevén nevezni ezt a valamit, e színt, mely nem is szín, hanem egy különös tünemény: úgy világít, mint egy fényforrás. És ez a varázslat sugárizik minden vászontól. Ott, egy vendégfalon A tékozló fiú visszatérése, melynek egy korai vázlatát már ismerem. Amott a Szent család. Mária a gyermek Jézust ringatja, mögöttük József dolgozik. Csodálatos... Találgatom, milyen szisztéma szerint haladt a festő ecsete, de nem megy. Csak bámulni tudok és megdöbbenve állni. Nem tudtam, hogy a művészetnek ilyen hatalma lehet.

A palotát az olasz származású Bartolomeo Rastrelli tervezte

Sietek, mert csak néhány óra áll már rendelkezésemre. Az utolsó kabinetben azonban meg kell állni. Portrék, a festő önarcképei, a híres Öregember vörösbőben, tanulmányfejek, és itt a szintén ismert Öregasszony is. Mellette most pillantom meg a tüdőbeteg Saskia képét, amint sápadt arcában csillogó, lázas szemeivel a távolba tekint. Érthetetlen a hatás. Hisz Rembrandt szinte csak barnával, annak árnyalataival és szürkével dolgozott s a kevés szín rengeteg tónusú változata csak néha ölel magába egy-egy piros ruhadarabot vagy csillogó ékszert; csupa fáradt szín, a barna dominál, mégis minden kompozíció tele mozgással, az eleven élet lenyűgöző erejével. És ezen túl az a bizonyos foszforeszkálás – szinte megbűvöl: mintha a képet pergamenre festette volna, s belülről rejtett égők világítanák át.

Kicsit már zúg a fejem. Míg pihenek, a látogatókat nézegetem. Az idegenvezető kanadai iskolásoknak magyarázza egy Puskin-kép történetét. Egy fél iskola belefért abba a hatalmas autóbuszba, amellyel

érkeztek – már kora reggel találkoztam velük. A szemközti ajtón nyolc férfi vonul be, egyforma kék zakóban, hatalmas címerrel a mellén. Érdekes akcentussal beszélnek az angolt; egy walesi legényklub tagjai. Mindent rendkívüli alaposággal megnéznek, és halkan vitatkoznak egymás között.

Az olasz anyag egy kis csalódást okozott: több képet vártam Leonardótól és Rafaellótól. Igaz, itt van néhány jellegzetes, darabos Caravaggio és Tiziano Danaéja, de Rembrandt után kevésbé tudom élvezni. A németeket átfutom, legtöbbet Holbein egy remeke előtt időzöm: a Tondo-képen szinte élő Erazmus sápadt sárga arca és finom, kifejező vonásai a festő jó emberismeretét és megfigyelőképességét dicsérik.

Brueghel! Nem messze tőle pedig már a spanyolok. Ide is legalább egy nap kellene. Két portré képviseli a barokk nagy realistáját, Velazquez: IV. Fülöp és Olivarez arcképe. A másik falon Greco zöldeskékbe, zöldessárgába ágyalt, tompán világított, megnyúlt alakjai; a jól elhelyezett ecsetvonásokkal, hűvös, zsongó színekkel megfestett jelenetek a felfokozott valóság lenyűgöző erejével hatnak a nézőre. Péter és Pál apostol képét egy festő másolja. Állványát sokan állják körül, s izgatottan, szinte átélve az alkotás megkapó pillanatait, figyelik, hogyan telik meg a felvetett vázlat a révedező, szelíd Péter apostol és a fanatikus, villogó szemű Pál Greco által mesterien komponált ellentétével.

Ermitázs! Csodálatos élmény volt: személyes ismeretséget kötni főleg csak műveikben élő géniuszokkal, akik tanítanak és gyönyörködtetnek, büvölnék és ébresztenek. Mindannyiukkal beszéltem, köztük Rembrandt van Rijnnel is. Társalgásunk eléggé egyoldalú volt: én képei előtt hallgatva álltam, míg a széles vállú, erős ember magáról, koráról mesélt, s az életre tanított – mindezt festményeinek egyéni, gazdag nyelvén.

Egyetemi élet
1964. január 31.

Egyik kedvencem, El Greco Péter és Pál apostolt ábrázoló festménye az Ermitázsban

A Szovjetunióban akkoriban négy olyan nagy képtár, illetve múzeum volt, amelyek neve fogalomná vált, s kiállítási anyaguk messze földről vonzotta a műértő vagy a művészetekkel ismerkedni kívánó látogatókat. A Tretyakov Képtár és az Orosz Múzeum az orosz–szovjet festészet és szobrászat remekeinek gyűjteményéről volt nevezetes, a Puskin Múzeum és az Ermitázs pedig a képzőművészetek egyetemes történetébe engedett betekintést. Hihetetlenül gazdag anyaguk arra is alkalmas volt, hogy az egyetemen annak alapján tanítsák nekünk az európai és az orosz művészet történetét. Hogy miként jött létre egy-egy kollekciónak, azt nem nagyon részletezték professzoraink; ha jól emlékszem, csak a Kremlben lévő Fegyvertár kapcsán említették meg, hogy a gyűjteményben a különböző háborúk során szerzett hadizsákmány javát is elhelyezték. (Pár évvel később az *Oruzsejnaja Palatav* kapcsolatos élményeim egy rádiós kollégám idevágó sztorijával gyarapodtak. „Zsabó”, aki azóta már elhunyt, vagy tíz évvel volt idősebb nálam, s fröccsözés közben (az pedig gyakran előfordult) szívesen okított minket, fiatalokat. Moszkvai útjáról szóló történetét rengetegszer hallottam, de századszor is úgy nevettem rajta, mint első alkalommal; talán épp akkor járt ott, amikor én a Lomonoszovon tanultam. A szóban forgó turistaút során Zsabót és az újságírócsoport többi tagját természetesen a Kremlbe is elvitték. Ott kollégám vett egy képeslapot, s a következő szöveggel küldte haza a szerkesztőségbe: „Ez a Fegyvertár, ahol megtalálható a világ minden kincse, kivéve a fater bringáját”. Nyitott levelezőlap volt, nem csoda, hogy még szinte haza sem ért a csapat, Jóskának raporra kellett mennie a főnökhöz. Kollégám ártatlan szemekkel így magyarázkodott: „De hát elnök elvtárs! A fater bringáját az ostrom után tényleg elvitték az oroszok.”

A Kamennij moszton akkoriban még kevés kocsi járt

Újságírói ujjgyakorlatok

Első moszkvai írásaim többnyire a rádióadásokból, illetve a helyi lapokból vett témák és ötletek nyomán születtek meg, de az a tény, hogy a cikkek tetején egyre gyakrabban jelent meg zárójelben a *Moszkvai tudósítónktól* megjelölés, növelte az önbizalmamat, és arra is ösztönzött, hogy keressem a sztorit, járjak utána a hírértékű témáknak. Ráadásul a Hajdú-Bihari Napló akkori főszerkesztője – aki tudta, hogy a Szovjetunióban milyen nagy szerepe van a *bumazskan*ak (így becézték a bürokraták szemében szent, mindenható iratokat) – már kiutazásomkor adott egy megbízólevelet, amelyet aztán időnként meghosszabbított. Ennek az akkreditációnak jogilag semmi alapja és hatálya nem volt, de azért itt-ott eredményesen lobogtattam. Kivéve egy érthetetlen esetet. A város északi részén, az állandó népgazdasági kiállítás előtti szabad téren, nem túl messze Vera Muhina Munkás és parasztasszony című, a maga nemében és stílusában szerintem kiváló alkotásától, akkoriban építettek egy rakéta csóvájára emlékeztető űrhajózási emlékművet. Sok minden nem látszott még belőle, de az adatokat már ismertem a délutáni fővárosi lapból, a *Vecsernyaja Moszkvából*, ezért elhatároztam, hogy riportot készítek róla. Ám alig emeltem fel a fényképezőgépet, valaki mellettem termett, becitált egy lakókonténerbe és töviről hegyire kifagगतott, mit akarok. Végül – miután fájó szívvel odaadtam a filmet – nagy kegyesen elengedtek, megtiltva, hogy ismét próbálkozzak a fotózással.

Már nem emlékszem, hogyan történt, de Moszkvában sikerült bejutnom két kiváló magyar tudósító „szentélyébe” is: Vajda Péter a Népszabadság, Sugár András pedig az MTI képviseletében dolgozott a Kutuzovszkij proszpekten (ki sejtette volna, hogy néhány évvel később én ugyanabban az ikerlakásban öröklöm meg Kulcsár Istvántól a Magyar Rádió állandó tudósítói irodáját). Tőlük, pontosabban a lakásuk előtti folyosóról el lehetett hozni a már szemétre szánt, BIZALMAS feliratú MTI-s hírösszefoglalókat és külföldi lapszemléket. S minthogy egy kispénzű diák nem járatta a szovjet lapokat, önmagában már az is nagy segítséget jelentett, hogy tallózhattam a kidobott újságokban. Témakövető tudósításaim így elég frissek voltak, rendre lehozta őket a számomra szerkesztőként kijelölt debreceni rovatvezető, Béneyi József. (Író-újságíró főnökömet kezdettől fogva nagyon tiszteltem, kiténtetésnek vettem, ha levélben, és főleg nyaranta megjegyzéseket fűzött írásaimhoz. Annál jobban szégyelltem, amikor egy írásommal őt is kényelmetlen helyzetbe hoztam. Egy hetilap alapján ugyanis beszámoltam arról, milyen nagy sikert aratott Moszkvában a Vasárnap című új film. Magam akkor még nem láttam a neves színészeket felvonultató alkotást, ezért következhe-

tett be a baki: elnéztem azt a lágyjelet, amely az oroszban a vasárnap és a feltámadás szót megkülönbözteti, s bizony a film valójában Lev Tolsztoj nagy regényének feldolgozása volt. (Hogy érthetőbb legyen a történet, arról van szó, hogy az oroszban használatos lágyjelnek külön hangértéke nincs, csak az előtte álló mássalhangzó puhább ejtését jelöli. Hangzásra tehát a *voszkrzesnyije* és a *voszkrzesnyje* szó szinte ugyanaz, nem volt nehéz összekeverni őket.)

Az igazi sikerélményt persze az adta, amikor „saját szerzeményű” történetet írhattam meg. Diák zsurnalisztaként végül is elég szép teljesítménynek tekinthettem, hogy megszólaltattam neves művészeket, színészeket, tudósokat, megtaláltam és meginterjúvoltam Lenin titkárságának még élő tagjait, s „megszerveztem”, hogy például a Hajdúszoboszlót felszabadító szovjet tábornok ne csak interjút adjon, hanem ellátogasson az egykori harcok színhelyére. A trófeák közé sorolom azt is, hogy sikerült találkoznom Zalka Máté író özvegyével.

Zalka Máté, az ember (Moszkvai tudósítónktól)

Faulkner-darab megy a rádióban. Az utolsó jelenet is a vége felé jár már, amikor betoppanok, ezért vendéglátóm néhány perc türelmet kér, hogy végighallgathassa az előadást.

Amíg az idős néni csillogó szemekkel, fülét a kis táskarádió hangszórójához szorítva izgalommal várja a konfliktusok megoldódását, bőven van időm szétnézni a harmadik emeleti lakásban. A meghitt légkör, az új típusú tv-készülék, a képek a falon, a dísz- és emléktárgyak katonás rendje, s a tömött irattartókkal terhelt íróasztal tulajdonképpen már mind régi, kedves ismerőseim, de ha először ismeretlenül járnék is itt, fel kellene fedeznem, hogy a kis lakás háziasszonyát szoros kapcsolatok fűzik hozzánk, magyarokhoz. Az asztalon magyar kéziszőttes terítő, rajta a váza szintén hazai fazekasmester keze munkája, a vitrinben hollóházi vázák, színes herendi porcelánfigurák állnak.

És könyvek – magyarul vagy oroszul és németül –

magyarokról. A dolgozószoba falán függő fényképek szintén egy hazánk fiát ábrázolják, legtöbbször katonaegyenruhában, helyenként családi körben és mindig mosolyogva: Zalka Máté ő, a spanyol szabadságharc legendás Lukács tábormoka, a Nemzetközi Brigád hősi halált halt parancsnoka. S ha a látogató figyelmesebben megnézi a fényképen szereplő nőalakot, benne felismeri a színházi közvetítést hallgató nénit, Zalka Máté Moszkvában élő feleségét.

– Ez az időjárás nemcsak az én szívemnek nem tesz jót, a rádió sem szól rendesen – szólal meg Vera Ivanovna, ide-oda forgatva az apró, recsegő-fütyülő vevőkészüléket.

Igen, az időjárás. Ez az idő...

Tudtam, hogy szanatóriumba készül, hosszabb kezelésre, ezért is látogattam meg, mielőtt a Moszkva környéki kezelőintézetbe indulna.

– Komolyabb baj nincsen, csak kisebb rendellenességek. Pihenni kell – mondja ő.

Talán ezért is fogtam tollat, noha ez évben nincsen kerek Zalka-évforduló: a forradalmár-szabadságharcos 68 éve született Matolcs községben és 27 éve esett el – Spanyolországban. Egy évszám azonban jelentős eseményt hordoz magában - erről csak kevesen tudnak – egy másik születést: Zalka Máté, az író indulását. 1924-ben jelent meg Zalka első elbeszélése, s ennek idén pontosan negyven éve. Írói munkásságának legszükségesebb elemzését elvégezték az irodalomtörténészek. Én a férjről, az apáról, az emberről vallattam a feleséget.

- Csodálatra méltó ember volt, aki teljesen embertársainak, családjának szentelte magát. Én korholtam, mert a polgárháború szűkös esztendeiben is levette magáról az utolsó zakóját, hogy valami rászorulatot kisegíthessen.

– Neked van még egy? – kérdeztem, nem tudom, hányadszor stoppolva meg régi felöltőjét, de ő rám nézett ellenállhatatlan mosollyal az arcán és így szólt:

– De hisz nagyon fázhatótt szegény! – s erre nem volt mit mondani.

Zalka Máté kislányával egy moszkvai ház erkélyén

– Mátében nem lehetett elkülöníteni, hogy ez a magánember, ez meg a közösségi. Akárhányszor előfordult, hogy az utcán sétálva figyelmeztetett valakit, mert durván beszélt, vagy mert nőket, öregeket félrelökve tolakodott fel a villamosra. Ha szükség volt rá, még tettelesen is közbelépett.

Erős férfi volt.

Egy este gyűlésre sietett, s egy útkereszteződésnél ittas sofőr kocsija alá került. Az autó a combján hajtott keresztül, s az orvosok csodájára jártak, hogy csontjai egy parányi sérülést sem szenvedtek. A gázolást követően ő maga hívott fel s nyugtatott meg telefonon. Vera Ivanovna oroszul vagy németül beszél, de tiszta magyar kiejtéssel idézi a felejtethetelen, becéző szavakat. ...

„Nem loptam én életemben...” – Így kicsit váratlanul csendül fel a dal itt, Moszkva kellős közepén, de annál nagyobb örömet okoz. Sorra tesszük fel a lemezeket: népdal, magyar nóta, Bartók, Kodály, operett-részletek... A lemezkészlet a legféltettebb kincsek közé tartozik; Czinege Lajos altábornagy, magyar honvédelmi miniszter ajándékozta Zalkáné, Vera Ivanovnáknak.

Az elsőként játszott lemez borítóján ceruzás megjegyzés: „Ijubimaja”, azaz kedvenc. Vera Ivanovna szinte megfiatalodik, tánclépésekben hozza be a feketét, és dúdolgat, férjét emlegeti, aki nagyon szeretett táncolni és feleségét is megtanította, hogy kell járni a magyar csárdást.

„Csak egy lovat Debrecenben...”

Megkérdeztem, tudja-e, hol van Debrecen?

- Nemcsak tudom, hanem jártam is ott - hangzik a válasz és Vera Ivanovna elmeséli, mennyire megtetszett neki a város, 1962-ben, Zalka Máté halálának 25. évfordulóján a magyar kormány meghívta az író özvegyét a Magyarországon rendezett emlékünnepekre. A nálunk eltöltött néhány hét alatt sok helyen megfordult az országban, s megismerkedett azokkal a tájakkal, falvakkal és városokkal, azokkal az emberekkel, akiktől férje oly sokat mesélt.

– Ezek a tájak olyannyira megelevenedtek bennem

Máté elbeszélései nyomán – mondja –, hogy képzeletből megfestettem őket. Férjem nagyon szerette ezt a néhány képet, mondván, nagyon emlékezteti Magyarországra. Megdobogott a szívem, amikor két éve magam is tanúja lehettem a magyar táj szépségeinek, és megkettőzte örömeimet, hogy képeim

A kiskatona Zalka

valóban hasonlítottak egy kicsit rájuk. (Vera Ivanovna sokáig dolgozott díszlettervezőként és biztos érzékkel kezeli az ecsetet. Az említett képek, melyeket csak hosszas kérésre mutatott meg, bizonyítják ezt legjobban.)

Két iratcsomó fekszik előtte, egyikben Zalka Máté feljegyzései, eddig kiadatlan kéziratai – felmérhetetlen érték, a másokban pedig gondos kezek a róla megjelent újságcikkeket, megemlékezéseket és egyéb publikációkat gyűjtötték össze. E csomóban magyartól kezdve grúzrig minden nyelven olvashatók méltatások Zalkáról, az íróról, s cikkek, melyek az októberi forradalmat követő polgárháborúban részt vevő magyar hadifogoly tiszt, később a spanyolországi fasiszta reakció ellen küzdő Lukács tábornok tetteiről szólnak. Hatalmas munka vár még a kutatókra, akik rászánják magukat ez anyag rendezésére és kiadására. Vera Ivanovna és szovjet segítőtársa jelenleg a Zalkáról szóló visszaemlékezések kiadásán dolgoznak.

Hajdú-Bihari Napló
1964. május 1.

Nem tudom, a korszak népszerű szovjet komikusa mikor járt először Magyarországon, de szállóigévé vált mondatát nemzedékek ismerték, s ismerik ma is. Első újságírói trófeáim egyikeként tartottam számon, hogy az akkor 53 éves Arkagyij Rajkint sikerült megszólaltatnom, alig két évvel kiérkezésem után. Az apropó egy moszkvai bemutató volt: egy „mezejáték” premierje az emberi visszasságokról.

Válámi ván, de nem áz igázi

Hullámozó a darab. Hullámozó, mégpedig úgy, mintha a nézőtér és a színpad hol eltávolodna, hol közeledne egymáshoz. A néző egyszer a történet résztvevőjének szerepében tetszeleg és ilyenkor büntudattal süti le a szemét, máskor pedig valahol a hátsó sorban találja magát - kívül, távol, hidegen hagyva a látottaktól. Amikor például Rajkin rossz fiacskájával lovacskázik, megszokásból rándulnak meg nevetőizmaink. Az egész jelenet tartalmatlan, ötletszegény, csak a komikus játéka teszi színpadképessé. Ha összeszámoljuk, szerencsére az ilyen jelenetek elenyésző kisebbségben vannak, a két óra alatt csaknem végig a kiváló humorista szemüvegén át, művészi eltorzított nagytásban látjuk napjaink hibáit.

25 vizes ing és közönségsiker

Kritikusai, méltatói gyakran ilyen formán kezdik írásukat: „Amikor a szünetben beléptem Rajkin öltözőjébe, a művész kimerülten feküdt a díványon. A székek karfáin tíz átizzadt ing lógott; Rajkin ennyit váltott az első felvonás alatt. Ezenkívül még 15 fehér ing volt előkészítve a műsor további részére...” Nem tudom, hitelt adhatunk-e ezeknek a recenzoroknak; magam nem a szünet pihenésre perceiben kerestem fel őt. Egyébként meggyőződése, hogy Rajkin színészi alakításainak értékét, művészi teljesítményét nem az elhasznált ingekkel lehet mérni. Talán még tapssal, nevetéssel sem. Hogy miért?

A darab egyik felejthetetlen jelenete a lakáskiutaló korrupt hivatalnok és a naiv, új lakásra vágyó ügyfél társalgása. Elhangzanak a célzások a „kérésre”. Az ügyfél (Rajkin) nem érti rögtön a dolgot, aztán eszébe jut, hogy a felesége elindulás előtt pénzt dugott a zsebébe. Ezután már csak a kezek játszanak. Kapzsiságtól reszkető, ugyanakkor fölényesen kinyújtott finom kéz: „csak akkor kapsz, ha adsz”, képzeletben pénzt morzsolgató ujjak, és kérés-könyörgő, izgatottan-kétségbeesetten háborgó, majd kemény, elkeseredett büszkeséggel ökölbe szoruló, zsebre dugott – de ki nem húzott – munkáskezek. A jelenet alatt nem hangzott el nevetés, nem csattant fel a taps. Rajkin legsikerültebb alakításai azok, amikor nem a rekeszizomra hat, hanem az eszünket tornáztatja, valami elvont, gondolati nevetésben. Természetesen jó néhány poént is hallunk a darabban, szellemeseket és kevésbé ötleteseket. Különösen gazdag csattanókban a személyi kultusz csökevényeit csípővágó jelenet. (...) „Minek tanuljak, amikor taníthatok?” – bölcsekedik a „vonalas” káderlap birtokosa, és egy kutatóintézet osztályvezetőjeként megírja „diszsertációját”. Idézzük csak: „...és társadalmunkban évről évre erősebbé válnak a gyengeáramok”.

Rajkin és a színház

Kopogásomra ő nyitott ajtót, villanyborotvát tartott a kezében. Akkor tisztíthatta. Hétköznapi találkozás a színdarab varázslójával.

– Az emberi hibák, a társadalmi, erkölcsi problémák, a személyi kultusz – ezek a kérdések izgatnak, és ezeket viszem a színpadra is – mondja szállodai szobájában. Hangja már kipihent, ha kissé rekedtes is, ananász levét kortyolgat. – A problémákat az életből veszi, Arkagyij Iszakjevics...

– ...a problémák az utcán, a levegőben vannak. A művész feladata, hogy felismerje őket, színpadra vigye és bemutassa az embereknek. – Felesége közben „besegít”, példákkal illusztrál, mint a társulat tevékeny tagja. Rajkin ilyenkor elhallgat, néha bólint, aztán kissé fáradtan, mosoly nélkül, csendesen, sze-

rényen válaszol. Arca csak akkor lesz derűsebb, amikor Magyarországra, balatoni nyaralására terelődik a szó. Mesélni kezd: – Válámi ván... áz áz igázi. A moszkvai vendégszereplés október végéig tart. Aztán egy új darabon dolgozik majd, amely szintén egyfelvonásos, de összefüggő történettel, tehát „kivétel”. Az hogy az a darab milyen problémákat vet fel, még titok.

Hajdú-Bihari Napló,
1964. október 28.

A tudósítói munkában – amint ezt később sok-sok éven át tapasztaltam – az a legérdekesebb, hogy nincsenek tematikus korlátok, s az újságíró a legkülönbözőbb eseményekről számolhat be olvasóinak, hallgatóinak vagy nézőinek. És az is előfordul, hogy a sztori egyszerre több lesz számára, mint riporttéma. Erzsike egy zalai kislány volt (ma már remélhetőleg nagymama), aki gyógykezelésre Moszkvába került. Az alábbi történet talán szentimentális, de igaz. S rendkívül jellemző a „hatalmas szívű” oroszokra.

Két Rajkin: az igázi és bábu mása

Erzsike

Mint minden este, tíz óra után kilenc perccel aznap is megszólaltak a moszkvai Kijevi pályaudvar megafonjai. „Figyelem, figyelem! Nemzetközi gyorsvonat érkezik Budapest felől az első vágányra...” Az erős szél betört a csarnokba, szavakra tépte, szaggatta szét a további mondatokat, hóval próbálta betömni a hangszóró tölcserét. Az október végi hideg füttyülve, zúgva préselte be magát a réseken és tetőnyílásokon, befurakodott a varakozók kabátja és földre húzott kucsmája alá...

22 óra 10 perc. A dízelmozdony hajszálpontosan futott be a vágányra, még mozgott a szerelvény, amikor a ka-lauzok villámgyorsan letörölték a lépcsők bejegesedett kapaszkodóit és ismét megszólalt a női hang: „Itt Moszkva! Moszkva!... Köszöntjük kedves vendégeinket.”

Az egyik kocsiból anya segítette le beteg gyermekét. A tíz év körüli kislány gyermekparalízistól befordult lábbal, minden erejét összeszedve próbált könnyíteni az öt két kézzel leemelő édesanyjának. Kedves arccskáját eltorzította az erőlködés és a fájdalom. Hordár vette el a csomagokat és tudván, mi a kötelessége, kérdés nélkül vitte a bőröndöket a taxiállomás felé. Anya és lánya egy pillanatra megtorpant, aztán lassú léptekkel, nem is lépések voltak ezek, inkább anyja tette, segítette előbbre a lányát, a hordár után indultak. Arcukat pillanatok alatt pirosra csípte a hideg.

Hordárok és taxisofőrök a pályaudvarokon ismerik egymást. Kezdetleges kooperáció az övék, de végeredményben hasznos az utasnak is, különösen ilyen időben. Anya és beteg kislánya hamarosan egy Volga ablakai mögül nézhettek ki a nagyváros fényekkel telehintett, ismeretlen, ködös sötétjébe.

A joviális arcú taxisofőr sebességváltás közben hátrafordult, hogy megkérdezze az utasát, de felelet nem érkezett szavaira. Egy meggyűrdött papírlap került ki az asszony retiküljéből, rajta a 19. számú Sumszkaja gyermekkórház címe. A sofőr egyetértően pillantott a kislányra, aztán ráadta a gázt...

„Itt valami nincs rendben – gondolta a sofőr, s fejében, mint az utcán villódzó fények, futkározni kezdtek

Erzsike és taxisofoőr barátja újságfotón

a gondolatok... – külföldiek, ez biztos... De nem várta őket senki... a kislány beteg. Paralízises. Azokat kezelik ebben a kórházban... Eszébe jutott, hogy már vitt oda beteget... de nem ilyen későn. Mire odaérkeznek, csaknem éjfél... talán mégis felveszik őket...”

A kórházban azonban az ügyeletes nővér nem tudott az érkezésükről, sajnálkozva rázta a fejét, és másnap reggelre hívta be őket. Anya és lánya mindebből csak annyit értett, hogy nem maradhatnak ott. Hogyan tovább, hová, kihez? Zalaegerszegen más, de itt? ... Éjfél van. Egy szót sem tudnak oroszul, először járnak ebben az óriási városban, ahol számukra egyetlen biztos pont a kórház volt... A sofőr vitatkozni kezdett: nem hagyhatja utasait az utcán. A nővér szállodát ajánlott. Elmentek a legközelebbi szállodába. Ismét ügyeletes, ismét vita, ismét tagadó fejrázás... Tehát az utolsó remény is elveszett. A kislány és mamája kérdő, segítségért esdő szemekkel fordultak kalauzok felé.

A sofőr azonban ekkorra már döntött. Visszasegítette utasait a kocsiba, aztán fordított egyet a kormányon, s – szabályzat ide vagy oda –, hazafelé vette az irányt. A Volga otthonosan fordult a ház elé. Kinyílt az ajtó és a semmit sem értő zalaegerszegi Gáspárné kislányá-

val, Erzsikével néhány perc múlva már csillogó szemekkel kortyolgatta a gőzölgő erős, orosz teát...

Szemjon Petrovics Kuznyecov ezalatt sebtiben elmagyarázta feleségének mit a helyzet, aztán búcsút intve ismét a Volgára ült: még nem telt le a munkaidő.

Másnap reggel úgy tűnt, mintha csak álmodták volna az előző napot. Viharnak se híre, se hamva; a nehéz, döcögő felhők alól kibujkáló napsugarak mosolyogva olvasztották az éjjel hullott havat. Az ablakból látni lehetett a hólevelet nagy sugárban szétcsapó autók hosszú sorát. A szovjet főváros már javában élte napi életét. Az egyik kocsit hirtelen megállt a kapu előtt. Az ismerős taxi! Kuznyecov kocsija. Értük jött.

Olga Alekszandrovna még belediktált vendégeibe egy-egy karéj vajás kenyeret, aztán elbúcsúzott Gáspár Erzsikétől. A Volga széles ívben kanyarodott ismét a kórház elé. Az asszony és gyermeke szavak híján hálás tekintettel intett búcsút. A sofőr most is csak mosolygott, s mintha mi sem történt volna, ismét ráadta a gázt...

Ennyi a történet. Tulajdonképpen el lehetett volna mondani néhány szóban, ahogy azt Szemjon Kuznyecov tette, ha a krónikás nem tartozna még egy-két magyarázattal és kiegészítéssel. Ehhez viszont neki is elő kell lépnie a sorok mögül, egyúttal azt is bizonyítva, hogy igaz történetet mesélt el.

Az esetről beszámolt a Vecsernaja Moszkva című lap. Kiderült: Gáspárné és lánya érkezéséről az értesítés megkésétt, ezért nem várta az állomáson őket senki. Ilyen helyzetből segítette ki őket az ismeretlen sofőr. A hír természetesen a taxikok között terjedt el leghamarabb. Melyikük lehetett? A kocsiparkokban kiakasztották az újságot, hátha magára ismer a történet hőse.

Így is történt. Egy napra rá a taxi vállalat 6-os parkjának egyik legrégebbi sofőre, Szemjon Petrovics Kuznyecov felkiáltott:

– De hisz ez velem történt!

A kislány? Vele mi lett?

Erzsike néhány napig egy Moszkva körüli szanatóriumban feküdt, kivizsgáláson, aztán visszakerült a Sumszkaja kórházba.

Azóta már többször meglátogattam és „felöltött mód-

ra” sokat beszélgettünk. Nehezen oldódott meg a szava. Sokáig nézett rám nagy, kék szemével, teli valami rejtett várakozással, aztán egyszerre váratlanul egy tréfán elmosolyodott és inkább emlékezve, mint a közelmúlt realitásának komolyságához illően mesélni kezdett.

Erzsike kicsi korában gyermekparalízisben betegedett meg. A betegség eltorzította a lábát, félrenövesztette izmait. Háromszor operálták már ezt a tizenegy éves gyereket. – Megmutatta a lábán a pirosas sebhelyeket, – egyszer sem sikerült. A főorvos szerint annyira rendellenes a lábak állása, hogy a felerősített járószerkezet sem bírja sokáig és rövid viselés után letörik. A magyar orvosok nem tudtak segíteni. Erzsike és szülei végül levelet írtak a Szovjetunióba, mivel hallották, hogy itt eredményesen kezelik és jó protézisekkel látják el a paralízises betegeket. A levélre hamarosan megérkezett a válasz: „A kezelést vállaljuk, Gáspár Erzsikét várjuk Moszkvában!” A történet további része már ismeretes. Hátra van még a befejezés, Erzsikét a napokban megoperálták. Konsztantyin Kirdán, az ismert szovjet specialista úgy látta jónak, hogy csak műtét hozhat javulást a kislány állapotában. Erzsike még pihen, hosszabb ideig nem kelhet fel az ágyból. Nekem elárulta, előre örül, hogy fél év múlva, amikor hazamegy, mindenkinél jobban fog tudni oroszul az osztályban. – A fiúk mondták is az osztályban – mosolyog, – hogy te csak maradj itthon, mi majd elmegyünk helyetted Moszkvába!

S a többi tantárgy? Velük sem lesz semmi baj! A Lomonosov Egyetem néhány hallgatója és a moszkvai magyar kolónia asszonyai, akik felfigyeltek a beteg kislány történetére, gyakran meglátogatják Erzsikét és van, aki a fizikát magyarázza el, van, aki mesét mond, vagy „hasznos” elbeszéléseket mesél, amilyeneket a kislány szeret.

Ezzel aztán valóban véget is ért ez a történet. Egy apró kis történet, melyhez hasonló bizonyára számtalan előfordul, s hallatára az emberek hamarosan napirendre térnek, de amelyet egy magyar anya és kislánya, Gáspár Erzsike, soha nem fog elfelejteni.

Hajdú-Bihari Napló
1964. december 25.

A riportot – nem kis meglepetéssel – lehozta a Zalai Hírlap is, fotóval és a következő epilógussal:

Egy, a Szovjetunióból érkezett levél alapján közöljük a fentiekben Gáspár Erzsike történetét. Gáspár Kálmánék, Erzsike szülei, Zalaegerszegen a Lenin út egyik bérházában laknak. Gáspár Kálmán tiszthelyettes Zalaegerszegen, egészségügyi vonalon dolgozik. Erzsike édesanyja a háztartást vezeti. Erzsikén kívül még két fiuk van.

A Moszkvából érkezett levél kézhezvétele után fölkerestük őket, hogy élőszóban is elmondják a moszkvai utazást. - Nem lehet elfelejteni soha – emlékszik vissza Erzsike édesanyja. – Nemrégén kaptunk a gyerektől levelet - mutatja. – Jól érzi magát, a műtét megtörtént, pár hónap múlva hazajöhet. Arról beszélgettünk Gáspár anyukával, mit érzett, amikor beteg kislányával egészen egyedül voltak az ismeretlen nagyvárosban.

– Féltünk. Nem tudtuk, mi lesz velünk, ki segít bennünket a kórházba. És akkor – amint azt már leírták – hazavitt bennünket a taxisofőr. Oroszul nem tudok, s így nem is tudtam megköszönni kedvességüket, csak egy kézszorítással. Mint ahogy annak az asszonynak sem, aki egy fél napot utazgatott velem, amíg elkalauzolt Moszkvában azokra a helyekre, ahol dolgom volt. Hadd pótoljam most itt, a nyilvánosság előtt ezt a mulasztást.

Zalai Hírlap, 1965. január 17.

Ami a Szoboszlóra is meghívott, korábban már említett tábornokot illeti, a hajdú-bihari napilap többször, tekintélyes terjedelemben foglalkozott a Kuc-sztorival, amely azzal a történelmi ténnyel indult, hogy 1944 szeptemberében a Vörös Hadsereg átfogó hadműveletbe kezdett Magyarországon területén.

(Itt engedtessek meg egy megjegyzés: mostani visszaemlékezéseimnek nem célja „visszaírni a történelmet”, s az sem, hogy vitába szálljak a második világháború résztvevőinek mai megítélésével. Mindenesetre úgy vélem: az lenne hamisítás és torzítás, ha diákkori cikkeimet, helyenként iskolás mondataimat vagy a tudósításaimban szereplő személyek megszólalásait bármiképpen átfogalmaznám. A húzások, rövidítések sem az utókor ízlését kívánják szolgálni; a célom az itt is, mint másutt: e könyv olvashatóságának biztosítása, bizonyos arányok megtartása.)

Évek nyeregben

A csapatok nyugodt felvonulását délkelet felől Isza Plijev vezérezredes, a Szovjetunió kétszeres hősnének lovashadserege biztosította. Ivan Fjodorovics Kuc vezérőrnagy, a 6. gépesített gárda lovashadtest-parancsnoka október első napjaiban lépte át a határt kozákjai élén. Fagy és köd fogadta az enyhe időre számító csapatokat. A főparancsnokság repülőgépeket indított a hátszágba bundákért és bundabélésekért. Megkezdődött a határ menti német védelmi vonal felmorzsolása.

1965. február. A hajdúszoboszlói Hőgyes E. gimnázium II. C. osztályának tanulói osztályfőnökük vezetésével kiderítették, hogy a városukat felszabadító szovjet csapatok parancsnoka I. F. Kuc vezérőrnagy volt. Hosszú kutatás után sikerült kapcsolatot teremteniük a vezérőrnaggyal, s meghívták Ivan Fjodorovics Kucot az április 4-i ünnepségekre. A meghíváshoz csatolták Hajdúszoboszló felszabadulásának a szemtanúk elbeszélése alapján rekonstruált történetét és a városban el-esett szovjet harcosok névsorát.

1965. március 1. A tavasz első napja Moszkvában. A folyosón behavazott piros fülű kisiút korhol az édesanyja. A szomszéd ajtón csengetek. Belül mozgás, topogás, majd éles vakkantások, melyeket csitító férfihang kísér. Kinyílik az ajtó. Apró kis kutya ugrik a lábamnak, azaz inkább csak ugrana, de akadályozza sínbe rakott, bepólyált, sután előremeredő mellső lába. Őt pillantom meg először, aztán egy erőteljes markot, mely felkapja az apró állatot: „Ej, te beste jószág!”

Idős, erős fizikumú, nem túl magas férfi invitál beljebb. Piros kockás flanelinget, kék házikabátot visel. Minden mozdulata határozott, de nem túlságosan katonás, mégsem kételkedem abban, hogy ő az, akit keresek: Ivan Fjodorovics Kuc, nyugalmazott vezérőrnagy.

Bevezet, leültet. Nem kérdez, és nem kérdeztet, hanem rögtön mesélni kezd. Néhány perc múlva könyvek, fényképek közt találok magam, és az emlékezés hétmérföldes csizmájába kapaszkodva hamarosan én is Közép-Ázsia pusztáit járom, mit járom! – lovagolom, vágatom be, vállamon kozák kacagány röpköd; ellenforradalmáro-

kat, magát a buharai emírt Űzöm Ivan Fjodorovics kíséretében, – mintegy negyed évszázaddal születésemet is megelőzve.

Kevés olyan jó elbeszélőt ismerek, mint amilyen Ivan Fjodorovics. Gyorsan, tempósan beszél, minden közbevetett kérdésnél azonnal „vált”, magyaráz, figyelemmel is nehéz követni a szavait, nemhogy leírni őket. Valóságos szellemi toma, ha őt hallgatja az ember. Lenyűgöző emlékezőtehetsége van, ötven év távlatából is könnyen idézi a neveket és évszámokat.

– Fél évszázada már, hogy először magyarokkal találkoztam – kezdi az elbeszélést, s szavaival, mint fűrgé ceruzavonásokkal nemcsak saját emberi portréját, hanem életének, s egyben ötven év történelmének legfőbb eseményeit is érzékletesen felvázolja.

Ivan Kuc 16 éves korában abbahagyta a műszaki főiskolán folytatott tanulmányait. Szerelőnek állt be szülővárosában, Szamarkandban a távíróhivatalhoz. A távíróhivatal munkásaként Kuc magyar hadifoglyokkal ismerkedett össze, s kötött velük mély barátságot. Mészáros András, Farkas József, Tóth József, Kovács János – szokatlanul hangzó nevek a távoli Turkesztánban, de Ivan Fjodorovics emlékszik rájuk:

– Jó barátokat nem felejt el az ember.

S egy másik, szintén egész életére kiható esemény:

– Vasárnap volt. Tűzű nap sütött, a hűségűl eltikkadva igyekeztem a postahivatal hűs falai közű. Amikor beléptem az ajtón, meglepű látvány tárult a szemem elé. Hivatalfűnűkűm és az egyik postás, a legszigorűbb hivatali szabályt megsűrtve, a lepecsűtelt leveles zsákokat bontogatta. Hogy észrevettek, kértek, ne áruljam el őket: a zsákban rűpcédulákat kaptak, a cárizmus és a kapitalista háborű ellen agítálnak. Nem szűltam senkinek, s a következő vasárnap már hárman vettűk át a tiikos küldeműnyeket. Ez volt az én első forradalmi iskolám...

A másik sem váratott sokáig magára. Kítűrt a forradalom, és Ivan Fjodorovics a Vűrűs Gárda soraiiba lépett. Hamarosan kisebb lovascsapat parancsnoka lett, s a műgűtte hullámműz kozákkucsamák közűt mind tűbb és tűbb piros huszársapka tarkította a sorokat: magyar hadifoglyok voltak.

Kuc tábornok főtiszteknek (ki)járó karakül sapkában

Ivan Fjodorovics nemrég oroszul megjelent, Nyeregben töltött évek c. könyvében részletesen beszámol arról, hogyan csatlakozott hozzá a forradalom első napjaiban hat magyar fiú, Tankusics Sándor fegyvermester, Szabó Miklós kovács és még négyen: Gábris István, Nagy Sándor, Nemes Géza és Polics Mihály. Amikor szervezték a Vörös Hadsereget, ő is beállt hat magyar barátjával, majd a magyar hadifoglyok között már eredményesen dolgozó pártszervezet segítségével, melynek vezetői Székely József, Bócz Károly, Magyar Béla és Spitzer Manó voltak, önkéntes lovasszázadot szervezett.

1920. Nemzetközi Brigád, benne egész magyar zászlóalj segíti a buharai nép felkelését. Az emír elűzése után Kuc és társai Frunzehoz csatlakoztak, Vrangel majd Mahno ellen hadakoznak Ukrajnában. E barátságkovaócsoló években, esti táborúzó, rotyogó gulyás mellett ígérte számtalanszor Ivan Fjodorovics magyar bajtársainak, hogy egyszer a harcok után ellátogat hazájukba.

Az első látogatásra 1944. október első napjaiban került sor, amikor a felszabadító csapatok egy hadteste élén valahol Gyula alatt átlépte a határt.

Debrecen környékének biztosításával Kuc lovas-hadtestét bízták meg. Az előbb két, majd három lovas hadosztályból álló, kétszeresen gépesített, légierővel, tüzérséggel, „katyusákkal” támogatott hadtest feladata volt, hogy felszabadítsa Hajdúszoboszló, Hajdúszovát térségét és a Debrecennel bezárt háromszögben várja be Plijev hadseregének visszatérését.

Október 8-ról 9-re virradó éjszaka Hajdúszoboszló alá vonult a szovjet hadsereg két hadosztálya. A szoboszlóiak így emlékeznek erre az eseményre:

„A felszabadító csapatok Kaba felől érkeztek. 8-án a németek elhatározták, hogy kivonulnak a városból. Nagy Lajos és Dede Lajos felkereste a német parancsnokságot, és azt kérte, hogy kíméljék meg a várost a harcotól. A parancsnok azonban Nagy Lajost távozáskor orvul agyonlővette. Este kezdődött meg a német csapatok kivonulása Debrecen és Balmazújváros felé. Hátvédként magyar csapategységeket hagytak hátra, akik a mai egészség-ház és kultúrház sarkán ásták be magukat. A szovjet csapatok rövid harcok után felszabadították a várost.” (A

Hőgyes E. gimnázium II/C. osztályának gyűjtéséből.)
 – Forró napok következtek – mesél tovább Ivan Fjodorovics. – A németek megneszelték, hogy a szovjetek visszavonták főerőiket, és megpróbálták körülzárni az ottmaradt hadtestet. Az ellenséges támadás kezdetét már messziről zúgás, dübörgés jelezte, aztán felbukkantak a tankok, azaz csak lövegtomyaik. Több nem látszott belőlük a betakarítatlan tengeriben. Kuc azonnal mozgósította páncélosait. A 6. gárda lovashadtest kitűnően fel volt szerelve páncélos, illetve tankelhárító különítményekkel, akcióiban légierő és gépesített egységek támogatták. A szovjetek segítségére szolgált a magas lábon álló kukorica is. Ennek ellenére heves és Kuc csapatai szempontjából egyenlően tűzharc alakult ki, és félő volt, hogy rövidesen és előnytelenül eldőlt a csata sorsa. A vezérőrnagy döntő lépésre szánta el magát, és bevetette minden páncélelhárító alakulatát. A csata menete észrevehetően lelassult, és hamarosan ellenkező irányt vett. A páncélelőklökkel felszerelt emberek észrevétlenül megközelítették a kukoricásban az elvakult, dühödtt elefántokként törtető-csörtető német tankokat, és – Ivan Fjodorovics elbeszélése szerint – körülbelül négy és fél óra alatt 72 német tank került terítékre. A Hajdúságban folyó harcok idején Kuc nem tudott találkozni polgárháborús barátaival. Pedig Debrecenben egy bajszos férfias kereste Kuc vezérőrnagyot, turkesztáni ismeretségükre hivatkozva. Ivan Fjodorovics akkor éppen a parancsnokságon volt és segéd tisztje másnapra hívta vissza a férfit. Reggel azonban a csapatok váratlanul továbbindultak, és Ivan Fjodorovics ma sem tudja, ki kereste, él-e még, s mi történt vele azóta?
 A háború véget ért, a harcosok otthonukba tértek, I. F. Kuc gárdavezérőrnagy tartalékos állományba került. Jelenleg nyugdíjas, pihen és emlékeinek él...

Hajdú-Bihari Napló, 1965.

(A Zrínyi Katonai Kiadó 1980-ban magyarul is megjelentette Iván Kuc visszaemlékezéseit a közép-ázsiai harcokról. A 2. internacionalista lovaszrezd parancsnoka ezekben a többi között részletesen leírja, hogy magyar bajtársaival együtt miként foglalták el a bokharai emír palotáját.)

Riporter lettem

A nagy taskenti földrengésről, pontosabban a helyreállítás megkezdéséről már szinte szabályos tudósítóként számoltam be a rádióhallgatóknak is. Ez a műfaj és stílus a sok központilag gyártott, fűrészpörizű politikai szöveg mellett új volt a szerkesztőség adataiban, de meglepő módon átengedték a cenzorok. Nekem az sem jelentett utolsó szempontot, hogy a rádiós megbízások részben fedezték költségeimet. Az egyetemi gyakorlatra kapott ellátmány ugyanis furcsamód kevés volt ahhoz, hogy a kiküldetés után tovább csatangoljak Üzbegisztánban.

Taskentban, a földrengések városában

Moszkvában meghallgattam a reggeli híreket. A rádió bementa, hogy Taskentban az elmúlt két napon három földrengést észleltek. A földrengésjelző állomás készülékei két alkalommal kettes, egyszer pedig ötös erősségű utóregést mértek.

Két óra múlva a menetrendszerű 11–18-ossal elindultam az üzbég főváros felé. Egyetlen üres hely sem volt a gép szalonjaiban. Ez már maga meglepett. Az ember úgy képzelné, hogy egy ilyen természeti csapás színhelyéről inkább menekülnek az emberek... A másik, amit furcsállottam: én másra gondolni sem tudtam, a gépen viszont senki sem beszélt a földrengésről. Vajon miért? Ezekről a dolgokról faggattam a szomszédomat, egy üzbég fiatalasszonyt, egy négy hónapos kislány mamáját. Időnk volt, az út ötórás, s a mőzeskosárban szundító legényke sem szólt bele a társalgásba.

Any a csecsemővel

Míg nyolcezer méter magasságban repülve szinte észrevétlenül elhagytuk a Volgát, és mögöttünk maradt Európa–Ázsia határa, kiderült, hogy útitársam taskenti. Egy könyvkiadónál dolgozik. Férje futballista. Röviddel a földrengés előtt született kisfiuk. Már az első, nagy erejű talajmozgások megrongálták, veszélyessé tették házukat, s a gyermekeért aggódo kismama egy öreg karosszékben, sátorlap

alatt töltötte az éjszakákat. Néhány nap múlva kisfiával, húgával együtt felültették a moszkvai repülőgépre, hogy a legnehezebb heteket ott vészeliék át.
– S vajon most már veszélytelen Taskentban a tartózkodás?

– Telefonon beszéltem a férjemmel. Házunkat kija-vították, helyreállt a normális élet. Azt mondják, erős földlökések már nincsenek. Végül pedig – tettem hozzá útitársam – nagyon vágyom már haza.

Időközben tálalták az ebédet, aztán feltűnt az Araltó, a Szir-Darja szeszélyesen kígyózó szalagja, kezdetét vette a végtelen, élettelen sivatag, s én arccal az ablakhoz tapadva megfeledkeztem a földrengések városáról. A stewardess hangja riasztott fel:

– Ereszkedünk. Kapcsolják be öveiket!

Beigazítottam az órát. Helyi idő szerint este hét óra volt, négy órával több, mint otthon. A nap már nyugovóra készülődött a látóhatár alján. Amikor kiléptünk a gépből, fúj a szél, de úgy éreztem, hogy hatalmas, láthatatlan hőszűrő onttja ránk a forró levegőt. 38 fokos hőség. Az utcákon tűzvirágszín ruhás nők, szakáll övezte, napbarnított, turbános fejek. Közép-Ázsia.

„Csak nem ilyen mind?”

Fullasztóan meleg volt az éjszaka. Még a lepedő is feleslegesnek tűnt, amit a szállodában takaróként adtak. Gyakran felébredtem, s feszülten, nyitott szemmel vártam a sötétben a földrengést. Szinte kívántam, hogy végre hintázni kezdjen velem az ágy (este megtudtam, hogy a szálló épülete földrengésbiztos), s mi tagadás, már előre élveztem, hogyan fogom itthon elmesélni éjszakai kalandomat. Nappal aztán a várost járva, és látva a földrengés okozta pusztulást, szégyellni kezdtem magam, hogy ilyen kívánság egyáltalán eszembe jutott.

A buszon reggeli csúcsforgalom. Mindenki munkába siet. Sikerül befészkelnem magam a sarokba, s onnan, az ablakon át figyelem a várost. Kezdetben semmi különös: fa szegélyezte utcák, kertes, földszintes házak, siető emberek... aztán hirtelen deszkapalánkkal körülvett pusztaság. Három-négy ház

állhatott itt – most csak romoktól megtisztított grund, itt-ott a földből még száználisan meredező falmaradványok. Egy orosz fiatalember – valószínűleg a reggeli géppel érkezett – hangosan megkérdezi: „Csak nem ilyen mind?” Senki sem válaszol.

Ép házak. Házak, átlós repedésekkel. Házak, frissen gyógyult sebek látható forradásaival. Téglából épített, vakolatlan támpillérek, gerendákkal kiegyensúlyozott falak. (...) Újabb házsor, előtte a járdán sátrak. Ahány ház, annyi sátor. Ideiglenes éjjeli szállások. A közelben deszkából ácsolt, talán százszemélyes mozi. A busz ide-oda kanyarog. Egyre gyakrabban bukkan fel egy-egy kicserélés alatt álló tető, repedésekkel szabdalt, kitoldozott-foltozott házacská. Balra modern lakóház: az új moszkvai stílusban épült, előre gyártott elemekből. Szinte még meg sem száradt rajta a meszelés.

A központban járhatunk, mert több szép épületet, parkrészt hagyunk el. Egy helyütt nyolc-tíz sátor a fák alatt. Szalmakupacok: korábbi sátorhelyek. Egy emlékmű mellett kiszállok. A képeslapon később felismerem: a forradalom idején elesett hősök tiszteletére emelték. Újabb grund mellett megyek el. Háromemeletes ház romjai. Mintha lebombázták volna. Folyik az eltakarítás. A buldózerek nyomában katonák sürgőldnek.

Bolt a bolt előtt

Mondják, hogy a város központját sújtotta leginkább a földrengés. A lökések függőleges irányúak voltak, ezért néhány kilométerrel arrébb szinte nem is érezték őket. A szakemberek még nem találták meg a végleges magyarázatot erre a szokatlan lefolyású jelenségre.

Nyomasztó a látvány. De meglep az életerő, mely a taskentiekben rejlik. A romokat szinte mindenütt eltakarították, az utcák tiszták, a forgalom zavartalan. Az üzletek csaknem kivétel nélkül nyitva vannak. Ahol akadályokba ütközne az elárusítás, az élelmi-szer-ellátást ott is megoldották. Láttam egy kéteme-

letes, repedezett épületet. Alul betört ablakú üzlethelyiség, fölötte poros neonfelirat: „Moloko” (tej). Belül természetesen nem volt senki, de ugyanott a járdán tartályos autóról árulták a tejet.

Az egész ország segíti a földrengés sújtotta várost. Ukrajnából, Leningrádból, a Kaukázusból, a Türkmen Köztársaságból egymás után érkeznek az építőbrigádok az üzbég fővárosba. Az utcákon gyakran látni ilyen feliratokat: „Köszönjük a segítséget, testvéreink!” Az újságok tömegével hozzák az emberi összefogás szép példáit: egy üzbég katona szüleinek összeomlott házát katonatársai építették fel; más városbeliek befogadták a taskenti földrengés-károsultak egy csoportját; a fővárosi újságírók a taskenti gyerekeknek adták át Moszkva környéki üdülőjüket. Egy taskenti kislány írja a Fekete-tenger partjáról: „Drága szüleim! Nagyon jól érzem magam a táborban. Én a tizedik rajban vagyok, Rusztam, a barátom a kilencedikben. Mindent kaptunk: trikót, tornanadrágot, inget, melegítőt. Az étkezés kitűnő, már két kilót híztam. A vezetőnk azt mondta, hogy még három hónapot töltünk itt el. Anyukám, ne félj, dupla takarónk van, éjjel sem fázom meg...”

„A dicshimnusszal várhatunk...”

Ott-tartózkodásom alatt a városi pártbizottságon sajtóértekezletet tartottak. H. A. Aszamov, a városi párt-vb. elnöke elmondotta, hogy több mint hétezer család költözött vissza helyreállított házába, ötezenél több kapott új lakást, 2990 család más városba települt. 4500 pedig telket kapott magánépítkezésre. Ez év végéig csaknem egymillió négyzetméter lakóterületet adnak át Taskentben. A sajtóértekezleten szó volt Taskent szputnyikvárosának építkezéséről (a szputnyik, azaz műholdváros kifejezés talán a bejárók alvóvárosaként fordítható magyarra. Megjegyzés: a szerző). Fél napot kószáltam a Csilanzar negyedben, s a korábban látottak után alig hittem a szememnek. Néhány kilométerre a

földrengés központjától korszerű lakóházak vége-
láthatatlan sora, ízléses parkok, ragyogó, ultramo-
dern üzletek – a moszkvaival bátran vetekedő vá-
lasztékkal.

Most, amikor még a friss, néhány napos élmények
hatása alatt ezeket a sorokat írom, nehéz elkerülni
a patetikus fordulatokat, magasztaló jelzőket.
Ahogy észrevettem, a taskentiek ezt nem szeretik.
„A dicshimnusszal várhatunk. Első feladatunk és kö-
telességünk a város újjáépítése – mondotta egyik
ottani ismerősöm. – Erre kell összpontosítani min-
den erőnket.”

Hajdú-Bihari Napló
1966. augusztus 6.

Ha már egyszer eljutottam Közép-Ázsiába, igyekeztem minél többet látni. S különben is: Taskent városától Szamarkand alig egy óra repülőgéppel. (Ez a térség régésznek-történésznek izgalmas terep. Atvonult hadaival Nagy Sándor, és végigsöpörtek rajta Dzsingisz kán hordái is. Timur Lenk (Tamerlan) a 14. században birodalmi székhellyé tette Szamarkandot. Amikor 1864-ben a nagy magyar utazó, Vámbéry Ármin itt járt, a terület az üzbég állam részét alkotta, egészen addig, amíg a cári csapatok elfoglalták és az orosz birodalomhoz csatolták, Turkesztáni Főköormányzóság néven. Amikor készültem az útra, azt is megtudtam, hogy az első világháború alatt itt rendezték be az egyik legnagyobb fogolytáborot. S amikor kitört a forradalom, illetve elkezdődött a polgárháború, több ezer magyar úgy próbált hazajutni Turkesztánból, hogy jelentkezett a Vörös Hadseregbe.)

Magyar dal Közép-Ázsiában

*A minap levelet hozott a posta. Görcsös-karmos be-
tűkkel írták a sorokat:*

*„... Szamarkandban lakik két öreg magyar, akikkel
együtt harcoltam a polgárháborúban. Örülni fognak,
ha felkeresi őket. Fortik József”*

*Megérkeztem a városba, s akkor fedeztem fel, hogy
otthonfelejtettem a címeiket. Kétségbeesetten fordul-*

tam a különböző szervekhez, egyszerre többhöz is. Elkészültem arra, hogy nehéz dolog lesz a 226 ezer lakosú városban megtalálni őket. Az eredmény meglepő volt. Kiderült, hogy a legtöbb helyen ismerik a két veteránt, s hirtelen annyi kísézőm és segítőm akadt, hogy még válogathattam is, kinek a szívességet fogadjam el. Végül Urunhodzsajev elvtárs, a városi pártbizottság volt titkára, a magyar internacionalisták egykori harcostársa kísért el.

Rég nem hallottam annyi dicsérő szót magyarokról, mint akkor, a Gagarin sugárút felé tartó Volgában.

– A magyarokra mindig bizton számíthatunk. Sok ezer kilométerre hazájuktól is magukénak érezték a mi harcunkat. A polgárháború frontjain bátorságukról, a hátszországban munkaszerezetükről voltak híresek. Velük való kapcsolatom mélyebb volt a harcostársi együvé tartozásnál – mondta Urunhodzsajev elvtárs.

Gagarin sugárút 40. Kétszobás, szépen berendezett lakás a második emeleten. Őszülő, erős testalkatú bácsi invitál beljebb. Fortik József nyugdíjas, egykori vöröskatona. Kölcsönösen örülünk a magyar szónak, rögtön el is merülnénk a beszélgetésben. De közben új javaslat születik.

– Tudja mit? Menjünk át Ádler Mihályhoz. Az emlékezés is könnyebb együtt, meg Mihálynak mindig van egy kis jó saját termésű bora. Már nagyon régen nem kóstoltam.

Így aztán a beszélgetés, a régi emlékek felelevenítése Ádler Mihály kertes házának tornácán kezdődött. A közös harcok újraélése vagy a jófajta bor okozta? Hamarosan fiatalos pír borítja az elbeszélők arcát.

Kettőjük sorsában nagyon sok a közös, csakúgy, mint a többi magyar hadifogolyében, akik tízezerrel álltak a világ első proletárállamának vörös zászlaja alá. Behívó, lövészárkok, hadifogság, eszmélés, Vörös Hadsereg.

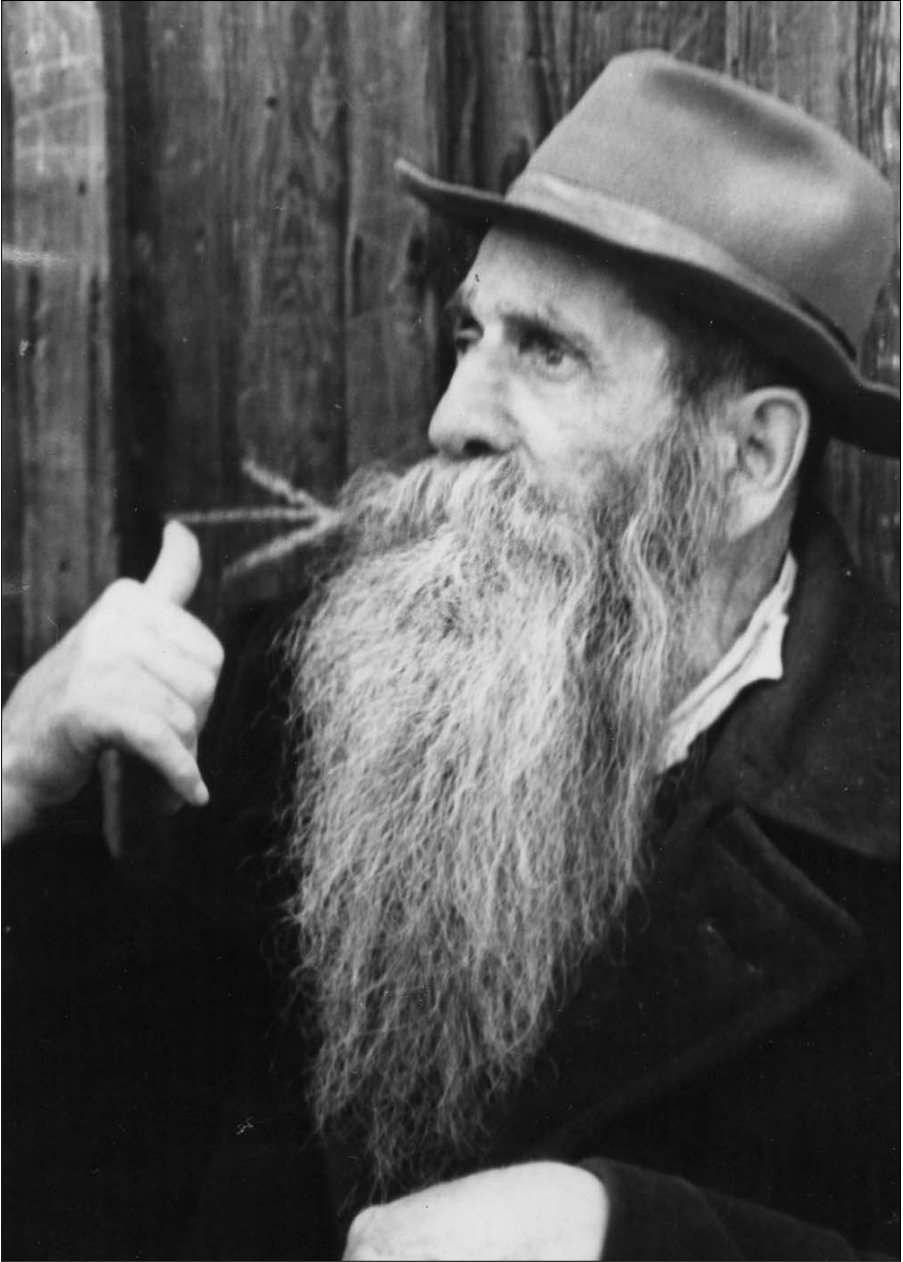
Fortik Józsefet húszéves korában, 1914 őszén küldték a Nagykanizsa környéki Gelsérről a céltalan háború frontjaira. Egy év sem telt el, 1915 márciusában a kárpáti harcok idején súlyos sebet kapott. Kórházba vitték, de nem maradhatott ott a teljes gyó-

gyulásig. Vissza a frontra. Egyenesen a kórházi ágyból. Amikor panaszkodott, hogy a sebe még fáj, a katona főorvos megnyugtatta: „Sebaj, fiam! Majd a következő golyó kikúrál. Kutyaharapást szőrivel...!” Megkezdődött állandó vándorlása a lövészárkok és a kórház között, mert a borjú állandóan kitörte gyögyulatlan sebét. Ezt 1916. augusztus 10-én a hadifogság váltotta fel, talán még súlyosabb szenvedéseivel. Murmanszk, Taskent, Szamarkand. Szokatlan éghajlat, éhezés, betegségek. Így köszöntött be 1917 októbere, mely fordulópontot jelentett mindannyiuk életében. Fortik József jelentkezett a Székely József és Botz Károly vezette szamarkandi internacionalista brigádba, és velük együtt harcolta végig a frontokat. Részt vett a közép-ázsiai reakció utolsó bástyájának ledöntésében, a buharai emíri palota ostromában. Ezután 1922-ig az ellenforradalmi bandák ellen harcolt. Leszerelése után Szamarkandban telepedett le. (...) Adler Mihály szintén húsz éves volt, amikor egy menetszázaddal az orosz frontra vitték. Néhány nap múlva megsebesült. A székesfehérvári kórházból őt is visszaküldték az embertelen öldöklésbe. Tarnopolnál esett fogságba 1915. szeptember 15-én. A fogolyonaton a közép-ázsiai forró ég alá vitte. Taskent, Kokand, Szamarkand, Merv... A török frontról visszatérő orosz katonák barátságosan vették körül őket.

– Különösen forró, száraz nyár volt akkor, 1919-ben – emlékezik vissza Mihály bácsi. – A vizet nélkülünk kellett. Szánk már annyira kiszáradt, hogy nem tudtunk beszélni. Mégis a mindennel ellátott ostromlók hátráltak meg.

Ő is részt vett a buharai harcokban. 1921-ben leszerelt. Folytatta régi mesterségét. Tíz éve van már nyugdíjban, mégis városszerte ismerik a híres kertészt. Esteledik. Ūrül a pohár, magyar nyelven szól a dal a szamarkandi ég alatt.

Hajdú-Bihari Napló
1966. november 6.

Árpád bácsi már fiatal korában megszerette a Bajkál vidékét

Egy polgárháborús magyarral rá egy évre a burját fővárosban is összehozott a sors, pontosabban a helyi lap főszerkesztője. Horváth Árpád Ulan Ude külvárosában lakott, ott, ahol a panelházak még békésen együtt éltek a gerendákból ácsolt, jellegzetes szibériai faházakkal, az *izbakkal*. Az öreg egy padon üldögélve vár, egyik kezében bot, a másikban pipa. Övig erő, gondosan fésült szakállával, erős orrával és fekete kalapjával már-már bibliai jelenség. A szájából rekedtesen előtörő szavak azonban tiszta magyarsággal szólnak, mondatfűzésén sem érződik, hogy több mint ötven éve elkerült hazájából. Őlébe kuporodó dédunokája áhítattal hallgatja a számára ismeretlen, orosz fül számára kopogós beszédet.

Árpád bácsit az első világháború kezdetén, 1914 őszén hívták be katonának Gyulán. Egy év múlva hadifogságba esett, s Közép-Ázsiába, Turkesztánba került. Két esztendő elteltével a falusi magyar fiú már a Csendes-óceán partján találta magát: Vlagyivosztkba száműzték, mert a fogolytáborban sztrájkot szervezett.

„Amikor kitört a forradalom, honfitársaimmal abba a svadronba tömörültünk, amelynek Zalka Máté volt a parancsnoka” – meséli az egykori vöröskatona, aki 1923-ig harcolt a fehérek ellen. Haza nem vágyott különösebben, talán félt is, hogy nehéz lenne visszajutni az irdatlan messzeségből, meg sejtette, hogy otthon csendőrök várnak rá. A Bajkál vidéke már átutazóban, tizennyolcban megtetszett neki, ezért itt telepedett le. Megházasodott, és hajógépészként, majd erdőmunkán kereste a kenyeret. 1956-ban ment nyugdíjba, azóta Ulan Udében lakik. Árpád bácsi néhány esztendeje, fél évszázados távollét után Magyarországon is járt, nagy bánatára azonban feleségének nem tudta megmutatni hazáját: már megvolt minden papír, amikor az asszony meghalt.

Orosz módra, vodkával koccintgattunk, sült halat eszegettünk. Az öregember késő estig mesélt, a polgárháborús évekről, a szibériai tajgáról, a Bajkál-tó szépségéről, annak különös természetéről. Azóta sokszor eszembe jutott, hogy volt-e valaki, aki lejegyezte, közzétette a *magyar* kalandos életének történetét. S egyáltalán: érdekel-e még valakit az, hogy sok ezer hazánkfia miként került és maradt Szibériában a 20. század első negyedében.

Akik még látták Lenint

Nem tudom, mennyire dolgozták fel ezt a témát történészek, én mindenestre gimnazistaként keveset olvastam-hallottam arról, hogy az első világháború „jóvoltából” orosz hadifoglyok is nagy számban dolgoztak Magyarországon. (Apám emlegette csak, hogy vasúti bakter nagyapámhoz odarendeltek 1915-ben egy orosz kétkezi munkást.) Mindenesetre élmény volt számomra, hogy egyetemista koromban sikerült találkoznom a századelő sorsfordító éveinek több, még fellelhető szereplőjével-szemtanújával. Életükben meghatározó szerepet játszottak a történelmi események, s volt olyan, aki maga is hozzájárult az események menetének alakításához. A tudósító szakmai vadászszenvedélyével kutattam fel ezeket a „témákat”. Írtam például több olyan veteránról, aki személyesen ismerte a szovjet állam alapítóit, a korszak nagyságait – azokat, akikről én eközben tankönyvekben olvastam. Sejtteni lehetett, hogy visszaemlékezéseiket a hivatalos ideológia már kozmetikázta, de épp ezért volt izgalmas a feladat, hogy miként tudok belőlük minél több személyes információt kiszedni.

Sikerült megtalálnom Lenin titkárságának még élő tagjait

Egy csendes moszkvai bérházban

(Moszkvai tudósítónktól)

Ősz van. A korán sötétedő moszkvai utcákon könnyű köd bolyong. A központi úttörőpalota melletti kis park fái is utolsó leveleiket hullatják a párás aszfaltra, s amint a csendes utcán ballagok, hallom utolsó zizzenésüket. Itt a közelben, egy nyugodt bérházban kopogtatok: Vlagyimir Alekszandrovics Uraszovot keresem. Szerencsém van: ha egy héttel később érkezem, nem találom otthon, mert október végén minden évben vadászni megy a fiával.

Vendéglátóm – szemüveges, határozott arcélű, idős férfi – kitűnő elbeszélő és bámulatos memóriával rendelkezik. A kis dolgozószobában, szavak, fényképek, dokumentumok segítségével időben és távolságban egyaránt nagy utakat teszünk.

1914-et írtak, amikor Vlagyimir Alekszandrovics először Magyarországon járt. Több ezer orosz hadifoglyot vittek akkor táborokba és üzemekbe. Ő nyolcszáz társával a magyaróvári tölténygyárba került. A fiatal, már mozgalmi tapasztalatokkal rendelkező fémmunkás nem hajlandó lövedékeket gyártani. Vesszőzés, kikötés a büntetése. Társával együtt hamarosan megszökik, és csak nyolc nap után találunk rájuk. A hadbíróság ítélete: büntetőtábor. Ám az állandó éhezéstől, erős munkától legyöngült fiatalembernek ez sem vette el a forradalmi hitét.

– Az egész ország közvéleményét akartuk felrázni, amikor Dunaszerdahelyen alagutat kezdtünk ásni, hogy kijutva tiltakozzunk a bánásmód ellen – meséli. Három hétig vájták a 16 méteres aknát, kijutottak, de a rendőröktyák elöl nem tudták eltüntetni nyomaikat. Mindőjükre börtön várt.

Ferenc József halála után, a királyválasztáskor amnesztiában részesül. Egy középparasztnál, majd Pesten dolgozik a Király utcai vegyi üzemben. Jó magaviseletével sikerül elterelni magáról a figyelmet, s felveszi a kapcsolatot a Galilei-körrel. Háborúellenes röpiratokat készítenek, de összetűz a munkavezetőjével, s illegalitásba kényszerül. Ettől kezdve éjjel dolgozik, nappal padlásokon bujkál,

télen pedig naphosszat ül a Széchenyi fürdő meleg vizében, állandóan az elfogatás veszélyének kitéve. Uraszov mégis ekkor szerette meg hazánkat. Az ő ellensége – mondja – nem a magyar föld volt és nem a magyar nép, hanem az imperialista háborút folytató rendszer; tudván, hogy Oroszországban győzött a forradalom, feladatának érezte, hogy társaival együtt „megszabadítsa az elnyomóktól” második otthonát.

Az őszirózsás forradalom győzelme a Globus Nyomdában találja. Uraszov szinte szárnyakat kap, zászlót szab, tüntetéseket, munkástanácsokat szervez. Tagja a hadifoglyokból álló küldöttségnek, amely az új kormánytól orosz nyelvű újság engedélyezését, a politikai foglyok kiszabadítását és az orosz hadifoglyok szabadon bocsátását követeli.

E lázas napokban találkozik egy oroszul jól beszélő, bajszos férfival. Uraszov – álnevén Csubin – és a magát dr. Sebestyénnek nevező férfi keresztkérdésekkel próbálnak meggyőződni arról, nem provokátorral állnak-e szembe. Kiderül, hogy a doktor – Kun Béla, ettől kezdve közösen járnak agitációs utakra, esti gyűlésekre, amelyeken a Bokányi vezette szociáldemokratákkal polemizálnak.

1918 decemberében V. A. Uraszov nagy feladatra vállalkozik: magyar társával, Németh Lajossal együtt ő viszi Leninnek a magyar munkások és kommunisták üzenetét, valamint a Vörös Újság első példányait. Csodával határos módon jutnak el Moszkváig. (...) Lenin válaszolt, de az üzenet átadására nem volt szükség: a fiatal tanács hatalom és a szovjet kormány között ekkorra már kétoldalú táviróösszeköttetés létesült.

Vlagyimir Alekszandrovics ez évben lesz hetvennégy éves. Munkája után megérdemelten élvezi a nyugdíjat. Szándékosan nem írtam a pihenés szót, mert ma is dolgozik. Emlékiratait készül befejezni, amelyek nagy részét már elküldte Budapestre.

Hajdú-Bihari Napló, 1963. november 10.

A Moszkvai Rádió magyar osztálya, mint már említettem, számomra fontos információforrás is volt, hiszen a szerkesztőség előre értesült sok érdekes és cikktémát adó rendezvényről. Ösztönösen, szakmai irányítás nélkül próbálgattam a különféle műfajokat, és saját magam által kitűzött feladatként gyakoroltam, hogy ugyanazt a sztorit miként kell újságszerűen és ugyanakkor rádiósan feldolgozni.

Csuhraj és a film

Moszkvai tudósítónktól:

Színhely: a moszkvai Barátság Háza. A székso-
rokban moszkvaiak és itt tanuló külföldi egyete-
misták ülnek. Kérdéseket tesznek fel a fehér vá-
szon előtt álló Grigorij Csuhráj filmrendezőnek.
Csuhráj nevéhez eddig csak három film fűző-
dik, de ezek mindegyike világsikert aratott.
Az első a Negyvenegyedik. A Szovjetunióban
Lavrenyov hasonló című elbeszélését már egy-
szer filmre vitték Protazanov rendezésében.
Ezért megkérdeztem:

– Miért épp A negyvenegyedik?

– Könnyű lenne pusztán azt mondanom, hogy
nem tetszett a korábbi film – mondta. – De a do-
log ennél bonyolultabb. Van néhány szovjet el-
beszélés, mely számomra külön értéket képvisel.
Szeretem őket, mert megítélésem szerint jók, ér-
dekesek és igazak. Közéjük tartozik a Negyven-
egyedik is. Rögtön elmagyarázom, miért éppen
rá esett a választásom. Protazanov filmjét még
főiskolás koromban láttam. Nem értettem egyet
vele. A hozzám hasonló fiatalok, akik tanúi és
részvevői voltak a háború utáni változásoknak,
másképp látták a forradalmi harcot, az osztály-
harc problémáit.

Azonkívül abban az időben a szovjet mozik tele
voltak – hogy úgy mondjam – dogmatikus fil-
mekkel. Ezekben az alkotásokban csak kétféle,
nem eléggé árnyalt jellem szerepelt, két elem
vívta egymással harcát: a jó és a rossz. A jónak
feltétlenül győznie kellett. Én az embert akartam
ábrázolni.

- Hogyan fogadták ezt a művészi elhatározását?
- Munkatársaim, ismerőseim igyekeztek lebeszélni róla. Azzal érveltek, hogy nem ismerem azt a forradalmi időszakot, nem éltem át a polgárháború napjait, mint Protazanov. Ma az ilyen érv nevétségesnek tűnik. Hiszen a művésznek nem feltétlenül azt kell ábrázolni, amit látott és amit átélt; ilyen alapon nem forgathatnának történelmi filmeket. A művész ábrázolja azt, amit érez.
- Ebben rejlik annak magyarázata is, hogy ön idáig csak három filmet csinált?
- Igen. Nem gyártom sorozatban a filmeket. Keresem a témát, s csak azt dolgozom fel, amely leginkább megragad, amelyiket a legjobban érzem. Mellettük aztán ki is tartok.
- Filmjein vitatkoztak már akkor is, amikor még el sem készültek. Melyik volt a legnehezebb „szülés”?
- Talán a Ballada a katonáról. Ellenezték az első felvételektől egészen elkészültéig. Gyakran félbeszakították a felvételeket, le akartak beszélni róla. Amikor kész lett, mint „sikertelen” alkotást bocsátották a nyilvánosság elé, s először csak másodrangú mozikban vetítették.
- Tehát ilyenek voltak a világsiker előzményei. De konkrétan mit kifogásoltak a filmben?
- Például a filmnek azt a jelenetét, melyben a frontkatonák rábeszélnek az őrmestert, hogy a nekik szánt két szappant adja át a szabadságos kiskatonának, vigye el egyik bajtársuk feleségének. Mondták, hogy szép a jelenet, jó, de ha jobban belegondol az ember, baj van. Mert mi következik ebből? Az az őrmester kiadta a katonák szappanadagját, a katonáknak nincs mivel mosdaniuk. Milyen vélemény alakul ki tehát a nézőben: a katonák nem mosakszanak? Szóval, így jár az ember, ha szörszálhasogatókkal találkozik. Egyébként a vita jó. Örülök neki. Előrehaladni csak valamire támaszkodva lehet. S amellet a vita élezi, formálja, tökéletesíti az alkotást.

- Melyik tetszik legjobban a filmjei közül?
- Ezt én kérdezhetném önöktől. Nekem ez eddig nem jutott eszembe. Ismerik a mesét az anyáról, akinek három nyomorék gyereke volt és nem tudta, hogy melyik a legkedvesebb.
- Filmjei magukért beszélnek, mégis, hogyan fogalmazná meg művészeti céljait?
- Röviden erre sem lehet válaszolni. A filmrendezésről alkotott elképzeléseim, művészi céljaim valójában egy rendszert alkotnak, mely összetett és meglehetősen bonyolult. Ennek ellenére megkísérlem megfogalmazni. Nemrég egy olasz filmgyártó cég a Művelődésügyi Minisztérium útján szerződést ajánlott: utazzak el hozzájuk, éljek náluk egy évig, s aztán elményeim alapján csináljak filmet az olaszoktól. Nem vállaltam. Nem ismerem Olaszországot. Megismételték, hogy egy évig ott élhetnék. Elutasítottam, hiszen egy év édeskevés. És ez lenne az első elvem: csak azt ábrázold, amit jól ismersz és szeretsz! Magam a filmet nem annyira szakmai rutinból, elméleti felkészültségből csinálom, mint inkább szeretettel. Szeretem a hazámat, és ismerem. Olaszországot viszont csak hallomásból.
- A második elv: nem kedvelem az egyszerűsítést, a profanizálást. Az élet bonyolult. Nem jó az a film, amely a végén „kitanít”, és a néző szájába rágja az alapigazságot.
- A harmadik: feltételezem, hogy a nézők a vászon előtt a sötétben nem butábbak nálam egy makulányira sem. Ha ők nem értik meg, amit mondani akarok, azt a magam rovására írom.
- Grigorij Csuhráról általában azt tartja a kritika, hogy a lírai hangvételi alkotásokat szereti, filmkölteményeket alkot.
- A filmben több érzés kell, hogy legyen, mint az életben. Erről a problémáról egyébként eleget vitatkoztam már jugoszláv, svéd és francia kollégáimmal. Nem lehet csupán azt ábrázolni, amit látunk. Csak egy egyszerű példa: két ember sze-

relmes egymásba, őszintén és mélyen éreznek, lángolnak és rajonganak, de érzelmeik legnagyobb része (s ez természetes) bennük játszódik le, nincs szembetűnő külső megnyilvánulása. Ha már most a filmben mindezt nem látjuk, csak azt, hogy találkoznak és egymáséi lesznek, a film hazudik. A művész az érzések igazságát hirdesse! A művészet legyen az érzelmek kultúrája! Minden emberben felhalmozódnak élettapasztalatai, érzései. Mit tesznek erre egyes irányzatok képviselői, akik azt hirdetik, mindent azonmód ábrázoljunk, ahogy van? Szétverik, feldöntik az emberi érzések és tapasztalatok apró tégláiból összeállt házat, és helyette a téglát ábrázolják. Mint említettem, ellenzem a művészi dogmatizmust, azt, hogy mindennek megvan a saját skatulyája. Elítélem azt a filmet, melynek az első kockáin kijelentik: nézd, ilyennek kell a film végére lenned!

A művészetnek valóban nevelnie kell. Csak az nem mindegy, miként. A közelmúltban még gyakran lehetett nálunk találkozni két merőben téves véleménnyel a művészet hivatását és fogalmát illetően. Az első leegyszerűsítette a problémákat: „Ha például egy nő a filmen megcsalja a férjét (például Ballada a katonáról), az destruktív hatású, mert a nézők ennek hatására szintén meg fogják csalni élettársukat. Tehát a filmen csak pozitívumokat szabad a néző elé tárni.” A másik irányzat túlbonyolított mindent, és azt tartotta, hogy a művészet sajátos talány, melynek megoldása az alkotóra – a film esetében a rendezőre – vár. Nem így van. A művész dolga: elmondani saját gondolatait az őt környező világról, az életről – természetesen megfelelő művészi színvonalon.

Hajdú-Bihari Napló
1965. április 18.

Diák diáknak tanára

Huszonevesen az ember rengeteg energiával rendelkezik. Ezt a közhelyet kell idéznem, ha visszagondolok arra, mi mindennel foglalkoztam az egyetem mellett. Vagy helyett? Mondjuk azt, hogy is-is. Ebbe a kategóriába tartozik, hogy mint „öreg” MGU-s diákot engem is felkértek a követségről, segítsék azoknak az orosz szakos hallgatóknak, akik Moszkvában gyakorolják a nyelvet.

Egy hónap nyelvtanulás – életre szóló élmény Debreceni egyetemisták a Szovjetunióban (Moszkvai tudósítónktól)

Nehéz őket otthon találni. Bár csak két nyelvórájuk van naponta, korán kelnek és nyakukba veszik a várost. Ki metróra, ki autóbuszra, ki gyalog: ismerkednek Moszkvával, nevezetességeivel és lakosaival. Többségük negyedéves egyetemista. Kevés kivétellel először járnak a Szovjetunióban. Sok izgalom előzte meg az indulást: „Mit vigyünk, hogyan öltözködjünk (Moszkvában szeptember végén már biztosan fagy), elég lesz-e a pénzünk, vajon fog-e menni az orosz?...” – a kérdések özönével fordultak nyáron a Szovjetunióban járt ismerősökhöz. Mert bármennyit is tudtak, hallottak az országról, mégis csak nekik, saját maguknak, egyenként kell felfedezniük mindent. Ezért járják reggeltől estig a megismerés lázától fűtve az utcákat és üzleteket, múzeumokat és kiállításokat. Debrecenből jöttek. Tanulják a nyelvet: orosz szakosok, oroszról fognak szakdolgozatot írni.

Fő a paprikás krumpli. A debreceniek, akiket egyébként csak éjjel lehet otthon találni kétszemélyes szobáikban, most kivétel nélkül az egyik konyhában tüsténkednek. Paprikás krumpli készül, szalonnával megalapozva. A gázon a krumpli mellett arabok rizses húst készítenek, egy vietnami fiú halat főz, két orosz kislány a magyar specialitás receptje iránt érdeklődik. Sajátos internacionalizmus.

Bencze Róza negyedéves. A magyar ható ígés szerkezet orosz és magyar megfelelőit kutatja. Szakdolgozatának célja: anyaggyűjtés a gépi fordítások programozásához. – Sikerült beszélnem a Szovjet Tudományos Akadémia nyelvtudományi intézetének Magyarországról ideszármasított munkatársával, Matyinszkajával. A kutatónk sok

segítséget nyújtott eddig is a magyar nyelvészeknek. Magyarul természetesen remekül beszél; ő a Szovjetunióban megjelent, rendszeres magyar nyelvtan szerzője.

Druzsín Ferencné és B. Kiss Jolán orosz-történelem szakosok, barát nők. Jutka Dosztojevszkij műveivel, Joli fordítás-stilisztikával foglalkozik szakdolgozatában: Turgenev-fordításokat hasonlít össze az eredetivel.

– Érdekes témák, sok irodalmat találtunk hozzájuk a Leninkönyvtárban – mondják. – De oly nehéz választani: a könyvtárban dolgozzanak vagy a hatalmas városban barangoljanak inkább? Két hétbe nehéz mindent beleszorítani.

Az interjúk ezúttal nem a szokásos módon készülnek. A fiúk „lakosztályában” ágyon, széken, kispárnán üldögélve, paprikáskrumpli-evés közben. Együtt az egész debreceni csoport, közöttük vezetők is: dr. Dombrovsky János és dr. Pete István. A vacsora sem a szokásos: a szomszédoktól kölcsönkért evőeszközökkel, villával, kiskanállal fogyasztják tányérból, pohárból – kinek mi jutott. Lenn az étteremben terített asztal és nagy ételválaszték, de így érdekesebb, romantikusabb, s amellest „hazai”. A krónikás kezében sem ceruza és notesz van, hanem kanál és teli tányér krumpli, s kérdeznie sem kell senkit, annyi az élmény, hogy csak győzzék elmesélni! Molnár László a fiúk tréfamestere. Jóízűen meséli, hogyan vettek egy kilogramm szilva helyett hármat... Hiába, a nyelvet még gyakorolni kell!

Hermam Brigitta:

– Nagy élmény volt a Jasznaja Poljanába tett kirándulás. Egyrészt azért, mert amikor elindultunk, azt mondták, nincs messze Moszkvától. A távolságot azonban itt nem úgy mérik, mint nálunk: négy órát utaztunk autóbusszon, míg odaértünk. Én különösen örültem ennek a túrának, mert szakdolgozatomat Lev Tolsztoj szevasztopoli elbeszélései alapján készítettem. Feladatom a lélektani ábrázolás elemzése. Felejthetetlen számomra az író szellemével való találkozás házában és az ott berendezett múzeumban. Most láttam, milyen egyszerűen élt ez a nagy ember.

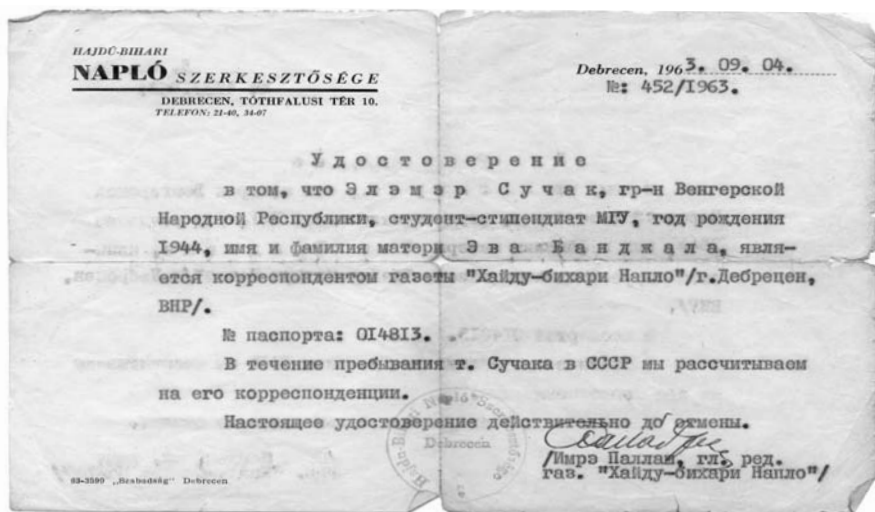
Mesélnek, mesélnek kifogyhatatlanul: Bíró Ágnes, V. Nagy Sándor, Magi Zsolt, Máthé László és a többiek. S közben már tervezgetnek, mit néznek meg, hova kirándulnak Leningrádban, itt-tartózkodásuk második két he-

tében. Azután valaki rázendít egy pattogós magyar népdalra. Körbejár a nőta. A dalnak csak a Kreml órájának harangütései vetnek véget. A moszkvai rádió éjfél jelez. Felhangzik a himnusz.

Elbúcsúzunk. Mindenki szobájába tér. Holnapra kell az erő: új élmények várnak.

Hajdú-Bihari Napló
1965. október 15.

Előfordult az is, hogy nem hivatalos megbízást vagy felkérést kaptam egy-egy kiutazó magyar alkalmi segítésére. Ilyen volt J. esete. A szegedi lány túl közeli kapcsolatba került egyik professzorával, teherbe esett, és a botrány elkerülése végett szeretnék volna a legnagyobb diszkrécióval megcsináltatni az abortuszt. A tanár úrnak szerencsére Moszkvában dolgozott egykori barátja, így a következő megoldás született. J. kapott egy éves ösztöndíjat nyelvtanulás céljából, a barát pedig vállalta, hogy elintézi a műtétet. Minthogy azonban neki nem volt e téren semmi tapasztalata, ismerős diákot kért meg, aki történetesen én voltam, hogy nézzen utána, miként lehet a műtétet lebonyolítani a Lomonoszov Egyetem poliklinikáján. Már nem emlékszem, milyen mesét találtam ki, de sikerült a művelet, s 5 rubelért minden elrendeződött. Számomra a történet azzal a tanulsággal is szolgált, hogy ha valakin segítesz, számíts rá, hogy az illető nagy valószínűséggel utálni fog.

A Naplótól orosz nyelvű megbízólevelet is kaptam

Írni, fordítani vagy tudósítani

Kamaszként, az egyetem előtt még írói ambícióim voltak, a külföldi ösztöndíj azonban főleg az újságírói-tudósítói próbálkozásokra adott lehetőséget, közben pedig a tolmácsolásra. Mindazonáltal nem adtam fel, hogy egyszer majd novellák is kikerülnek a kezem alól, s az irodalmi alkotások előtanulmányaként műfordítással kísérleteztem. Az újjgyakorlatok során azonban elsősorban nem az derült ki, hogy alkalmatlan vagyok, hanem hogy rosszul tudom magam adminisztrálni. (Ebben aztán végig következetes maradtam az életem során.) Tanulhattam volna évfolyamtársamtól, Gy.-től, aki nemcsak tehetséges volt, s később rangos íróvá vált, hanem ügyesen építette a kapcsolatait is. Naplóm tanúsága szerint ezt alaposan megvitattam magamban, de a felismerésnél tovább nem jutottam.

Gy. felolvasta nekem Garai Gábor legújabb, neki szóló levelét. A befolyásos, futtatott író hasznos kapcsolatot jelent számára. Egy kezdő költő, ha tehetséges is, nehezen tud megküzdeni a Parnasszusra vezető akadályokkal; viszont egy ilyen támogató, aki elhelyezi verseit és szakértelemmel irányítja az útját, megalapozhatja jövőjét. Gy. Garai útján került nemcsak az ÉS-be, Kortársba, de az egész magyar íróvilágba. Rajta keresztül jött össze több szovjet költővel. És aztán már megy minden simán: ő maga is törekvő, de mások is tapossák az útját. Így kaphatott megrendelést még az orosz cirkuszigazgató mondókájának magyarra fordítására is. Hogy ismerkedik meg Gy. a költőkkel? Lefordítja egy versüket magyarra, otthon van valaki, aki megjelenteti, a publikáció rangot és honoráriumot jelent, és máris létrejött az alap a továbbiakhoz. Egyébként Gy.-től hallottam egy mondást, ami itt, a személyi kultusz újratermelődése idején nagyot csattan: „Kult a te személyedbe!”

Nos, ami műfordítói pályafutásomat illeti, kísérletképp és kicsit saját szórakozásomra lefordítottam két jó novellát; az egyik a kaukázusi „újhullámos” Fazil Iszkander, a másik Jevgenyij Jevtusenko, a híres-hírhedt költő prózai alkotása volt. A Tyúkisten szövegét (Jevtusenko talán első prózai munkáját) gyakorlatilag kéziratban, moszkvai bennfentesek révén kaptam meg, otthon nem ismerhették, méltán számítottam arra, hogy haragnak majd rá. A tekintélyes irodalmi folyóirat nem válaszolt, fél évvel később azonban megjelentette a bájosan szép elbeszélést egy – biztosan állítom – az enyémnél rosszabb fordításban. Ezután még próbálkoztam egy-egy író műveinek magyarra ültetésével, de csak riportalanyom, egy ukránzsídó író, Feliksz Krivin fanyar humorú írásaival jártam némi szerencsével. Ő írta: „Amikor Káin megölte Ádámot, elpusztult az emberiség fele.” (Megjegyzés: most, hogy elővettem a dobozokból a feljegyzéseimet tartalmazó két, egyenként 44 kopejkáért vásárolt műbőr kötéses füzetet, sajná-

lom, hogy csak az első két moszkvai éveimben írtam igazi naplót. Az utolsó oldalak egyikén azonban meg is indokoltam, miért döntöttem így. Oscar Wilde szerint „az, aki naplót ír, akarva vagy tudat alatt arra számít, hogy azt egyszer valaki majd elolvassa”. Egy másik író, az olasz Pitigrilli szerint – úgy tudom, ez a kortárs Dino Segre álneve volt – „a naplóírás olyan, mint amikor az ember zsebkendőbe fújja az orrát, és később megnézi a kendő tartalmát”. Miután én egyiket sem akartam, de az is lehet, hogy lustaságból, mindenestre – egy-két kivételtől eltekintve – felhagytam az élmények és a gondolatok részletes papírra vetésével.)

A vezér mint attrakció

Leninnel sokszor találkoztam öt év alatt, hiszen minden delegáció és minden látogatóm „kötelező” programja volt, hogy elmenjünk a Mauzóleumba. Egy kis, újoncokból álló magyar csapattal már 1962 nyarán, Moszkvába érkezésünk másnapján elmetróztam a Vörös térig, s beálltunk a sorba, hogy az óránként váltakozó díszőrség mozdulatlanul álló katonái között lemenjünk a süllyesztett kriptába. Rendőrtisztek terelgeték-igazgatták a népet; egyikük odalépett hozzám és szólt, hogy cseréljünk helyet a jobbomon haladó lánnyal. Próbáltam elmagyarázni neki, hogy nálunk ez így szokás, a férfiak udvariasságból balról kísérik a hölgyeket, de a rendőr nem tágított, amíg szót nem fogadtunk. Egy másik, sorban álló egyenruhás aztán (kiderült, hogy ő nem rendőr, hanem valami admirális) felvilágosított: épp az udvariasság diktálja, hogy a lány a balomon menjen, mert az üvegkoporsót így majd közelebről látja. Félhomály, diszkrét irányfények fogadtak a lépcső alján, s egy istennek korántsem látszó, túlméretezett sötét öltönybe bújtatott kis ember fogadott, akit úgy fektettek ágyra, hogy a látogatók láb felől megkerülhessék. Valószínűtlenül fehér volt az arca, de ennek okát nem lehetett nagyon tanulmányozni, mert az őrség folyamatosan haladásra noszogatótt. Egyszer sem mértem le, pedig később sokszor megfordultam a kriptában, hogy egy fél percnél tovább aligha tartózkodhattunk benn; a Mauzóleum túlsó felén jöttünk ki a szabadba, ahol a szovjet történelem legnagyobbjának tartott alakjai nyugszanak a Kreml fala mentén. A nekropoliszt szigorú hierarchia szerint rendezték el: a szovjet állam első hét vezetője – köztük Sztálin – márványlapot kapott, tőlük jobbra és balra közös sírban kaptak helyet a forradalom hősi halottai (egy itthon kevésbé ismert magyar, Horák Antal földi maradványai is), a falban pedig „a hazai és a nemzetközi kommunista mozgalom jeles személyeinek” hamvait helyezték el urnákban (például – tudja-e még valaki, hogy a Tanácsköztársaság idején

a Vörös Hadsereg főparancsnoka, az emigrációban pedig az illegális magyar kommunista párt szervezője volt? – Landler Jenőét). Idővel a jelek szerint bővült a mozgalmi keret, a márványlapok egyikén pedig Jurij Gagarin nevét olvastam, de idekerült Makszim Gorkij, a jeles proletáriró is. (A névsor a későbbi bővítményekkel együtt akár önálló tanulmány tárgyát képezhetné a szovjet politikatörténet egyes korszakairól – különösen, ha valaki azt is vizsgálná, hogy a nagy nevek közül ki miért maradt ki, vagy hogyan került a nemzeti panteon szerepét is betöltő temetőbe.) A Hajdú-Bihari Napló tudósítójaként megírtam, hogyan épült fel a Mauzóleum (először, két alkalommal, fából), s érdekes sztori volt az is, miként dolgozták ki a balzsamozási technikát, amely állítólag eredetiben megőrizte a vezér testét.

A tudatosan, sőt tudományosan felépített Lenin-kultusznak ez a kegyhely a csúcspontját képezte a Szovjetunióban, mindenesetre az agy mosás sikerrel járt, mert például a fiatalok között akkoriban teljesen természetes szokássá vált, hogy a *zagsz* (a házasságkötő terem) után virágot hoztak a Mauzóleumhoz, s lefotóztatták magukat a Kreml fala alatt.

Gyakran temetőlátogatás nélkül is átvágtam a Vörös téren, mielőtt hazabuszoztam volna a Lenin-hegyre. Számomra ekkor nyert megerősítést az újságírói mondás, hogy a téma az utcán (ez esetben a téren) hever.

A Lenin-mauzóleum felkeresése kötelező program volt a Moszkvába látogatók számára

Magyar munkásmozgalmi vezető urnája a Kreml falában

Sztálint kitéték a Mauzóleumból

Beszélgetés a Vörös téren

Nem mindennapi látvány volt. Sokan utánafordultak, összesúgtak a háta mögött. Moszkvában, a Lenin-mauzóleum előtt az ifjú Lenin hasonmása!

Magas, kissé felkopaszodó homlok, kiugró arccsontok, ugyanaz az orrívelés, rövidre vágott bajusz, a jellemző ritkás szakáll az áll alatt – melyik szovjet iskolás ne ismerné az egyetlenista Vlagyimir Uljanov arcképét?

Ez idáig csak egyetlen emberről tudunk, egy orosz munkásról, aki megdöbbentően emlékeztet a szovjet állam megalapítójára. Ő játszotta az első, Leninről szóló filmek főszerepét. Ez a fiatalember lenne a másik?

Megszólítottam.

– Bocsánat, ön moszkvai?

– Nem tudom orosz nyelvet – hangzott a válasz.

Angolul próbálkoztam - sikerrel.

– Finnországból jöttem.

– Én magyar vagyok. Nem haragszik, ha feltartom néhány percre?

– Magyar? Egy csöppet sem. Szívesen rendelkezésére állok.

– Hogyan került a Szovjetunióba?

– Turistaként. A sógoromnak van kocsija, vele jöttem.

– Először jár az országban?

– Igen.

– Mi tetszett idáig a legjobban?

Gondolkozás nélkül válaszol:

– A grandiózus építkezések, az emberek, s főleg az, hogy nem hódolnak a pénznek.

– Tudja, hogy megdöbbentően hasonlít a fiatal Leninre?

– Tudom.

– Saját maga jött rá?

– A falumbeli borbély mondta úgy négy esztendővel ezelőtt.

– A Mauzóleumban járt már?

– Nem, csak tegnap este érkeztünk. De már izgatottan várom a találkozást.

Lenin-hasonmás – finn kivitelben

Különös élmény volt a húszéves Esa Hinkanent elkísérni a Lenin-múzeumba. Nagyon sokan észrevették a feltűnő hasonlóságot. Míg egy Lenin-portré előtt fényképeztem, tömeg gyűlt össze. Ő maga megdöbbenve ismerte fel a képeken a rokon vonásokat. A Vörös téren sétálva beszélgettünk tovább.

– Mondja, mennyire ismeri Lenin munkásságát? Olvasott tőle valamit?

– Nagyon keveset. Az egyetemen szociológiával és pszichológiával foglalkozom. Csak néhány, az általamról szóló cikkét olvastam. De történelmi nagyságával tisztában vagyok.

– Milyen érzés Leninre hasonlítani? – tettem fel az izgató kérdést.

Zavart mosoly a válasz.

– Bizonyára tudatosan hord ilyen szakállt. Csupán az a célja, hogy növelje az arcbeli hasonlóságot?

– Semmi esetre sem feltűnést akarok keresni. Talán tiszteletből. Ne írja meg az újságban, ha önöknél nem lehet, de én nem vagyok szocialista. Liberális nézeteket vallok, s ugyanakkor ellenzek mindenféle háborút.

– A forradalmi és honvédő, azaz az igazságos háborút is? Gondoljon talán erre az országra, melynek mindketten vendégei vagyunk...

– Ezt még nem tisztáztam magamban véglegesen – felelte. – De elismerem azt, hogy amit idáig a Szovjetunióban láttam, egyelőre önt igazolja az igazságos háborúk kérdésében.

– Hova utaznak Moszkva után?

– Novgorodba és Leningrádba.

– Jó utat és sok élményt! És elnézést a zavarásért.

– Nagyon szívesen. Hisz rokonnépek vagyunk. Viszontlátásra.

Néhány lépésről visszafordult:

– Megadom a címem. Nagyon kérem, küldjön a felvételekből!

Hajdú-Bihari Napló
1966. augusztus 5.

Korlátok és lehetőségek

Nem tudok olyan diáktársamról, aki ne ment volna haza nyaranta (évente egyszer engedélyezte és fizette ezt a kiküldő minisztérium). Egyesek gyakrabban is kerestek és találtak ürügyet erre, a valódi korlátozást az útiköltség jelentette. Hetven rubelt kaptunk havonta, ami az ottani viszonyok között nominálisan elég jól hangzott, de repülőjegyre nem telt belőle. Maradt a vonat: 36, később 32 óra Budapestig. Ugyanannyi vissza. A hosszú úton ki lehetett pihenni a megfeszített tanulást, be tudtam fejezni a félbemaradt olvasmányokat, s – szerencsés esetben – nem ordító csecsemő, hanem érdekes útitárs volt a fülke lakója.

A mai napig áldom a sorsot, hogy hazautazás közben összeismerkedtem egy leningrádi fiatalasszonnyal, aki aztán meghívott magukhoz, s egy évvel később férjével együtt kalauzom volt a Néva-parti fehér éjszakák mámoros kalandozásaiban. (Ha valaki nem hallott volna róla: a ma ismét Szentpétervár névre hallgató gyönyörű városban az északi fekvésnek köszönhetően június második felében napokig nem nyugszik le a nap, éjjel is olyan világos van, hogy fényképezni lehet. Ilyenkor szinte senki nem alszik, járják az utcákat, énekelnek, iszogatnak, zenélnek, csapatostul keresik fel a szórakozóhelyeket.) Két másik vonatkozás „italügyileg” maradt feledhetetlen. Egyik augusztusi hazamenetel idején történt, hogy közös fülkébe kerültem a jugoszláv katonai vezérkar egyik főtisztjének Belgrádba tartó orosz feleségével. Rekkenő hőség

Dél előtt egy perccel elájult egy őr – de „leváltották”

volt, alig vártuk, hogy elinduljon a vonat, és rohantunk a vagon resztoranba. Gáláns lovagként száraz fehérbort rendeltem a vacsora előtt. Román olaszrizling volt a kínálat. Kiszáradt torokkal, kóstolás nélkül hajtottuk fel az italt, mire azon nyomban mindketten görcsös krákogásba kezdtünk: valami marta a torkunkat. Hívtam a pincért, de ő azzal védekezett, hogy előtünk húzta ki a dugót. Tehát még a palackozóban valaki egy kevés sósavat tölthetett rá a rizlingre.

Másik markáns élményemet ebben a kategóriában annak köszönhetem, hogy ukrán területen egy hasonló korú fiatalember került mellém. Más utast ekkor nem szállásoltak be a fülkébe, beszélgetéssel múltattuk az időt. Hamarosan kiderült, hogy a papa kolhozelnök, s fiacskájának az útra cukorrépából készült házi pálinkát, *szamogont* „csomagolt” – tízliteres ballonban. Muszáj volt megkóstolni. Hogy a srác miként szállt le, arra nem emlékszem, de nekem jól jött, hogy még egy napot alhattam a megérkezésig. Isten malmai lassan őrölnek – szokta volt mondogatni apám. Nos, az orosz vasút csak 2007-ben szánta el magát, hogy bevezesse a hálókocsikban a nemek szerinti helyfoglalás intézményét. A távolsági vonatokon elsőként a Moszkva–Szentpétervár viszonylatban tették lehetővé január 15-étől, hogy az utasok „kísérletképpen” eldönthették, férfi-, női vagy vegyes szakaszban kívánnak-e aludni. A próbajáratokon az a meglepő eredmény született, hogy többségben voltak a férfiak (40 százalék), akik saját nemük kupéját választották.

A kísérleti léggömb sikert aratott. Az OÁV (Orosz Államvasutak) áldását adta arra, hogy minden távolsági járaton nemek szerint osszák meg a kupékat. Immár a kiküldetésbe vagy nyaralásra készülő utasok kiválaszthatják, kivel verik el az időt útközben. A férfi-, a női vagy a vegyes szakaszra könnyű jegyet venni. A választást a jegyvásárláskor kell megtenni. A pénztáros köteles megkérdezni, milyen kupét kér az utas. Ön, kedves utazó, ne habozzon és adjon egyenes választ. Amennyiben a kívánsága egybeesik a rendelkezésre álló jegyekkel, tekintse úgy, hogy minden rendben. Ne feledje azonban, hogy minél korábban vásárolja meg a jegyét, annál nagyobb az esélye, hogy saját nemének képviselőivel kerül egy kupéba, már amennyiben akar. A jegy árát ez nem befolyásolja, a kiadásokat az OÁV magára vállalja. A vasút-igazgatóság biztosította lapunkat arról, hogy a vonatokon nem tüntetik fel külön a kupék nemi hovatartozását. Higgyék el becsületszóra, hogy nincs köztük semmi különbség.

Izvesztyija, 2007. május 28.

Nagyon élveztem a kora délutáni magányos csatangolásokat Moszkva régi központjában. Sárgára mázolt, kakibarna, kopott, toldozott-foldozott, elhanyagolt – ezek a jelzők ugranak be, amikor felidézem szemeim előtt a városközpont többnyire a 18-19. századból fennmaradt, két-háromemeletes házainak falát, az egyetememnek és mindenféle hivataloknak otthont adó régi-módi középületeket. A Kremlig lenyúló, Kitaj-gorodnak nevezett negyedben már a 11. században kereskedők, kézművesek éltek, s városfallal védték magukat a betolakodók elől. Vlagyimir Giljarovszkij, a régi Moszkva legjobb ismerője – egyik-másik könyve megjelent magyarul is – megírta: ez a negyed a későbbi századokban a raktárokon, boltokon és kézművesműhelyeken kívül tele volt rablótanyákkal, lebujokkal, találkahelyekkel; a Kitaji falat, miután kitakarították, 1926-ban újjáépítették, de 1934-ben nagyrészt lebontották, s az én időmben a kommunista párt központi bizottsága székelte itt. Engem persze nem csak architektúrális emlékként érdekeltek ezek az építmények (bár úgy is nagyon): a sétáknak a kikapcsolódás mellett praktikus célja volt. Több könyvkereskedést, antikváriumot fedeztem fel a környéken, amelyekben olcsón lehetett venni ritka kiadványokat, idegen nyelvű, sőt magyar könyveket. Egyúttal be-betértem a többi boltba is, hiszen soha nem lehetett tudni, mikor mit adnak Moszkvában, noha a főváros ellátottsága kiemelt volt a vidékéhez képest. Ha az ember sort látott, beállt, aztán megkérdezte, mit árulnak – cipőt, gyapjúzoknit, külföldi cigarettát, szánkót vagy éppen magyar zöldségkonzervet. A Kirov utca sarkán egyszer remek és viszonylag modern kinézetű, rozsdamentes acélból gyártott étkezészetet, pontosabban a készlet egy részét fedeztem fel. Négyéves gyűjtőmunka kellett hozzá, de végül sikerült 12-12 darabot venni nagy- és kiskanálból, villából, késből, hozzá szedőkanalat, vajazókést és süteményeslapátot; ezt a készletet vittem haza az egyetem után, s a család még hosszú évekig használta. Ha lett volna pénzem, régiségeket, festményeket (régii ikonokat!) is vehettem volna; ezeknek amúgy nem ismertem a valóságos kereskedelmi értékét, de olcsón hozzáférhetőek voltak, hiszen a külföldi diplomaták – tudván tudva, hogy folyamatosan figyelik őket – nem voltak olyan helyzetben, hogy nagyon felverjék az árakat, a helyiek meg különösebben nem becsülték a régiségeket. A későbbi években (úgy is írhatnám: későn) tudtam meg, hogy sok honfitársam nem volt olyan balek, mint én, s komoly jövedelemre tett szert abból, hogy rendszeresen hozta-vitte a más országokban kurrens árukat. S itt nem egyszerű diákcenszselésről volt szó, hanem szervezett feketekereskedelemről. Az előrelátók kihasználták, hogy bizonyos dolgok kevesebbe kerülnek a Szovjetunióban, ezért hazautazásuk előtt, noha minden tartós fogyasztási cikkből csak egyet vihettek volna ingyen haza, rendszeresen bespájzoltak. A hosszabb időtartamra kiküldöttek, pártiskolások, katonai és más akadémiák hallgatói valutaként kezelték a feltárt és bejártott beszerzési helyeket, s egy bizonyos

körben cserélődtek az információk. Pénzük volt, elkölteni nem tudták, persze, hogy igyekeztek a rubelt jól fialtatni. Egyik ismerősömnél például sokkal később gyönyörű kézi perzsaszőnyeget láttam, amelyekről kiderült: egy moszkvai külvárosi áruházban vásárolták őket; a helybeliek számára drágák voltak, nekik viszont megérte némi kenőpénzt (vagy külföldi cuccot) felajánlani az eladóknak, hogy rendeljenek még hasonló árucikkeket.

(Tudósítói kiküldetésem végére már némileg felvilágosultabb lettem ebben a vonatkozásban, de az állandó készenlét, a sok utazás nem adott lehetőséget arra, hogy beszerző körutakra járjak. Pedig a fennálló szabályok szerint minden komolyabb cikkből egy darabot vámmentesen vihettem volna haza. Mások élelmesebbek voltak; erre a többi között akkor döböntem rá, amikor hazaérkezésem után néhány hónappal a Rádióban felhívtak az egyik minisztérium raktárából, hogy mikor viszem már el az összeszerelhető finn faházat. Némi értetlenkedés után kiderült: egyik honfitársam, aki tudta, mikor és honnan indul Magyarországra a mi családi holmijainkat is szállító kamion, a nevem alatt ráakasztotta a teherautóra az ő „lapra szerelt” házát tartalmazó pótkocsit, s – valószínűleg vámost, sofórt, adminisztrátort is érdekeltté téve – átsibolta a szállítmányt a határon. Némi tanakodás után úgy döntöttem: nem firtatom az illető nevét; ügyes volt, megérdemelte. Bár ha megkér, valószínűleg úgy is segítettem volna.)

(Tíz esztendővel később, de még jóval a kapitalizmus beköszönte előtt, tulajdonképpen a magam módján én is tevékenyen hozzájárultam a piaci viszonyok kialakulásához a Szovjetunióban. Főzögető ember lévén kijártam az úgynevezett kolhozpiacokra, ahol a parasztok eladhatták a háznál termesztett zöldséget és az évente felnevelt borjút. Eladták, de csak a szakszerűtlenül széttrancsírozott húst, meg – kocsonyának – a félbehasított fejet. A kérdésre, hogy hol a máj meg a velő, sorra azt válaszolták, hogy a kutya ette meg. Ez alighanem így is volt, amíg ismerős árusok segítségével bevittem a köztudatba, hogy én külön fizetek azért, ha elteszik a belsőségeket. Először egy kicsit gyanakodtak, de rövidesen már szóltak, hogy melyik szombaton jöhetnek a velőért (ami úgysem való a sztugyenba – kocsonyába). 1-1,5 rubelt fizettem egy borjú agyvelejéért, ám egy év múlva – amikor már az amerikaiak és a franciák is rájártak – 8 rubel lett az ára.)

Diákként az étkészlet mellett egyetlen „értéket” hoztam haza, egy csiszolt gránit talpú, egyébként ormótlan és kopott, de cárizmus korabeli íróasztalkészletet, tintatartóval és tapperral. Ezt – bármily súlyos is – minden költözéskor cipeltem magammal. Ám dobozban maradt, mert soha nem volt (ma sincs) akkora és olyan íróasztalom, ahol méltó helye lett volna.

Néhány cikkből folyamatosan kellett tölteni a „raktárat”. Csípős (tévesen: tormás) orosz mustár, *gorcsica* nélkül például nem mehettem haza; szerencsére ez olyan olcsó volt, hogy könnyedén meg tudtam örvendeztetni ismerősei-

met. Fekete kenyeret is kellett vinnem, méghozzá a sűrű, prolivátozatot, még jó, hogy abból Moszkvában soha nem volt hiány. Amikor már pénzt kerestem, néhány különlegességgel tudtam meglepetést szerezni: lazac- és belugakaviárral, füstölt tokhallal, olajbogyóval, kókuszdióval, mangóval. Egy időben, amikor alighanem valamely afrikai ország sok szovjet fegyvert kapott a nemzetközi felszabadító harc jegyében, tele volt a város valóban száz százalékos, fémdobozos mangólével; először lexikonban néztem meg, hogy milyen is ez a gyümölcs.

A beszerzőhelyek felkutatásában a logika nem segített, csak a jó szem és a megérzés. Az 5 puttonyos tokaji aszút például ugyanúgy két rubel negyvenért lehetett venni, mint a sima szamorodnit (üveg–üveg...), de csak az egyik halas boltban, cseh üveges sört viszont egy zöldségesnél kaptam néhány alkalommal. A helybeliektől megtanultam: legyen a zsebben mindig *ovjoszka*, azaz saját magába gyűrhető bevásárlótasak, illetve háló, hiszen a megvett árut sehol sem csomagolják be. (Nem tudom, honnan kapta ez a szatyor a nevét, amely a zab szó becézett változata, de nem is ez a lényeg.)

Rossz vagy hullámzó volt az ellátás, de ugyanakkor minden olcsó, s a szolgáltatások – az egészségügytől a telefonig – az állami gondoskodás részét képezték. A nélkülözhetetlen metrón és a sűrűn közlekedő autóbuszokon 5 kopejkát kellett fizetni (bedobni), s nem ismerték az átszállójegy fogalmát; az utcai italautomatákban a szóдавиз egy kopekba, a szénsavas üdítő 3 kopekba került. Kétkopejkás érme bedobása után a szovjet városokban tetszés szerinti ideig lehetett telefonon beszélni. (Bájos történet, de igaz: a háromkopejkás érme súlyra és méretre akkora volt, mint az a *token*, amivel a New York-i metróban lehetett közlekedni egy időben. Véletlenül megtudtam, hogy szovjet diplomaták és korábban Moszkvát járt turisták gyakran éltek ezzel a költségtakarékos megoldással. Nekem sajnos csak annyi háromkopekesem volt ott, hogy New York-i tudósító koromban a nyári szabadság után kipróbáljam: valóban működik a dolog. Hamarosan azonban az amerikai metropolisz illetékesei is rájöttek a turpisságra, no meg a szovjet pénzérme is kikerült a forgalomból, így a nagy üzlet – részemről – elmaradt.)

Térjünk vissza még a szolgáltatásokhoz!

A posta nemcsak rendkívül olcsó, hanem nagyon megbízható is volt; a külföldi levelek és csomagok körülményes célba jutásáért nem ezt az intézményt, hanem a küldeményeket ellenőrző cenzúrát kellett szidni. Ami Moszkvát illeti, a fővárost tíz körzetre osztották, s azokat az ábécé első kilenc betűjével, illetve a Centr (központ) szóval jelölték, például: Moszkva B–2, Moszkva Centr. Közönséges és légipostai borítékot készen, rányomtatott bélyeggel lehetett kapni, utóbbi 7 kopekba került. A nem belföldi küldeményekért - a leveleket kivéve – el kellett metrózni a Komszomolszkaja térre, a korántsem barátságos iroda szerencsére reggel 9-től este 9-ig tartott nyitva.

A szovjet posta meglepően sok szolgáltatást kínált abban az időben, táviratot lehetett küldeni vonatra és hajóra, sürgönyben továbbítottak dokumentumokat, iratokat, s már létezett a képtávirat, amely alkalmas volt nemcsak fényképek, hanem műszaki rajzok, faksimile szövegek belföldi kézbesítésére is. Ha az ügyfél úgy kívánta, táviratát a megadott időpontban olvasták be telefonon, akár úgy is, hogy a címzett fizetett.

A külföldieket az bosszantotta, hogy míg a szovjetek, ha akartak, tudtak videotelefonálni is, nekünk a beszélgetéseket előre meg kellett rendelni. Az egyeztetett időben aztán az ember bement a Gorkij utcai Centralnij tyelegrafba, kivárta, hogy egyszer majd kapcsolják, s a kezelő útmutatása szerint a kijelölt fülkében felemelte a kagylót. Nem volt egyszerű megszervezni ezeket a szeánszokat úgy, hogy odahaza is mindenki a vonal végén legyen; mindenesetre mindkét félnek módjában állt egy csomót izgulni, míg sikerült néhány mondatot váltani.

Nem tudom, pontosan miért, de a postáskisasszonyokat egy régi, még a cárizmus idején használt megszólítással *barisnyan*nak illett szólítani. Az én időmben több megszólítási forma létezett egymás mellett orosz földön. Ha az ember ismerte az illetőt, s barátságos, közvetlen stílusban kívánt beszélni, keresztnév+apai név volt a titulus, ami nekünk, külföldieknek eleinte nehezen ment, hiszen egy helyett két információt kellett megjegyezni. Vagyis férfiak esetében az Ivan Ivanovics (János fia János), nők esetében a Jelena Ivanovna (János lánya Ilona) volt a familiáris formula. A *tovaris* (elvtárs) – mint tapasztaltam – rendkívül hivatalos és távolságtartó megszólításnak számított és bizonyos funkciókhoz, beosztásokhoz kötődött; leginkább harmadik személyben, s nem megszólításkor használták („Már Sztálin elvtárs megmondta...”), de bizonyos helyzetekben így is lehetett mondani: „Rendőrelvtárs, kérem, mutassa meg, hogy...” A szolgáltatásban dolgozó nőket a *gyevuska* (kislány, pontosabban fiatal lány) megszólítás illette, még akkor is, ha túl voltak a negyvenen. (Nem volt szabad összetéveszteni a *gyevocskaval*, ami a lánygyerek neve.) Viszont a buszon nem volt ildomos így illetni az utastársat; ilyenkor nyugodtan elő lehetett venni a polgártárs, polgártársnő kifejezést (*grazsdanyin*, *grazsdanka*). Visszatérve a *barisnyara*, a szó valószínűleg a báró rangból eredt, azaz úri kisasszonyt jelentett. Meg vagyok győződve arról, hogy ez megszólítás azért élt tovább évtizedekig a szovjet rendszerben is, mert egy, a pult vagy az üveglablak mögött terpeszkedő, mindenható tisztviselőnőnek mindenki igyekezett keresni a kegyeit. Engedtessek meg itt egy kis etimológiai kitérő is. A nevek eredete mindig foglalkoztatott, cikket is írtam ebben a témában, persze némi utánaolvasás és kérdezősködés nyomán.

A valamikori pogány neveket a kereszténység felvétele után az oroszoknál is kiszorították a Bizáncban kanonizált, főleg görög eredetű utónevek, de természete-

tesen idomultak a szláv kiejtéshez. Így lett a Diomédészből Gyiomid, a Jeremiásból Jeremej. Mindeközben az ortodox egyház jóvoltából sok név a polgári, illetve népi változat mellett az egyháziban is élt (él), például Ilja-Iljija, Zahar-Zaharij, Szergej-Szergij.

Mára már csak a nagyszülők nevében követhető nyomon az a különleges névadási időszak, amely a Szovjetunió fennállásának első néhány évtizedét jellemezte. Az iparosítás nyomán a városokba települt emberek oly módon is igyekeztek felzárkózni, hogy nem adtak „falusi” nevet a gyerekeiknek. Másfelől a névhasználat tükrözte a forradalmi lelkesedést, illetve a hivatalosan is ösztönzött ateista ideológiát is. Így keletkeztek olyan nevek, mint a Revmir (*revoljucia mira*, azaz világforsradalom), a Gyiamara (*gyialektyicsesz-kij materializm*, azaz dialektikus materializmus), vagy a „modernnek” szánt Elevator, Traktor, Kombajn, Dizel, Rádusz, Anarhija és Idea keresztnevek. A szolgálalkübbek egyszerűen Vlagyimirnak nevezték fiúgyermeküket (Lenin után), a találékonyabbak szellemes vagy épp nyakatekert rövidítésekkel és szókapcsolásokkal hivalkodtak. Találkoztam több Marlen nevű férfival (Marx–Lenin), Vladlennel vagy Vlagyilennel (Vlagyimir Lenin), de olvastam olyan neveket is, mint Pervomaj (*pervoje maja*, azaz május elseje), Gernar (*geroj naroda*, azaz a nép hőse), és nagyon sokszor lehetett találkozni még az én időmben is a Kim névvel (*Kommunyisztyicsesz-kij Internacional Mologyozsi* azaz Kommunista Ifjúsági Internacionálé). Tegyük hozzá: a külföldi szerzők regényei is megihlették a világra nyitott vagy divatozni akaró szülőket, és egy sor virág eredetű név született, olyanok mint a Lilija, a Roza vagy az Asztra. A hatóságok jó ideig nem ellenezték és nem szabályozták ezt a szabados névadást, pedig a mesterségesen kreált szavakból meglehetősen körülményes volt apai neveket fabrikálni (és azokat kiejteni). A központ liberalizmusához sejtésem szerint az is hozzájárult, hogy az utónév / apai név / vezetéknev hármasa minden nehézség mellett kötelező volt az anyakönyvezésnél a nem orosz ajkú, de az Oroszországi Föderációban élő nemzetiségek számára is. Jártamban-keltemben sok, meglehetősen mókás hangzású névvel hozott össze a sors, s örömmel tapasztaltam, hogy az oroszoknak is problémás volt kiejteni mondjuk Aldzserij Bitleuszten adigej nemzetiségű férfi vagy Izajhat Sarpuddinovna csecsen hölgy nevét. Több szovjetunióbeli nyelv gyakorlata és logikája emellett teljesen alkalmatlan volt az orosz szabályok követésére. A mongol határnál például, ahol a Jenyiszej indul négyezer kilométeres útjára, egy kis türk nyelvű nép él. Tuvában elmesélték nekem, hogy eredete szerint három típusú név van forgalomban a kis köztársaságban. A legrégebbieket olyanok, mint az Anaj (kecskegida), a Maadir (hős) vagy a Csecsek (virág). A másik névcsoport kéttagú: Aldin-Herel (aranysugár), Belek-Bajir (ajándék). A férfinevek között a leggyakoribb az ool (fiú) kiterjesztés: Ak-ool (fehér fiú), Kara-ool (fekete fiú); a lá-

nyoknál ezt a szerepet a *kisz* (kislány) vagy az *urug* (lánygyerek) tölti be. Nem kívánok belemélyedni a tuvai nyelv rejtelmeibe, csak jellemzésül említem az egyik további problémát, hogy e kis nép tagjai nem nagyon használtak korábban családnevet, illetve a nemzeti megnevezésnek nincs (nem volt) oroszos vége. A hivatal ezért aztán meglehetősen önkényesen képzett anyakönyvezhető neveket, különösen addig, amíg az adott nemzetiségnek hiányzott a saját írásbelisége; ezt ma lehet egységes névhasználatra való törekvésnek nevezni, de eloroszosításnak is. Mongus Nyikolaj Kizilool tuvai ismerősöm mindenesetre már csak nevetett egyet, amikor nevének eredetét firtattam.

Nem sírok a sírok után

Diplomamunkám szöveges része alighanem a legrövidebb volt az évfolyamon. Azt hasonlítottam össze, milyen ismereteket halmozott fel a magyar és az orosz szakirodalom a szarmaták egyik törzsének temetkezési szokásairól. A dolgozat nem tartalmazott világraszóló felfedezéseket, viszont talán betekintést adott a korszak szovjet tanulmányozói számára a nyelvi akadályok miatt nehezen hozzáférhető magyar kutatási eredményekbe.

A mű rövidegét egyébként részben az okozta, hogy az egész hónapos szibériai tolmácsolás miatt egyszerűen nem maradt elég időm a dolgozat befejezésére. Még a védést is csaknem lekéstem. Arra ugyanis nem számítottam, hogy a sarkkörön túli Norilszk városából kétnapos késéssel tud csak indulni a gépünk. A Jenyiszej torkolatvidékén leszállt a köd, s nem törődött azzal, hogy a magyar újságírókkal együtt ott rekedt a végzős diák tolmács is.

*A hatalmas folyó egyébként egy későbbi könyvem főszereplőjévé vált. Moszkvai tudósítóként tudatosan készültem újabb szibériai utazásokra, ekkor bukkan-
tam rá Nansen Utazás a jövő országába című könyvére. A nagy norvég felfedezőnek többszöri nekifutásra 1913-ban sikerült átkelnie az Északnyugati átjárón, s felhajózott a Jenyiszejen egészen Krasznojarszkig. Hat évtizeddel később elhatároztam, hogy megismétlem a kalandot, de okulva az ő tapasztalataiból, én délről, a forrásvidéktől indultam el, s arra törekedtem,*

hogy ne csak egy hajó fedélzetéről ismerjem meg Jenyiszej-országot. Fantasztikus élményekben volt részem, amelyek jelentőségét növelte, hogy akkoriban a Krasznojarszkij kraj zárva volt a külföldiek elől szinte a teljes négyezer kilométeres hosszában. Norilszk ennek az útnak az utolsó állomása volt.

A 69. szélességi körön elhelyezkedő Norilszk a legék városa. Például a legészakibb fekvésű. Igaz, egyes útikönyvek szerint ez a cím a norvég Hammerfestet illeti meg, de városnak nevezhető-e egy 5500 lelkes település, amikor Norilszk lakóinak száma 250 ezer? Ugyancsak nem hivatalos rekord, hogy ez bolygónk leghidegebb városa. A hőmérséklet-minimum ugyan „csak” –57 fok, de a szél és a hideg együttthatója, amit a városban elviselhetőségi fokban mérnek, itt a legmagasabb. Arról van ugyanis szó, hogy mondjuk –20 fokos hideg óránként 30-40 kilométeres szélben már –40 foknak felel meg, és így tovább. Nem csoda, hogy –45 fok alatt a norilszki gyerekek nem kötelesek iskolába menni, ilyenkor a televízió folyik az oktatás.

Csák Elemér: Jenyiszej-ország
Kossuth 1982.

Az első és számomra meghatározó szibériai utazás tehát szerencsésen végződött, nem késtem le saját diplomavédésemről.

Borisz Nyikolajevics Grakov professzor jelesre értékelte a tanulmányomat, s szakmai tekintélye valószínűleg szerepet játszott abban, hogy a vizsgabizottság tagjai sem kekeckedtek velem. (Tartalmilag egyébként valószínűleg nem is tudtak volna, mert speciális témát választottam, amelynek legnagyobb irodalma az általuk nem ismert magyar nyelven volt hozzáférhető.) A munkát a követelményeknek megfelelően több példányban legépeltettem (ezt akkoriban tábornokfeleségek vállalták maszokban), s szépen beköttem. Miután a xerox még nem volt elterjedt, így a térképeket, rajzokat saját kezűleg kidolgozott fényképek formájában ragasztottam az egyes oldalakra. Ma már számomra is hihetetlen, hogy 97 alkalommal tudtam hivatkozni különféle művekre, s – fokozandó a dolgozat hatásosságát – a felhasznált irodalomban nemcsak magyar és orosz, hanem német, angol, sőt ukrán nyelvterületről vett idézetek is szerepeltek. Másolatban megmaradt Grakov professzor szakmai értékelése, idézek belőle, s az olvasóra bízom, hogy milyen mélyen merül el a roxolánok temetkezési szokásainak taglalásában.

Уважаемый и дорогой
Зингер!

Моя книга выйдет только в
конце этого или в начале следующего
года. Не премину прислать ее
Вам с дружелюбным автографом.

Мне бы хотелось очень иметь
статью Гардуца в журнале S Wiatowit
т. XXIII, 1960, стр. 523. Неужели у
него отписка? Я ему и без этого
собирался прислать своих скифов.
Помните их и Вамиссу и Лизвагу. Не,
будет это не очень скоро.

С наилучшими пожеланиями,
Октябрь!

Ваш друг
Б. Гаккоф.

30. X. 67 г.

Москва.

Привет Фурору, если Вы
еще живете! Хотел и написать, как
еще я живу.

Professzorom megbocsátotta, hogy nem lettem régész

A szarmatakutatók előtt álló alapvető feladatok egyike a különféle törzsi szövetségek konkrét történetének a tanulmányozása. Ennek egyik akadálya az, hogy a mai politikai határok érthető módon nem esnek egybe annak a területnek a határaival, amelyen annak idején a szarmaták éltek. Mindehhez hozzájárul a nyelvi akadály, valamint az, hogy a régészeti anyag több ország múzeumaiban van szétszóródva. Ezért kell üdvözölni a dolgozat szerzőjének témaválasztását, amely vállalkozik arra, hogy összeveti a szovjet és a magyar régészeti irodalomban fellelhető nézeteket a törzsi szövetségek egyikéről, a roxolánokról.

Professzorom természetesen szakmai rangja okán sem tehetta meg, hogy fel ne hívja a figyelmet a diplomamunka hiányosságaira és következetlenségeire, de a következő bekezdésben megdicsért:

A dolgozat legérdekesebb részei azok, amelyek a roxolán szövetség politikai történetéről és Közép-Európáig tartó vonulásáról szólnak. Itt megmutatkozik nemcsak a téma szakirodalmának alapos ismerete, hanem a hallgatónak az a törekvése is, hogy választ adjon a vitatott kérdésekre. – A szerző szembeszegül olyan elismert szaktekintéllyel, mint Párducz, és meggyőzően bizonyítja, hogy Magyarország területén hiányoznak a roxolánokra jellemző átlós sírba helyezések.

A professzor itt a következő, meglehetősen nagyképű kijelentésemre utalt:

Az átlós temetkezéseket illetően a következő megállapításra jutottam: az a temetkezési szokás, hogy a holttestet diagonálisan helyezték el a sírgödörben, a szarmata korszakban az egyik kultikus jellegű nemzetségi-törzsi csoportosulásra volt jellemző. Később ez a rituálé elterjedt az adott etnikum és az egész szarmata szövetség körében, s hagyományként széleskörűvé vált.

Dolgozatomban rámutattam:

Hibás az a feltételezés, hogy Magyarország területén is voltak ilyen sírok, következésképp további ásátásokra van szükség, s mindenekelőtt a Dnyeper nyugati partja mentén és a magyar területen talált leletek rendszerező összehasonlítására.

Vezető tanárom a dicséretre még rátett egy lapáttal (de az is lehet, hogy megjegyzése inkább szovjet kollégáinak szólt):

(...) A diplomamunkának azt a részét, amely ismerteti a magyar kutatók álláspontját a legvitatottabb problémákkal kapcsolatban, átdolgozott formában érdemes lenne megjelentetni a szovjet kiadványokban is.

Nekem ez utóbbi természetesen eszembe sem jutott, örültem, hogy túl vagyok a védésen, s megkaptam a diplomát, meg vele a Lomonoszov Egyetem végzőseinek rombusz alakú jelvényét. (Már a Magyar Rádió Krónika szerkesztőségében dolgoztam, amikor Grakov – 1967 decemberében – megalált levelével. Maga írt, kézzel, görcsösen formázott betűkkel, feladóként a lakását tüntette fel, amely a Bolsaja Cserkizovszkaja utcában volt. Arra kérte a „Tisztelt és Kedves Elemér”-t, küldjön tanárának lenyomatot a szarmata korszak magyar szakértőjének, Párducz Mihály-nak egy lengyel lapban hét évvel korábban(!), 1960-ban megjelent cikkéről, mert nagyon szeretné elolvasni. Ezek után már-már komolyan elhittem, hogy diplomamunkám fontos szerepet játszott a szovjet–orosz régészek nyelvi elszigeteltségének csökkentésében, illetve a nemzetközi szakmai információcsere vasfüggönyének lebontásában.

Ahhoz képest, hogy – leveleim tanúsága szerint – az első félévben haza akartam menni, mert állandó lelki és fizikai problémát okozott a bőrömet kikezdő moszkvai időjárás, 1967 nyarán nem volt könnyű elszakadni a várostól. Súlyosbította a helyzetet, hogy az egyetem befejezése immár elodázhatatlan döntésre kényszerített, merjem-e vállalni azt a mesterséget, amelyhez nem nagyon fűlt a fogam. S ekkor jött a váratlan fordulat.

Amikor Budapesten a minisztérium külföldi ösztöndíjas osztályán „lejelentkeztem”, a papírjaimat intéző idősebb hölgyek anyáskodva megsúgták, hogy nincs helyem, keressek magamnak munkát. Boldogan, felszabadultan telefonáltam azonnal a Magyar Rádió személyzeti osztályára, ahol – Randé Jenő jóvoltából – már hallottak a jó hangú moszkvai diákról. A kommandációból indultam ki, s bemondónak jelentkeztem, de az osztályvezetőnő lebeszélte róla: *Magának egyetemi diplomája van, miért nem megy el riporternek, mondjuk az Aktuális Főszerkesztőségre?* Ebben maradtunk, s próbaidőre, havi 1800 forintos díjazással, szeptember 1-jétől rádiós lettem.

Az átigazolás azonban nem ment olyan simán, ahogyan én naivan gondoltam. Még Szoboszlón, a szülői házban élveztem a vakációt, amikor távirat jött, hogy jelenjek meg az oktatási minisztérium múzeumi főosztályának vezetőjénél. Felutaztam természetesen, s a titkárságon várakoztam, amikor – feltehetőleg átgondolt dramaturgia szerint – kitárult a hatalmas kétszárnyú ajtó, s kilépett rajta L. elvtárs. Szinte nem is köszönt, hanem rám ripakodott: *Tudja, hogy azon a pénzen, amit a magyar állam magára költött, egy tengerjáró hajót lehetett volna felépíteni?! Tudja, hogy magát azért küldtük ki, hogy legyen népvándorlás kori régésze a magyar tudománynak? S egyáltalán: hogyan mérszelt ösztöndíjas létére saját feje után elhelyezkedni?*

Megszéppentem, de úgy neveltek, hogy a hozzám intézett kérdésekre válaszolni illik: *Bocsánatot kérek, nem tudom, mibe kerül egy tengerjáró hajó, de talán az én tanítgatásom nem volt akkora kiadás. Ami a népvándorlás korát illeti,*

próbáltam volna azt tanulni, de a Lomonoszov Egyetemen, ahová irányítottak, nem is volt ilyen szak; ezért választottam a hozzá legközelebb eső szkíta–szarmata időszakot. Egyébként pedig úgy tudom, hogy nincs munkahelyem, pedig az ösztöndíjammak az is feltétele volt, hogy a minisztérium helyez el.

Momentán még nincs helye, de lesz – közölte a főosztályvezető, s azt mondta, várjak az értesítésre. Lógó orral utaztam haza. Nem kellett sokáig várni, két hét múlva jött a távirat.

Szalay utca 10. Örökre megjegyeztem ezt a címet. A bejáratnál szemben a páternoster becenevű belépős lift, amely az első néhány alkalommal, amikor csak ügyintézni mentem a minisztériumba, jópofa játéknak tetszett. Most azonban kicsit félve állok be a kétszemélyes fölkébe. A múzeumi főosztály ugyanott van, és ugyanúgy tárul fel a kétszárnyas, csak palotákban látott hatalmas ajtó. És ismét megjelenik L. elvtárs – ezúttal diadalmas arccal: *Döntöttünk: maga lesz a minisztérium régészeti előadója.* Nyomatékuhozát teszi: olyankor érdelem ki ezt a fontos beosztást, amikor háromszáz embert „leépítenek” a tárcánál. Egy pillanatra nem kapok levegőt, de végül van annyi lélekjelenlétem, hogy megkérdezem, mi a feladata egy ilyen előadónak.

Azt várjuk el, hogy tegye marxistává a magyar régészetet. Tudnia kell, hogy maga mellett csak egy kommunista archeológus van Magyarországon: ő is a Szovjetunióban végzett, de iszik és veri a feleségét. Így hát csak magában bízhatunk.

Ez volt az a pillanat, amikor egy csapásra elmúlt bennem a görcsös félelem, és már minden erőmmel arra koncentráltam, hogy ne nevessem el magam. *Már elnézést kérek – mondtam kissé dadogva, de rendkívül komoly arccal –, én, frissen diplomázott kis senki, nem vállalhatom, hogy egy Párducz Mihályt meg egy László Gyulát tegyek marxistává.* L. elvtársat azonban nem sikerült meggyőzni, ezért miután kiléptem az utcára, felkerestem leendő rádiós főnökömet. Ő tudta, kit kell ilyenkor felhívni, s többet a múzeumi főosztály vezetőjével nem találkoztam. Valaki később azt mesélte, hogy három hét múlva őt is elküldték a minisztériumból.

(Egy zárójeles megjegyzés még idekíváncozik arról, hogyan lettem én „kommunista régész”. A Lomonoszovon tanuló magyarok között kialakult egy szorososan összezáró klikk, amely igyekezett éreztetni a többiekkel saját magasabbrendűségét. Ennek egyik módja az volt, hogy úgymond ők képviselték a pártot, márpedig annak tagja nem lehet akárki. Az én csőrömet fölöttebb bántotta ez a kasztosítás, és amikor 1966-ban az MSZMP Központi Bizottsága úgy döntött, hogy tagjelöltség nélkül is beléphet valaki a pártba, különösebb meggyőződés nélkül beadtam a kérelmemet. S mivel Moszkvából jelentkeztem, meg hát jó volt a mozgalmi múltam, sőt kitüntetést is kaptam azért, mert korábban – már az ifjúsági szervezet megbízottjaként – kiváló úttörővezetői munkát végeztem, méltónak találtak a tagságra.)

Régészkarrierem tehát úgy ért véget, hogy el sem kezdődött. 1967. szeptem-

ber 1-jén beléptem a Magyar Rádió kapuján, s elindult tényleges újságírói pályafutásom. Első feladatomban az volt, hogy menjek ki a Budapesti Nemzetközi Vásárra és „írjak valamit”. 40 másodperces opuszomban a kiállítás kalauzairól, a ciceronékról szolt, s – legnagyobb megdöbbenésemre – még aznap saját hangomon adásba került az Esti Krónikában. A folytatás – legalábbis a Rádiónál, az éterben – 23 évig tartott.

TARTALOM

Előszó gyanánt	7
Külföldi ösztöndíjas letterem	9
Kétezer kilométerre a mama szoknyájától	14
„Tovaris, nekünk matrózok kellenek”	16
Magad uram, ha nincs szolgád!	22
Magolás ingajaratban	26
Hétköznapi internacionalizmus	31
Beajánlottak a madámhoz	36
Önámító görbe tükör	44
Zene veréssel, piláf vodkával	49
Iszagalag professzor univerzitása	51
Ucsityszja, ucsityszja, ucsityszja?	56
Trágyadomb mélyén	60
Nagyváros és nagyhatalom	78
Szarmaták nyomában	80
A tolmács előtt kitarul a világ	85
A Fekete-tenger partvidékén	91
Kukorica és művészet	110
A fenegyerek-költő visszanez	114
Gyémánt – tévedésből	136
Orosz lélek – szibériai jellem	145
Északon is van tavasz	146
Govorit Moszkva!	151
Újságírói ujjgyakorlatok	165
Évek nyeregben	179
Riporter letterem	184
Aki még látta Lenint	193
Diák diáknak tanára	200
Írni, fordítani vagy tudósítani	203
A vezér, mint attrakció	204
Korlátok és lehetőségek	211
Nem sírok a sírok után	218

Csák Elemér

Kiadja a Tamarapress Bt.
1112 Budapest, Törökbálinti út 26.
Telefon: 06-209-262-507
info@csakelemer.hu www.csakelemer.hu

Szerkesztette: Bánlaki Viktor

A fotók a szerző felvételei (+ archív)

Nyomdai előkészítés, borítóterv:
Opavszky András www.giginono.com

ISBN 978-963-06-8075-2

